

TEFAH

TIDSSKRIFT FOR
ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

nr. 2 — 1983

BOLIGPOLITIKK OG BOFORHOLD

Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie
Gøteborggt. 8, OSLO 5, tlf. (02) 37 90 82
Postgiro 2 01 20 45

TFAH gis ut av Pax Forlag A.S. Oslo

med støtte av
Norsk Grafisk Forbund
Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund
Norsk Transportarbeiderforbund
Handel og Kontor i Norge
Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF)

Redaksjonsutvalg

Jorunn Bjørgum
Edvard Bull
Svein Damslora
Odd-Bjørn Fure
Knut Kjeldstadli

Arne Kokkvoll
Einhart Lorenz (ansv.)
Per Maurseth
Finn Olstad
Richard Trælnes

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE
kommer to ganger i året

*Articles appearing in this journal are annotated and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS.*

Årsabonnement — kr. 95,- for 1983-årgangen bestilles i Pax Forlag A.S., Gøteborggt. 8, Oslo 5, eller hos Forlagssentralen, Tidsskriftavdelingen, Postboks 6079 Etterstad, Oslo 6, tlf. (02) 68 73 00.
Abonnementet anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdatoen er uttrykkelig fastsatt i bestillingen.
Adresseendringer sendes til Forlagssentralen.
Vennligst husk å oppgi abonnement-nr. som står på adresse-etiketten.

Forsida: Fane for Mursvennenes Forening Stavanger (utsnitt)
Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo

© Copyright by the authors 1983

Sats og montasje: Johs. Grefslie Trykkeri
Trykk: Tangen-Trykk A/S
ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1292-6

Boligpolitikk og boforhold

Innhold

Boligpolitikk og boforhold	s. 3
<i>Knut Einar Larsen: Arbeiderboligspørsmålet i Trondheim 1850 – 1920: Noen eksempler fra den sosiale boligbyggingens historie</i>	s. 11
<i>Kjell Håve: Bergen Leieboerforening og kampen mot bostadnauda rundt 1920</i>	s. 31
<i>Erling Berg: Leieboerbevegelsen: Fra kamporganisasjon til informasjonsorgan</i>	s. 57
<i>Lars Gulbrandsen: Popularitetens fordelingspolitiske pris. Om endringer i den sosiale sammensetningen av medlemsmassen i OBOS i etterkrigstida</i>	s. 79
<i>Reidun Wilhelmsen: Hvorfor skulle Vålerenga saneres? ...</i>	s. 99
<i>Kjersti Granum: Drabantbyproblematikk</i>	s. 119
Dokumentasjon:	
En streik på Spitsbergen i 1907. Med en innledning av <i>Dag Skogheim</i>	s. 139
Rapport:	
<i>Einar A. Terjesen: Marxisme og historievitenskap. Rapport fra minnekonferansen om Marx i Linz</i>	s. 155
Forskningsprosjekter og -meldinger:	
<i>Tore Brantenberg: Norske arbeiderboliger</i>	s. 159
Film/videoopptak av arbeiderveteraner	s. 163
Nye hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen	s. 165
Summaries/Zusammenfassungen	s. 167
Innkomne bøker	s. 175

Boligpolitikk og boforhold

Et TFAH-nummer om boligpolitikk og boforhold er i god overensstemmelse med redaksjonens ønske om å ta opp historiske emner som også har en aktuell politisk karakter.

Boligsaken, som så mange av arbeiderbevegelsens merkesaker, oppsto som et resultat av at markedsmekanismen ga et resultat som ikke var i samsvar med sosialt engasjerte folks rettferdighetssans. Wergeland skrev så tidlig som i 1836 om «Forstædernes Klagesang» under inntrykket av de slumlignende boforholdene som deler av arbeiderklassen i Kristiania levde under.

Filantropenes engasjement

Det samlede inntrykket av thranitterbevegelse og koleraepidemi beveget selveste politi-mester Morgenstierne. Han tok initiativ til A/S Kristiania Arbeiderboliger av 1851. Dette var et tiltak i tradisjonell filantropisk stil. Inntil århundreskiftet bygde om lag 20 slike selskap ca. 2.500 leiligheter i hovedstaden. Kristiania Arbeidersamfund vedtok allerede i 1865, året etter sin stiftelse, en resolusjon i boligspørsmålet som det kan være verdt å sitere fordi den i et glimt viser oss filantropenes vakre tanker og manglende realitetssans: «Forsamlingen anser det ønskelig og gavnligt, om ret mange av Kristiania Arbeidere kunde blive Eiere av Hus eller Grund . . . der . . . bør legges an paa, at hver Familie bor i sit særskilte Hus, og har til sit Hus en Have af saadan størrelse, at den kan drives til Familiens Fordel.» Denne vakre hagebytanken forble selvsagt ønsketenk-

ning. Arbeiderne hadde ikke råd til å betale den høye prisen, som et slikt hus med en slik hage ville få.

For de ubemidlede arbeiderfamiliene kunne ikke boligspørsmålet løses som en forretningstransaksjon mellom boligprodusenten og arbeiderfamilien. Selv om prisene, av filantropiske grunner, ble presset noe under markedsnivå, så ble produktet likevel altfor dyrt i forhold til den uhyre begrensede del av sin kjøpekraft som arbeiderfamiliene kunne disponere til boligformål.

Kommunalt engasjement

Sosialistene innså derfor at filantropien ikke kunne løse boligspørsmålet for den fattige arbeiderbefolkningen. I 1886 arrangerte Socialdemokratisk Forening et masse møte av arbeidere som krevde at kommunen måtte engasjere seg i boligbygging. Resolusjonen ble avslått av formannskapet. Først i 1895 engasjerte kommunen seg direkte i boligsaken. Også denne gangen etter press fra sosialistene. Oslo Arbeiderparti stilte liste ved kommunevalget for første gang i 1890. Første post i programmet lød: «Til Afhjelp af Husnøden opføres for Kommunens Regning gode, tidsmæssige Boliger for Folk af Arbeiderklassen». Den Socialdemokratiske Forening fulgte opp med en undersøkelse av byens boligforhold. Med utgangspunkt i den rapporten som ble laget vedtok 33 arbeiderforeninger i Kristiania en resolusjon som Arbeiderpartiets hovedstyre sendte til bystyret. Dette førte til at bystyret fikk saken belyst gjennom dr. med. Axel Holsts utredning av saken for Sunnhetskommisjonen. Et par arbeiderboligkomplekser ble også bygget i kommunal regi.

Med disse vedtakene fra 1895 hadde det offentlige, på kommunalt nivå, erkjent sitt direkte ansvar for å være med å løse boligsaken. Prinsipielt var dette en milepæl. I praksis forble det kommunale engasjementet lite. Inntil første verdenskrig bygget Kristiania Kommune 448 leiligheter og stilte kommunal garanti til oppføring av 882. Arbeiderboligkontorets virksomhet ble begrenset til en sosialmedisinsk vurdering av kjellerleiligheter. Denne sosialmedisinske boligkontrollen var selvsagt uegnet som bidrag til å løse boligproblemet som først og fremst besto i for stor botetthet, som igjen hang sammen med arbeidernes manglende evne til å etterspørre mer og bedre husrom. I verste fall kunne Arbeiderboligkontorets

pålegg om kondemnering av helsefarlige leiligheter på kort sikt forverre de angjeldendes boligsituasjon.

Den helt marginale innsatsen fra kommunalt og filantropisk hold gjorde at «gårdeierveldet» nådde sin største utbredelse i tida umiddelbart før første verdenskrig. I Kristiania ble nå bare 5 % av boligene bebodd av eieren. Boligmarkedet fungerte i alt vesentlig uten offentlig styring, det vil si at prisdannelsen var et rent produkt av tilbud og etterspørsel.

Lovregulering av husleiefastsettelsen

Dette var situasjonen på boligmarkedet da krigen, med sine jobbere og sin dyrtid forsterket den sosiale spenningen og nørte opp under arbeiderbevegelsens radikalisme. Bolignøden ble klart satt i sammenheng med radikalismen, og Egne Hjem-løsninger ble lansert med den klare dobbeltfunksjonen både å løse boligproblemet, og samtidig virke sosialpasifiserende. Egne Hjem-løsningen fikk liten utbredelse. I det hele tatt viste erfaringen at det var en meget langsom prosess å bygge boliger i et omfang som monnet utenfor markedet.

Situasjonen krevde tiltak som kunne ha øyeblikkelig virkning for leieboerne. Etter press fra arbeiderbevegelsen vedtok regjeringen i desember 1915 en provisorisk anordning som ga kommunene hjemmel for å kontrollere husleieøkningen i leiligheter på inntil 3 rom og kjøkken. Hele hensikten med loven var selvsagt å hindre sterk økning av leiene, men samtidig virket den offentlige husleiereguleringen som en bremse på gårdeiernes lyst til å produsere flere småleiligheter i høyt tempo. Fordi prisreguleringen dempet den private investeringslyst, oppsto et forsterket behov for offentlig stimulering av produksjonen av småleiligheter. Spesielt aktuelt var dette i Oslo der husleiereguleringen varte lenger enn andre steder, og først ble opphevet i 1933. Med den nye husleiereguleringsloven av 1939 var tida for den frie husleiedannelsen forbi. I hele etterkrigstida har husleiene vært regulert med hjemmel i lov.

Nyorientering av boligpolitikken i mellomkrigstidas Oslo

I 1920-åras Oslo og et stykke ut på 30-tallet var de nyproduserte boligene i overveiende grad enten kommunale eller aksjeleiligheter

med kommunal støtte. Nyproduksjon av leiligheter i det tradisjonelle leiegårdsmønsteret var redusert til om lag 10 % av totalproduksjonen. På 30-tallet skjer det to interessante nyorienteringer. For det første legges nyproduksjonen klart om i retning småleiligheter på ett og to rom. Dette fører til at det på 30-tallet produseres mer enn tre ganger så mange boliger i Oslo som på 20-tallet! Og i tillegg skjer altså det prinsipielt nye at kommunen velger å kanalisere sin støtte til et kooperativt selskap som både skal sørge for nyproduksjon og forvaltning av boligene.

Allerede på sitt boliglandsmøte i 1916 hadde Arbeiderpartiet gitt sin prinsipielle støtte til boligproduksjon i kooperative selskaper. Også Venstre hadde tidlig på 20-tallet programfestet støtte til kooperativ boligbygging. Inntil bystyrevedtaket i 1934 hadde kommunen støttet boligproduksjon på tre hovedmåter: ved å bygge selv, ved å støtte produksjon av aksjeleiligheter i privat regi og ved støtte til kooperative byggelag. Det nye var altså at all kommunal hjelp nå skulle dirigeres i retning av bare en form for boligbygging, nemlig den kooperative, og at bare ett selskap, OBOS, skulle stå ansvarlig for nyproduksjon og forvaltning av det hele.

Etterkrigstida

Med en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet var det naturlig at staten fikk en mer sentral rolle i arbeidet med å løse boligsaken. Da Husbanken ble opprettet i mars 1946, hadde landet opplevd en seksårig «byggepause», samtidig som store deler av landet var delvis bombet og brent. Boligsaken fikk dermed på ny en påtrengende aktualitet, og nok en gang var utgangspunktet den nakne nød. I løpet av 1950-åra opplevde landet en boligreisning uten sidestykke i vår historie. Dette var mulig gjennom Husbankens støtte til husbyggerne på bygdene. Og i byene var det et intimt samarbeid mellom kommunen, boligbyggelagene og Husbanken som gjorde masseproduksjonen mulig. Lambertseter, Norges første drabantby, representerte nå det typiske for byarbeiderklassens boform i nyproduserte boliger. Konsentrert blokkbebyggelse på tidligere jomfruelig mark ga raske resultater, og representerte en klar standardforbedring for de aller fleste som flyttet inn.

For arbeiderbevegelsen var det viktig at produksjonen av nye

boliger nå skjedde i eierrettslige former som opphevet det gamle avhengighetsforholdet som leieboerne hadde til gårdeieren. Det ble en programfestet sak at ingen skulle eie andres hjem. Tvert i mot skulle flest mulig selv bli eiere av sin egen bolig. På bygdene gjorde Husbanken arbeidsfolk til selveiere, og i byene gjorde boligbyggelagene dem til «selveiere». Det vil si at borettsshaverne eide sine boliger i fellesskap.

Boligbygging i boligbyggelag av OBOS-typen har også opphevet markedsmekanismen når det gjelder adgang til boligene og omsetningen av dem. Adgangen avgjøres av køplass, som igjen er avhengig av innmeldingsdato i boligbyggelaget. Tanken bak dette er selvsagt at de som stiller seg i en boligkø er de som har et boligbehov. Det skulle altså være boligbehovet og ikke tykkelsen på lommeboka som avgjorde om man fikk leilighet i borettslag. I utpreget grad skulle dette være tilfellet for OBOS som i 1949 overtok størsteparten av køen fra det kommunale leiegårdskontoret. Som Lars Gulbrandsen har påvist, blant annet i sin artikkel i dette nummeret, har det vært mulig etter hvert å tilpasse seg dette køsystemet på en slik måte at den tilsiktede fordelingseffekten har uteblitt.

Takstplikten og forkjøpsordningene som skulle hindre spekulasjonsgevinst på boligomsetningen i borettslagene har langt på vei fungert etter hensikten. Men på 1960- og 1970-tallet er det grunn til å tro at under bordet priser og annet «snusk» har tiltatt. Og også her synes det å være de ressurssterke som har skodd seg.

En epoke er forbi

Boligpolitisk representerer overgangen til 1980-årene på avgjørende punkter et brudd. De nye maksimalprisene på brukte borettslagsleiligheter har gjort at forkjøpsrettighetene benyttes mye mindre. De høye prisene på nyproduserte boliger har på ny gitt den tykke lommeboka større betydning enn en plass langt framme i boligkøen. Og sist, men ikke minst, har det skjedd at de som står fremst i køen ikke først og fremst er dem som mest trenger bolig, eller har minst ressurser for å skaffe seg en bolig.

Markedet for borettslagsleiligheter er også mange steder i ferd med å mettes med det prisnivå som slike leiligheter nå har fått.

Markedsføringskampanjer fra borettslagenes side er noe nytt. Det er også et klart metningstegn at romnormen som har utelukket de enslige fra større leiligheter nå står for fall også i Oslo.

Har Høyre erobret boligsaken?

Da Høyre i 1916 sto som talerør for den lille Eierminoriteten som gårdeierne utgjorde, drømte de nok ikke om en gang å bli talerør for en ny type Eiermajoritet skapt i borettslagene av arbeiderbevegelsen. I Høyres brev til velgerne i Oslo før kommunevalget i år er boligsaken en hovedsak og en flaggsak. Hvordan har denne erobringen kunnet skje? I den første etterkrigsgenerasjonen opplevde titusener av arbeiderfamilier innflytting i 3- og 4-roms leiligheter i borettslag som noe svært positivt. For mange betydde det en stor standardforbedring, og for mange betydde det samtidig en befrielse fra gårdeiervelde.

Og så langt kunne arbeiderbevegelsen høste gode frukter av sin boligpolitikk. Med 1970-åras sterke reallønnsvekst, som i bomessig sammenheng ble kraftig forsterket ved den raske veksten i antall toinntektsfamilier, har forventningene til bomessig standard steget. Allerede i 1972 ønsket 79 % av barnefamiliene i OBOS å bo i småhus, og alle kjenner til hvilket politisk parti det er som har gått inn for en utnyttelsesgrad på de nye boligfeltene som har gjort småhusbebyggelse mulig. Alle tre-rom-og-kjøkken-familiene i borettslagsblokker som ønsker seg bakkekontakt i form av rekkehus eller en-og tomannsbolig har gjennom de nye maksimalsatsene for borettslagsleiligheter fått en betydelig startkapital for boligforbedring gjennom flytting. De fleste vil nok også ha en mening om hvilket parti de bør takke for denne startkapitalen. I denne situasjonen blir arbeiderbevegelsen stående som den uetablerte minoritets parti, med særlig vekt på de unges problemer. Og som vi veit har dette til nå ikke resultert i noe stort tilsig av førstegangselgere til Arbeiderpartiet. Snarere tvert om!

I tillegg til de momentene som er nevnt ovenfor til forklaring på Høyres medvind i boligpolitikken, synes det å være en innebygget frustrasjonsmekanisme i arbeiderbevegelsens politikk som er av betydning i denne sammenhengen, og som kort skal skisseres opp i dette avsnittet. For å forstå denne mekanismen er det nødvendig å

se lønnspolitikken og boligpolitikken i sammenheng. Lønnspolitisk er det videre nødvendig å se på de ulike boenhetenes inntekter for å forstå folks holdninger og handlinger på boligmarkedet.

Lønnspolitisk aksepterer arbeiderbevegelsen betydelig lønnsforskjell, eksemplifisert ved et lønnsregulativ for staten som går fra kr. 51.000, – til kr. 246.000, –. Lønnsulikhetene forsterkes i meget høy grad ved at noen boenheter disponerer to lønninger mens andre må greie seg med en lønn. Det er jo faktisk slik at arbeiderbevegelsen ved å anspore kvinnene til å gå ut i arbeidslivet dermed faktisk forsterker en lønnsulikhet boenhetene imellom. Lønnspolitisk må man derfor konkludere med at arbeiderbevegelsen aksepterer og delvis påskynner en lønnsulikhet.

Boligpolitisk synes tankegangen å være en annen. Her skal alle gis et noenlunde likeverdig tilbud kvalitetsmessig så vel som pris-messig. Konsekvensen av dette er at det vegg i vegg i borettslagene bor familier som disponerer fra 60.000, – til 300.000, – kroner i inntekt. Selv om man her setter inn selektive støttetiltak i form av bostøtte osv. vil det fortsatt bestå en så stor ulikhet i kjøpekraft mellom disse boenhetene at de vanskelig kan se seg fornøyd med en bolig av samme standard. Hva er så konsekvensen av dette? Det fører til at lavtlønte generelt og mange eninntektsfamilier får store problemer med å klare sine boutgifter, ganske spesielt i etableringsfasen. De høytlønte og store grupper av toinntektsfamiliene har derimot råd til, og er på utkikk etter å forbedre sin bostandard og skulle gjerne flytte fra blokk til småhus.

Det eksisterende kostnadsnivået på boligmarkedet frustrerer altså den ene gruppen, mens den fortsatte nyproduksjonen av blokkleiligheter på felter med stor utnyttelsesgrad, ligger under den boligstandard og den bomiljøstandard som stadig større grupper av byarbeiderklassen ønsker seg, og faktisk også har råd til. Kort sagt, den førte politikken frustrerer både fattig og rik! Og når det her snakkes om «rike» så er det vel å merke ganske alminnelige arbeidstakere som er «rike» fordi de har en høy tariffesta lønn, eller fordi to eller flere i boenheter har hver sin gode lønn.

Arbeiderbevegelsens politikk, som altså aksepterer – og i en viss forstand forsterker – ulikheten i kjøpekraft mellom boenhetene, frustrerer altså alle parter på boligmarkedet ved å tilby et produkt som er for dyrt for de fattige og for billig for de rike. Noen si-

tater fra Høyres boligpolitiske talsmann, Fritz Huitfeldt, i siste OBOS-bladet, nr. 2 for 1983, vil vise hvordan Høyre tilpasser seg den faktiske ulikhet i kjøpekraft mellom boenhetene som det er gjort rede for ovenfor. Først skal vi se hva Høyre har å tilby de «rike». Sitat: «Det hele er et spørsmål om å gi folk valgmuligheter. Det er galt bare å tilby våre medlemmer borettslag med Husbank-«subsidiert», når de kanskje ville – og hadde råd til – å bo annerledes, f.eks. i selveierboliger». Og til de «fattige» som er kommet i klemme på grunn av Høyres takstøkninger og rentepolitikk i Husbanken har han følgende budskap: «Imidlertid må vi i den nye situasjonen komme de svakeste i møte med tilskudds- og støtteordninger. Det må være bedre å gå til dem som har behov, enn å bruke pengene på generelle støtteordninger». Hermed har Høyre som vi ser langt på vei et «godt» budskap både til fattig og rik. Og som vi kunne vente var det ingen tanker om å oppheve eller motvirke ulikheten fra Høyres side.

Dersom det er riktig at arbeiderbevegelsens lønnspolitikk og boligpolitikk spriker på en måte som skaper frustrasjon både blant fattig og rik, ville det kanskje være klokt å reise følgende spørsmål. Kanskje man burde intensivere arbeidet for å gi de enkelte boenhetene nesten like stor kjøpekraft, dersom man fortsatt mener at alle har krav på en noenlunde likeverdig bostandard? For det kan vel i alle fall ikke være noe mål for arbeiderbevegelsen å gi de rike en subsidiert og dårligere bolig enn de har råd til, for dermed nærmest å tvinge dem til et overforbruk av egne penger på bil, båt, video og hytte?

Hensikten med dette nummeret er å se arbeiderbevegelsens boligpolitikk i et historisk perspektiv. Samtidig bringer vi to artikler av en litt annen karakter. Den ene om bomiljøet i Norges eldste drabantby, Lambertseter. Og den andre om saneringsplanene for det gamle arbeiderstrøket, Vålerenga, i Oslo. Det er selvfølgelig også redaksjonens håp at dette nummer skal inneholde fakta og vurderinger som kan være nyttige for arbeiderbevegelsens boligpolitikere.

Billedserien med norske arbeiderboliger er redigert av Tore Brantenberg.

Knut Einar Larsen

Arbeiderboligproblemet i Trondheim 1850 – 1920:

Noen eksempler fra den sosiale boligbyggingens historie

Med «arbeiderbolig» tenker jeg ikke bare på boliger for industriarbeiderne, men for «den ringere stand» i det hele tatt, med andre ord: flertallet av befolkningen.

I 1801 bodde det 8 832 mennesker i Trondheim og Knut Mykland¹ har regnet ut at 63 % av disse hørte til den ringere stand. Til denne stand regner han alle slags dagleiere som arbeiderne på havnepakkhusene, tømmermenn, møllearbeidere osv. og dessuten soldater, tjenestefolk, sjøfolk m.m.

I 1845 var folketallet økt til ca. 14 000. Bare innenfor det gamle byområdet var antallet mennesker økt med 50 %. Størstedelen av denne befolkningsvekst var innenfor arbeiderklassen i vid forstand. Befolkningsøkningen medførte økende trangboddhet innenfor det samme området. Og befolkningen i byen bare økte og økte. I 1875 var den kommet opp i ca. 23 000 personer, en økning på 115 % fra 1801. Ved folketellingen i 1900 bodde det ca. 38 000 mennesker innenfor byens grenser. Selv om grensene var utvidet 2 ganger, først i 1863 og så i 1892, er det grunn til å si at økningen var kraftig. I alminnelighet skyldtes den to forhold: lavere dødelighet og tilflytning fra landdistriktene.

Det er på denne bakgrunn vi må se utviklingen av arbeiderboligproblemet. For det første bodde arbeiderklassens familier i små og gjerne sterkt overbefolkede leiligheter som i sanitær og bygningsmessig forstand kunne kalles elendige. På den andre sida ytret problemet seg samtidig nærmest konstant i form av direkte boligmangel.

Småhusene var fremherskende ved de gamle gruvesamfunn og verksanlegg.
Her en uformell organisering ved Øvre Verket i Ulefoss, –

(Foto: S. Halvorsen og P. E. Martinussen)

At en slik bolignød til tider også eksisterte i Trondheim, kan vi se av enkelte av amtmannens femårsberetninger. I beretningen for 1856 – 60 heter det bl.a. at: «For Arbeiderklassen er det fremdeles trangt for Beboelsesleiligheter»² og i beretningen for 1866 – 70 skrives det om «. . . Vanskeligheden ved at erholde Husleilighed for den arbeidende Klasse».³

Hvordan skulle problemet med boligmangelen løses? Forsøket på å finne en løsning var i forrige århundre overlatt til arbeideren selv eller til den private spekulasjon. Først rundt århundreskiftet ble det åpenbart for alle parter i samfunnslivet at problemet bare kunne løses gjennom direkte og konkret offentlig medvirkning. Kommunene måtte selv bygge arbeiderboliger. Denne utviklingen skjedde samtidig både i Kristiania og Trondhjem.

De sanitære, hygieniske og bruksmessige mangler ved arbeidernes boliger forsøkte det offentlige å rette på i hovedsak gjennom bygningslovgivningen. Allerede i proposisjonen til en alminnelig bygningslov for Norges kjøpsteder i 1821 hadde man i en viss grad forsøkt å ta hensyn til slike forhold gjennom enkelte lovbestemmelser, om enn disse spilte en svært underordnet rolle. Men etter hvert som kunnskapen om problemenes årsak og virkning ble utvidet, kom de sanitære og hygieniske krav til boligen til å få sentral betydning i bygningsretten. «Først ved den nugjældende Bygningslov af 5te Juni 1875 ble der saaledes i en mere fremtrædende Grad taget Hensyn til de sanitære Interesser, der er af en saa overordentlig Betydning ved en Bys Bebyggelse» heter det i forarbeidene til Kristianias bygningslov av 26. mai 1899.⁴ Rundt siste århundreskifte

– og en mer formell plassering langs en gate, med boliger på en eller begge sider. «Gata» på Bærums Verk.

(Foto: P. Berg)

ble forøvrig alle de fire norske bygningslovene revidert og modernisert og alle fikk skjerpede bestemmelser om boligroms og bolighus utforming med tanke på å skape sunnere boligforhold. I denne forbindelsen er det også verdt å merke seg at arbeiderklassen på dette tidspunkt var i ferd med å vinne innflytelse på den offentlige kontroll med byggevirkksomheten i det hele tatt. I § 2 i bygningsloven for Kristiania fra 1899 var det bestemt at bygningskommisjonen (tilsvarende våre dagers bygningsråd) foruten av en del offentlige tjenestemenn skulle bestå av 4 bygningskyndige medlemmer beskikket av formannskapet, «deriblandt mindst en Arbeider».

Det er likevel et spørsmål om bygningslovgivningen egentlig spilte noen positiv rolle i arbeidet med å forbedre arbeiderklassens boligforhold i tida før århundreskiftet. I realiteten virket heller denne lovgivningen som en sosial separasjonsmekanisme. Bestemmelsen om murtvang og høye grunnpriser innenfor bygningslovens virkeområde, dvs. innenfor bygrensen, førte til boligutgifter som de «fra Haand til Mund levende Arbeidere»⁵ ikke kunne betale. Dermed førte bygningslovene til at arbeiderklassen ble presset vekk fra de sentrale områder av byen og ut i «forsteder» utenfor byenes grenser. Forstadsproblematikken ble dermed en sentral del

av arbeiderboligens historie. Og samtidig med at bygningslovenes bestemmelser nærmest tvang arbeiderklassen ut av byen, ble boligtilbudet i byen nærmest begrenset til de eldste og dermed dårligste deler av bebyggelsen.

Både her i landet og i Europa ellers, var det private boligselskaper dannet på et filantropisk grunnlag, som i 1840- og 50-åra tok de første initiativer til å løse arbeiderboligproblemet. Men disse boligselskapene hadde gjerne det til felles at de ikke opererte innenfor fullstendig uegennyttige rammer. De aller fleste hadde vedtekter som bestemte at det årlig skulle utbetales et utbytte på 3 – 5 % av de investerte midler. Den britiske arbeiderbolighistoriker John Nelson Tarn har derfor kalt hele denne boligreformbevegelsen «filantropi og fem prosent»!⁶ Et slikt filantropisk boligselskap stod bl.a. bak oppførelsen av «Arbeiderboligen i Møllergata» i Kristiania i 1851, og som var den første av denne boligtypen i Norge.

«Arbeiderboligen på Kalvskinnet»

Samme år, 1851, ble det tatt et initiativ i Trondheim som hadde perspektiver langt ut over de filantropiske boligselskapers basis i det private initiativ. I brev til formannskapet i desember 1851, foreslo ingeniørkaptein Carl Bonaparte Roosen at inntil 650 spesiedaler av brennevinsavgiften skulle brukes til oppførelse av en mønsterbolig for to arbeiderfamilier.⁷ Det vi i virkeligheten kan kalle det visjonære aspekt ved Roosens forslag, er at han *påpeker at oppførelse av arbeiderboliger må være et offentlig anliggende*. Det skulle komme til å gå over 60 år før den første kommunale arbeiderboligen ble bygd i Trondheim.

I sin henvendelse til formannskapet skrev Roosen bl.a. at: «I Overbevisningen om at Tiden har Krav paa virksom Deltagelse i den arbeidende, mindre bemidlede Samfundsmedlemmers Velvære, tillader jeg meg at overlevere, nærværende Tegning med Overslag til en Arbeider Mønsterbolig for 2de Familier i Throndhjem . . .»⁸ Roosen mente altså at en mindre boligtype, tomannsboligen, og ikke leiekasernen, var den ideelle arbeiderbolig. Hans tanke var at slike småboliger med tiden og «ved Sparsomhed» skulle bli den enkelte arbeiders eiendom.⁹ For så vidt ble Roosens forslag en forløper for «Egne-Hjem»-bevegelsen som hadde en viss

innflytelse i de par første decenniier av vårt århundre. Det mest banebrytende og sikkert også sjokkerende ved hans forslag, var likevel tanken om at kommunen direkte skulle involvere seg i å løse arbeiderklassens problemer. Hans utmerkede forslag fikk, som vi kanskje kunne vente, en meget ublid skjebne både i formannskap og bystyre: Det ble overhodet ikke diskutert.¹⁰ Roosen sendte en likelydende henvendelse til formannskapet i 1869, også denne gangen uten noen positiv utgang.¹¹ Tida var ennå ikke moden for så radikale tanker.

Boligsaken var ikke det eneste aspekt ved arbeiderklassens kår Roosen var opptatt av. Han var medlem av Trondhjems Arbeiderforening som var stiftet i 1850. Det er ikke urimelig å tenke seg at det var rene familieforhold som var utgangspunktet for hans engasjement på arbeiderklassens vegne. Han var nemlig gift med Marcus Thranes søster Camilla Marie.¹²

For å få realisert tanken om en arbeiderbolig, måtte man i Trondheim som i Kristiania basere seg på det private initiativ gjennom et filantropisk byggeselskap. I 1856 sendte borgermester Henrik Lysholm ut en innbydelse til aksjetegning i et selskap hvis formål skulle være «en Arbeiderboligs Anskaffelse».¹³ I løpet av en måneds tid var den nødvendige aksjekapital på 6 000 spesiedaler, fordelt på 60 aksjer pålydende 100 spesiedaler, skaffet til veie. Den 11. november 1856 ble så «Interessentskabet Arbeiderboligen paa Kalvskindet» stiftet. I selskapets vedtekter ble det bestemt at husleien for den fremtidige arbeiderbolig skulle fastsettes slik at den årlig kunne gi aksjonærene et utbytte på 5% etter at skatter, vedlikeholdsutgifter m.v. var trukket fra. Det slutter seg således pent til rekken av de europeiske «5%-filantropi-selskaper». Nå skulle det likevel vise seg at det for flere års vedkommende overhodet ikke var dekning for å utbetale noe utbytte til aksjonærene. Fram til selskapets 75-års jubileum i 1931 hadde det gjennomsnittlige utbytte ligget på 3,5%.

Flertallet av de første innskyterne i selskapet tilhørte Trondheims kjøpmannsstand. På stiftelsesmøtet, der for øvrig bare fire av aksjonærene møtte, ble det besluttet å nedsette en byggekomité. Byggmester Johan Friedrich Kunig spilte en sentral rolle i komitéen. Han var ikke selv aksjonær i selskapet, men var invitert til å delta som bygningskyndig medlem. Kunig var født i Tyskland og var,

som flere andre tyske bygningshåndverkere, kommet til Trondheim i forbindelse med gjenoppbyggingen etter de store bybrannene i 1841 og 1842. Foruten sin medvirkning som bygningskyndig konsulent både under planlegging og oppførelse av arbeiderboligen, utførte også hans firma alt tømmerarbeide i denne forbindelsen.

Interessentskabet var innstilt på at «Arbeiderboligen» skulle bli oppført av utelukkende norskbrønt teglstein, og arbeidet med å skaffe et gunstig anbud tok derfor en del tid. Først høsten 1858 stod gården klar til innflytting. Selskapet hadde skaffet til veie en sentralt beliggende tomt, så å si midt i byen, på Kalvskinnet.

Vi skal nå forsøke å beskrive det ferdige anlegget: Det bestod av en hovedbygning som var våningshuset og en parallelt liggende uthusbygning. Mellom disse var et dels hellelagt gårdsrom der man bl.a. hadde vannpost.

Våningshuset var oppført i tre etasjer med hvelvet kjeller og loft. Ytterveggene og en langsgående skillevegg på midten var oppført i mur, mens tverrgående skillevegger var i utmurt bindingsverk. Det var 8 leiligheter i hver etasje, altså i alt 24, gruppert to og to rundt fire trapperom.

Hver leilighet bestod av stue og kjøkken og arealet var ca. 30 kvadratmeter. Alle leilighetene var like, og spesielt kan man merke seg at de gikk tvers gjennom huset, slik at de kunne gjennomluftes. I sanitær henseende var dette en uvurderlig fordel og først i forbindelse med boligdebatten i 1920-åra fikk man for alvor opp øynene for betydningen av slike planløsninger.

Ytterveggene i våningshuset var oppført som en hulmurskonstruksjon, og såvidt vites var dette første gangen at denne konstruksjonsmåten ble benyttet her i landet.¹⁴ Denne konstruksjonsmåten ga adskillig bedre varmeisolasjon enn den tradisjonelle kompaktmuren.

Selv om hele bakgrunnen for prosjektet «Arbeiderboligen på Kalvskinnet» kan virke forretningsmessig og kanskje spekulativ, så viser både bruken av denne moderne konstruksjonsmåten og selve planløsningen at det var lagt omtanke ned i planleggingen som ga prosjektet perspektiver ut over det rent forretningsmessige.

På loftet i våningshuset hadde hver leilighet sin egen bod samt tørkeplass for klær. I den hvelvede kjelleren var det egne matboder for samtlige leiligheter.

Uthusbygningen som var oppført i utmurt bindingsverk og var på to etasjer, inneholdt priveter, vedboder, bryggerhus og rullebod. Alt i alt var det lagt opp til et ganske mønstergyldig boligprosjekt.

Det var byggmester Kunig som hadde lagt fram tegninger med omkostningsoverslag for byggeprosjektet. Om det var ham selv som hadde utarbeidet dette vet vi dessverre ikke. Men det er en bemerkelsesverdig likhet mellom den ovenfor nevnte «Arbeiderbolig av 1851» i Kristiania og «Arbeiderboligen på Kalvskinnet» i Trondheim. Kanskje hadde Kunig og byggekomiteen vært i hovedstaden og studert arbeiderboligen der eller kanskje har de to selskapene samarbeidet på annen måte.

Men selv om «Arbeiderboligen på Kalvskinnet» i utgangspunktet kunne blitt et mønstergyldig boligprosjekt, så ble dette raskt brutt ned ved at Selskapet plasserte kokeovner både på kjøkken og stue. Dette var nærmest en invitasjon til overbefolkning av leilighetene! I 1872 vedtok Interessentskabet at kokeovnene på stuene skulle erstattes med kakkelovner. Men heller ikke dette kan ha hatt noen umiddelbar virkning på utleiemulighetene. Folketellinga fra 1875 forteller om en temmelig overbefolket bygning. I tredje etasje eksempelvis bodde det i alt 10 familier med 24 voksne og 21 barn samt 7 losjerende fordelt på 8 leiligheter, det vil si ca. 4 kvadratmeter boligflate pr. person.

De første husleiene ble av Interessentskabet fastsatt til 20 spesiedaler (80 kr.) årlig for leiligheter i første etasje, 18 spesiedaler (72 kr.) for leiligheter i andre og 16 spesiedaler (64 kr.) for leiligheter i tredje etasje. Men det var ikke nok bare å ha råd til å betale husleia. Leietakerne måtte også «skaffe fyldestgjørende Attest for Ædruelighed og ordentlig Levned».¹⁵ De første leiekontraktene inneholdt en del, om enn tidstypiske, rigorøse bestemmelser. Leieboerne fikk ikke ha sin egen portnøkkel. Den var det bare oppsynsmannen i første etasje som hadde. Han åpnet porten hver morgen klokka halv seks og stengte den igjen om kvelden klokka ti.

«Arbeiderboligen på Kalvskinnet» ble meget omtalt i byen etter den var bygd, og anlegget har helt fram til våre dager vært et velkjent innslag i bybildet.

«Selskabet til Arbeiderboligers Anskaffelse»

«Arbeiderboligen» skulle ikke bli det eneste filantropiske initiativ som ble tatt i Trondheim for å løse arbeiderboligproblemet. I mars 1872 innbød 6 av byens ledende borgere gjennom Adresseavisen til «Aktietegning i det Øiemed at skaffe Arbeidere Huse til Eien-dom». ¹⁶ Disse 6 borgerne hadde på forhånd dannet en komité. De skrev i innbydelsen at de hadde innhentet opplysninger om arbeiderboligsaken både fra Danmark og England. I motsetning til «Arbeiderboligen på Kalvskinnet» ønsket man denne gang «at skaffe mindre Boliger og Arbeideren saadanne Vilkaar at han efter en Del Aars Forløb bliver Eier af sit Hus». ¹⁷ Komitéen ønsket også at det skulle kjøpes inn et lite jordstykke i tilknytning til hvert hus, slik at beboerne kunne få seg kjøkkenhager. Vi står her overfor et nytt «5 %-filantropiinitiativ», idet komitéen lovet et årlig utbytte av overskuddet i selskapet på 4 %.

Komitéen hadde ikke problemer med å få tegnet nok aksjer. Høsten 1873 stod de syv arbeiderboligene som selskapet bygde ferdige. De var alle identiske: To-etasjes panelkledde tømmerhus med kjeller og loft og med en likdan leilighet på 30 kvadratmeter i hver etasje. Adresseavisen skrev at «de ere net indrettede efter Tidens og Forholdenes Krav». ¹⁸ Leilighetene var altså av samme størrelse som i «Arbeiderboligen på Kalvskinnet». Men hvem flyttet inn i de nye arbeiderboligene i 1873, og hvordan ble husene utnyttet? Vi går igjen til folketellingslistene fra 1875 for å finne svaret. Blant beboerne finner vi da løssjauere, tobakksspinnere, steinhoggere ved Domkirken osv., altså mennesker fra arbeiderklassen. Men boligflaten på 60 kvadratmeter i hvert hus ble utnyttet maksimalt. I «Arbeiderbolig No 4» bodde det i alt 4 husholdninger med til sammen 23 personer. Folketellingslistene forteller også at det virkelig ble kjøpt inn små jordstykker i tillegg til hver tomtegrunn, og at de fleste av beboerne hadde dyrket en del poteter på disse.

Både den fysiske utforming av arbeiderboligene som mindre to-mannsboliger og den idemessige bakgrunn for prosjektet, at boligene kunne bli hver enkelt eiendom, kan tyde på at vi står overfor en tillem্পning av kaptein Roosens forslag til Trondheim kommune fra 1851 og 1869 som nevnt over. Det var jo nettopp disse to tingene som utgjorde kjernen i hans forslag. Mens Roosen hadde fore-

slått at det var kommunen som burde bygge arbeiderboliger, var det altså det private initiativ som skulle komme til å sette hans tanker ut i livet. Det er også en viss mulighet for at arbeiderboligene fra 1873 ble bygd etter Roosens tegninger. Allerede før innbydel-sen til aksjetegning ble sendt ut, hadde komiteen «skaffet sig Tegninger og Omkostningsoverslag for saadanne Bygninger».¹⁹ Det var byens stadsingeniør, Carl Adolf Dahl, som hadde hjulpet komi-teen med dette. Muligens hadde han da benyttet de tegningene Roo-sen hadde innsendt til formannskapet i forbindelse med sitt for-slag i 1869.

«Arbeiderboligen på Kalvskinnet» ble oppført som en større ka-serne i murstein. De syv arbeiderboligene som ble oppført av «Sel-skabet til Arbeiderboligers Anskaffelse» i 1873 var oppført av tre-materialer. Noe av forklaringen på denne forskjellige materialbruk finner vi i det at den førstnevnte ble oppført innenfor byens grenser og dermed underlagt bygningslovens bestemmelser om murtvang, mens de sistnevnte arbeiderboliger ble oppført utenfor bygrensen og dermed ikke underlagt noen bygningsmessige bestemmelser overhodet. Trondheims grenser var blitt utvidet ved lov av 6. juni 1863, og selskapets bygninger ble oppført umiddelbart utenfor det byggebelte som var bestemt i denne loven. De syv første bolig-husene som selskapet oppførte, ga støtet til en hel forstadsdannelse i dette strøket av byen. Selskapet hadde nemlig kjøpt opp en del gårdsgrunn på Lademoen til å oppføre sine bygninger på, og da sel-skapet ble omorganisert og aksjekapitalen utvidet i 1874, ble man i stand til å kjøpe inn ytterligere grunn på stedet. Denne grunnen ble så å si umiddelbart bygslet bort til byggetomter. I Trondheim bys historie skriver Knut Mykland at «Veldedigheten var blitt forret-ning, god forretning».²⁰ I løpet av 1870-åra var all jordbruksgrunn i strøket kjøpt opp, det meste av «Selskabet til Arbeiderboligers Anskaffelse», og byggetomter bygslet bort. De aller fleste som bygde seg gårder på de bygslede tomter tilhørte arbeiderklassen. Selv om området ikke ble regulert da det lå på landets grunn, utenfor byg-ningslovens virkekrets, fikk det likevel en viss regularitet. Gatelø-pene ble i hovedsak bestemt av utstrekningen på de opprinnelige tomtene.

Branntakstforretningene som ble holdt over den nyoppførte be-byggelsen i området, vitner om at byggherrenes økonomiske evner

kunne variere meget. Enkelte hus var oppført som solide tømmerkasser med utvendig kledning, ja, kanskje var enkelte av dem også tilflyttet fra landet. Andre bygninger var tilsynelatende satt sammen av de for hånden tilstedeværende materialer.²¹

Forstedene

Den filantropiske arbeiderboligbebyggelse utgjør ikke noe typisk eksempel på arbeiderklassens boligforhold i forrige århundre. Den typiske arbeiderboligen finner vi blant den andre bebyggelsen i denne «forstaden» til Trondheim. Om en arbeiderfamilie skulle etablere et hjem i forrige århundre, hadde de i grunnen som nevnt to alternativer: Enten kunne de stuve seg inn i en allerede overbefolket bekvemmelighet i det gamle byområdet. Eller de kunne bygge nytt, men da utenfor bygrensen og dermed også utenfor bygningslovens bestemmelser og offentlige myndigheters inngripen i byggeprosjektet. Derfor blir forstadsproblematikken en så viktig del av arbeiderboligens historie. Vi skal nå se litt på denne problematikk for Trondheims vedkommende.

Bosetning av en fattig befolkning – «arbeiderklassen» – utenfor bygrensene var så å si i hele forrige århundre kilde til strid mellom bykommunen og den tilgrensende landkommune. Mens arbeiderne og andre som bodde i disse forstedene hadde sitt virke inne i byen, var de bare til bryderi for landkommunen. Særlig var det forstadsbefolkningens belastning av landkommunens fattigkommisjonsbudsjett som var ankepunktet. Det er på denne bakgrunnen vi må se de stadige byutvidelser flere norske byer gjennomgikk i siste halvdel av forrige århundre.

Trondheims bygrenser ble utvidet gjennom lovbestemmelser først i 1863 og så på nytt i 1892. Men uansett hvor langt bygrensen ble skjøvet ut i periferien, vokste det opp forstadsdannelser utenfor grensen. Det var mange grunner til at arbeiderklassen søkte seg ut av byen når de skulle bygge og bo. For det første kunne man som nevnt bygge uten offentlig inngripen og det var billig å bygge fordi man slapp utgifter til vann og kloakk, opparbeidelse av gater osv.

En komité som var nedsatt av Trondheim formannskap i forbindelse med debatten om Trondheims byutvidelse i 1863 nevner også

ytterligere fordeler med å bo utenfor byen: «Efter Kommitteens Formening er det Beskatningen og de øvrige personlige Byrder – t.Ex. Tjeneste i Borger- og Brandkorpset, der bestemmer Valget mellem By- og Landtomters Bebyggelse, og hvor tungt end Strindens Indvaanere ansee sig beskattede, ere de Skattepligtiges Byrder dog ringe, naar de sammenlignes med dem, der falde Trondhjems Indvaanere til Last». ²²

Men det var ikke bare arbeiderklassen selv som kunne oppnå fordeler gjennom bosetning i «forstedene» for ifølge den samme komité var det «en bekjendt Sag, at ingen Disposition af Jord er i den Grad lønnende, som Bortfæstelse af Byggetomter». ²³ Derfor ble altså «Selskabet til Arbeiderboligers Anskaffelse» som bygslet bort byggetomter på Lademoen i 1870-åra en slik økonomisk suksess.

Hvilke deler av arbeiderklassen var det så som flyttet ut i de nye forstedene? «Byutvidelseskomitéen» til landkommunen Strinda i 1863 uttalte om dette at «Disse Arbeiderkolonier indeslutte heller ikke de relativt velstaaende Arbeidere, men i Almindelighed de fattigere, som om end noget fjernede fra Arbeidsstederne i Byen, dog slaa sig ned her, hvor de paa Grund af den lavere Husleie kunne bo billigere, Det er derfor netop Byens fattigere Arbeidsfolk, som tyer ud i disse Forstæder og saaledes med Tiden vinde Hjemstavnsret paa Landet. Medens de i Byen finde sit Underhold og fortære sin Arbeidsfortjeneste og medens Byen benytter dem saalænge de kunne Arbeide, veed Landet I Regeln intet af dem før i Alderdømmens Dag eller naar Sygdom rammer eller Arbeidsløshed indtræder.» ²⁴ Men det var visst ikke bare skikkelige arbeidsfolk som slo seg ned i forstedene. «Det viser sig ogsaa, at forskjellige Uordener finde Sted i disse Distrikter . . . hvor Udskuddet af Byens Befolkning i Regeln har Tilhold, og hvor navnlig de af Indvaanerne, som have været straffet for Tyveri slaa sig ned . . . Kommitteen bemærker endvidere, at endeel løse Kvinder opholde sig i disse Distrikter, men ofte uden for Byens Politijurisdiktion, medens de drive deres Uvæsen i byen». ²⁵ Og i forbindelse med byutvidelsen i 1892 uttalte sorenskriveren i Strinden og Selbu om forstedene at «Disse Strøg befinde sig derfor nu i en høist beklagelig Tilstand. De ere sande Arnesteder for Lasten og Forbrydelsen, idet det er en Kjendsgjering, at ikke alene Antallet af de Forbrydelser, som begaaes i Byen,

forøves et uforholdsmæssigt stort Antal af Personer som høre hjemme i disse Strøg». ²⁶

Slik kunne altså arbeiderklassens boligforhold være i forstedene: De bodde ofte i kummerlige boliger med overbefolkede leiligheter. Områdene var ikke regulert og ofte meget brannfarlige. Noe brannvesen fantes ikke i forstedene. Områdene kunne være hard kriminelt belastet. Det var vel derfor ikke underlig «at bedre stillede folk, paa grund af den herskende mangel paa regulering og kontrol, efterhaanden vil komme til at sky strøget og dette istedet blive tilholdssted for en større eller mindre del af byens proletariat». ²⁷

Debatten om byutvidelsene mellom by- og landkommunen kunne ofte bli svært heftig og langvarig. Dette måtte bli slik fordi landkommunen som regel ville ha en mye større del av sitt territorium lagt inn under byen enn det bykommunen var interessert i. Disse interessekonfliktene måtte så løses av de sentrale myndigheter, slik det skjedde med saken angående Trondheims utvidelse i 1863. Men selv om en kunne bli enig om grenselinjene, var ikke alle problemer ryddet av veien. Uenigheten ble nemlig ofte utvidet til å gjelde utstrekningen av det såkalte «byggebelte». De bygningslover som gjaldt i de norske byene fra 1845 av, innskrenket seg ikke bare til å gjelde selve byterritoriet. De skulle i tillegg komme til anvendelse for en bestemt del av det areal av landkommunen som grenset umiddelbart inn til byen. I stortingsdebatten om Trondheims byutvidelse i 1863 uttalte Trondheimsrepresentanten K. Rygh bl.a. at: «Hensigten med dette Belte er jo at forhindre at der udenfor Bygrændsen skal danne sig en uregelmæssig Bebyggelse, som er ildsfarlig og sundhedsskadelig. Men det tror jeg ikke man oppnaar ved et Belte, som kun er 500 m., saaledes som her bestemmes; det er saa langt omtrent som fra Storthinget op til Universitetet . . . Fordi nu Strøget udenfor Beltet ikke er bundet til Bygningslovgivningen for Byen, vil der altid blive en Smule billigere at bo der, og som Følge deraf vil mange Klasser af Befolkningen, for hvilke denne Strækning at gaa ikke har saa megen Betydning, drages derhen». ²⁸ Til dette repliserte representanten Nærum: «Det kan være muligt, at der paa et enkelt Sted eller paa flere Steder kan danne sig Grupper med Huse udenfor, som Repræsentanten fra Trondhjem nævnte. Han anførte, at de Folk, som særlig lægger an paa at bo udenfor, de skulle ikke lægge saa stor Vægt paa Veien,

om de faar lidt længer at gaa. Men er det Tilfælde, vil ikke 500 m. til hjælpe hellere. *Har de gaaet saa langt, gaar de nok 500 m. til*».²⁹ Slike, sett med våre øyne, kyniske betraktninger, bidro til ytterligere forverring av arbeiderklassens boligforhold. Det ble skapt lange gangavstander mellom bolig og arbeidsplass, noe som bl.a. medførte at arbeideren ikke kunne komme seg hjem å få et noenlunde ordentlig måltid i middagspausen.

Et initiativ fra «Trøndernes Fagforbund»

Selv om bygningslovgivningen på en måte tvang arbeiderklassen til å flytte ut i ofte fjerntliggende forsteder, er det ganske innlysende at de ville ha tjent på å bo i boliger som var oppført i henhold til denne lovgivning. Sunnhetsspørsmålet er her det sentrale. Det er bl.a. på en slik bakgrunn vi må se den henvendelse som «Trøndernes Fagforbund» sendte Trondheim kommune høsten 1895 og som ga en ganske klar skisse av arbeiderboligproblemet i byen.³⁰ «Trøndernes Fagforbund» var en sammenslutning av de fleste av fagforbundene i byen. Dermed blir det den organiserte arbeiderklasse som selv tar initiativet til å løse boligproblemet.

Fagforbundets henvendelse gir en meget fyldestgjørende beskrivelse av arbeiderklassens boligforhold i Trondheim rundt århundreskiftet. «Bebyggelsesforholdene her i Trondhjem har ført med sig at arbeiderbefolkningen er trængt ut i tildels temmelig fjerne utkanter. Dette er jo et misforhold som arbeiderne lider under i alle større byer, men i Trondhjem er denne husnød tilstede i en særlig høi grad . . . De indre bydeler optages for en stor del av forretningslokaler, og arbeiderne og smaafolk overhodet maa søke ut til utkantene for at finde husrom. Paa grund af Trondhjems uheldige bygningslov er bebyggelsen i en ganske særegen grad spredt. Avstanden fra arbeiderkvarterene i utkantene til arbejdsstedene i byens centrale deler er derfor i Trondhjem likesaa stor som i mange storbyer. Disse lange avstander er mangedobbelt uheldige for os arbejdere som har kort middagstid, og som derfor ofte maa spise vor middagsmat paa arbejdsstedet. I saadanne tilfælde er vi meget ofte henvist til dag efter dag at leve av tørmat til middag. Dette gjør at mangen en arbeider føler sig slap naar aftenen kommer. Og endnu et: Ved at arbeiderne bor saa langt væk fra selve byen, falder utgif-

Med det industrielle gjennombrudd omkring 1850 endret dimensjonene karakter. Kaserntypen i to og en halv etasje ble vanlig. Svalgangstype oppført for Mustad fabrikk på Lysaker.

(Foto: Sia Johson)

tene til transport av ved og deslike dyrene, likesom hustruerne yderst sjelden kan se sig tid til at gjøre indkjøb paa torvet eller andre steder hvor fornødenhedsartiklerne kan faaes baade bedre og billigere end hos smaahandlerne som bor i disse utkanter». Denne beskrivelsen av «forstadsbefolkningens» livsvilkår stiller stortingsrepresentantenes ovenfor siterte uttalelse fra 1863 i et temmelig grotesk lys. Fagforbundet hevdet at «Centralt beliggende arbeiderboliger vil derfor ha sin store betydning baade i social og sanitær henseende».

Men problemet var ikke bare at det ga mange uheldige konsekvenser for en arbeiderfamilie å bo i utkantene av byen. Det var til og med blitt vanskelig å skaffe seg bolig også der: «Bebyggelsen holder ikke skridt med de stigende behov, og huseierne kan derfor stille de urimeligste fordringer. Som en følge av den indskrænkede bebyggelse er derfor husleien uforholdsmæssig stor, og hvad der næsten er værre, familjer med barn vrakes næsten overalt.» Bolige-

nes bygningstekniske kvalitet ble også sterkt kritisert: «I mange tilfælde bygges der ogsaa i utkantene temmelig daarlige leiegaarder med uforsvarlig tynde og utætte vægges, daarlige dører osv., og dette er ganske visst aarsag til meget sykkelighet, foruten at denne usolide bygningsmaate paafører beboerne uforholdsmæssige utgifter til brændsel.»

Hvilken løsning kunne Fagforbundet tenke seg på alle disse alvorlige problemene? «Erfaringen har her som andre steder fuldstændig godtgjort at boligspørsmålet ikke bør overlates alene til den private spekulation . . . *Det er vor overbevisning at misforholdet ikke kan rettes uten at kommunen optræder aktivt ved opførelse av kommunale arbeiderboliger.*» (Min uthev.) Etter Fagforbundets oppfatning ville oppførelsen av kommunale arbeiderboliger ha to hensikter. Den første var rent praktisk, å gi direkte hjelp til hus-trengende, og den andre var i et videre perspektiv å virke som en husleieregulerende faktor.

Det skulle komme til å gå 18 år før Fagforbundets henvendelse fikk praktiske konsekvenser. Først i 1913 bevilget kommunestyret de første midler til oppførelse av 10 leiegårder med 60 småleiligheter på kommunens grunn Ulstadløkka. Utviklingen av den kommunale arbeiderboligbebyggelse fulgte deretter fram til 1920-åra det mønster vi bl.a. kjenner fra Oslo kommunes tilsvarende bebyggelse, om enn med noen individuelle trekk. Disse skyldtes i første rekke byens stadsarkitekt, senere professor, Sverre Pedersen, som hadde det praktiske hovedansvar for den kommunale arbeiderboligbebyggelse i Trondheim i så å si hele den perioden den pågikk.

Arkitekt Sverre Pedersen hadde siden 1910 stått for utformingen av en ny byplan for Trondheims byggebelte. Influert som han var av moderne tysk byplanlegging, førte dette til at han satte byplanlegging og kommunal jordpolitikk i nær forbindelse. Mens han holdt på å utarbeide den nye byplanen, foretok Trondheim kommune på Pedersens initiativ, en rekke store tomteoppkjøp. Fordi disse tomtene ble innkjøpt før det gjennom planen var klarlagt hva de skulle brukes til, fikk kommunen sikret seg grunn til den lavest mulige pris. En konsekvens av dette ble bl.a. at kommunen hadde rikelig med rimelig og relativt sentralt beliggende grunn til disposisjon når den begynte å oppføre arbeiderboliger. Flere av områdene

med arbeiderboligbebyggelse som arkitekt Pedersen utformet, er forbilledlige boligområder fortsatt.

Men det er ikke bare som enkeltindivider at arkitekter har gjort en innsats for å løse arbeiderboligproblemet. Hele standen som sådan har til tider vært sterkt engasjert i problemet. Et godt eksempel på dette er den boligkomité som ble dannet i 1913 etter initiativ fra Nordenfjeldske arkitektforening og som bestod av medlemmer fra denne foreningen samt Trondhjems tekniske forening. I åra 1915 – 16 sørget komitéen for at over 2 000 leiligheter der det bodde arbeiderfamilier ble undersøkt under arkitekt Martin Engers ledelse. Den statistikken som ble ført i forbindelse med undersøkel-sene, gir med sine nøkterne tall et uhyggelig bilde av arbeiderklas-sens boligforhold i tida rundt 1. verdenskrig både hva angår over-befolkede leiligheter og den sanitære og bygningsmessige tilstand i alminnelighet.³¹

Det gikk over 60 år før kaptein Roosens visjonære forslag om kommunale arbeiderboliger i Trondheim ble realisert. Omtrent like mange år skulle det komme til å gå før de temmelig vidtrekkende forslag om offentlig kontroll og regulering av boligmarkedet som ble resultatet av Nordenfjeldske arkitektforenings undersøkelse fikk praktisk betydning i samfunnet.

Noter

- 1 Knut Mykland, *Fra Søgaden til Strandgaden*. Trondheim bys historie bind III, Trondheim 1955, s. 28
- 2 *Beretning om Amternes økonomiske Tilstand*. (Femårsberetning) 1856 – 1860. Søndre Trondhjems Amt, s. 27
- 3 *Femårsberetning 1866 – 1870*. Søndre Trondhjems Amt, s. 25
- 4 *Odelstingsproposisjon nr. 19*, 1899, s. 1
- 5 *Femårsberetning 1856 – 1860*. Søndre Trondhjems Amt, s. 23
- 6 John Nelson Tarn, *Five Per Cent Philanthropy. An account of housing in urban areas between 1840 and 1914*, Cambridge 1973
- 7 *Trondheim formannskap, brevjournal 23/8 1845 – 21/4 1855*. J.nr. 296/1851. Trondheim kommunearkiv
- 8 Riksarkivet; Privatarkiv 68, C.B. Roosen. Pakke 1, «Erindringer og Optegnelser», Femte Hefte a
- 9 Som note 8

- 10 *Trondheim formannskap, forhandlingsprotokoll 18/12 1851 – 2/1 1865, fol. 2b og 4b. Trondheim kommunearkiv*
- 11 *Trondheim formannskap, brevjournal 3/9 1868 – 22/10 1873, J.nr. 305/1869 samt forhandlingsprotokoll 12/1 1865 – 15/6 1871, fol. 196b og 197 b*
- 12 *Norsk biografisk leksikon, bind XI, Oslo MCMLII, s. 534 – 6*
- 13 Olaus Schmidt, *Interessentskabet Arbeiderboligen paa Kalvskindet 75 aar*, Trondheim 1931, s. 3 (De øvrige opplysninger angående denne «Arbeiderboligen» er i hovedsak hentet fra samme sted. Se også Knut Einar Larsen, «Arbeiderboligen på Kalvskinnen i Trondheim», i: *Byggekunst*, nr. 2, 1979, s. 94 – 5
- 14 Knut Einar Larsen, *Konstruktivt murverk*. Notat, Institutt for arkitekturhistorie, NTH, 1981
- 15 Schmidt, op.cit., s. 10. Sitat fra den første leiekontrakten
- 16 *Trondhjems Adresse-Contoirs Efterretninger*, nr. 58, 1872
- 17 Ibid.
- 18 *Trondhjems Adresse-Contoirs Efterretninger*, nr. 238, 1873
- 19 Som note 16
- 20 Mykland, op.cit., s. 506
- 21 Knut Einar Larsen, «La'mo'n' i Trondheim – en arbeiderforstad fra 1870-åra», i: *Byggekunst*, nr. 6, 1979
- 22 *Odelstingsproposisjon nr. 28, 1863, s. 9, Stortingsforhandlinger 1862 – 1863, 6. del*
- 23 Ibid.
- 24 Ibid., s. 3
- 25 Ibid., s. 5
- 26 Dokument nr. 107 (1892) fra næringskomiteen nr. 2, s. 7. *Stortingsforhandlinger 1892, 6. del*
- 27 *Odelstingsproposisjon nr. 39, 1904 – 1905, s. 4*
- 28 Forhandlinger i lagtinget 1863, s. 115, *Stortingsforhandlinger 1862 – 1863*
- 29 Ibid., s. 116
- 30 Henvendelsen er referert i: Sverre Pedersen, *Boligsaken i Trondhjem kommune til og med aar 1917*, Trondheim 1917. Alle sitater fra henvendelsen er skrevet av herfra.
- 31 Martin Enger, *Boligundersøkelser i Trondheim i 1915 – 1916*, Det kongelige norske videnskabers selskab, biblioteket, mskr. fol. 583

Kjell Håve

Bergen Leieboerforening og kampen mot bustadnauda rundt 1920

29. oktober 1919 flyttar to familier inn i nytt husvære i Bergen.¹ Eigaren har eigentleg tenkt lokalet til industriell verksemd, men no blir det altså brukt til bustadsformål. Dette passar eigaren dårleg. Han tilbyd kommunen å ta over eigedommen til ein pris kommunen seinare finn for høg. Det hadde vori betre å ikkje ta inn losjerande i det heile. Men det har da eigaren heller ikkje gjort, desse folka har vorti sett inn i husværet uten eigarens vitande og vilje. Men det er ikkje greitt å hive dei ut, dei har ikkje noen plass å gjøra av seg. Dei får bli iallfall inntil vidare. Ein bitte liten del av den bergenske bustadnauda har vorti løyst.

Samstundes bor noen familier i avdelte båsar i eit bedehus ute i Sandviken nord for sentrum. Det er ikkje vindaug der, berre noen lite effektive gluggar for lufting. Og dei er plaga av veggdyr. 5. november får kvar av desse familiene sitt lyse, luftige og romslege rom i ei tidlegare pikeskole som eigentleg er tiltenkt telegrafvesenet.³ Men dette kjem som ei overrasking på stat, kommune og telegrafvesen.

Det er Bergens Leieboerforening som no har teki til med si spesielle form for bustadpolitikk. Lat oss sjå på bakgrunnen.

Bakgrunn

Omkring hundreårskiftet kom Bergen inn i ein periode der bustadnauda auka p.g.a. at befolkningsauken var langt større enn auken i nybygginga. Samtidig vart bustadshus omgjort til kontor, forret-

ningslokale o.l. I perioden 1912 – 17 kom det til 43 bustadhus, men omkring 3 500 menneske.⁴

I fleire år hadde arbeidarrørsla i byen kjempa mot bustadnauda.⁵ Rørsla måtte kjempe både for å få bustadnauda erkjent som eit samfunnsproblem og for å få gjort noe med den. Meir kommunal bustadbygging var hovudkravet. Men kampen førte ikkje til særlege resultat.

I 1916 vart Bergen herja av ein storbrann, den største i nyare norsk historie.⁶ Mange husvære gjekk tapt, bustadnauda auka sterkt, ei kraftig forverring av levekår som allereie var dårlege. Etter storbrannen sette kommunen i verk tiltak for å hjelpe på den umiddelbare nauda. Provisoriske brakker vart sett opp og forsamlingshus avdelt i båsar for innkvartering av husville. Men desse provisorior vart permanente.

Folk bodde svært trangt og helsefarleg. Eitt rom for ei familie vart både soverom, kjøken og vaskerom. År etter år bodde folk i husvære som helsevesenet hadde forbydd p.g.a. at dei var overbefolkta eller for usunne. Det var eksempel på at mor, far og ungar måtte bo skilde frå kvarandre p.g.a. liten plass. Dei private leieforholda kunne òg vera usikre, folk vart oppsagt rett som det var uten å ha noen plass å gjøra av seg.

I perioden 1912 – 17 vart mange hus stykka opp i fleire leiligheter.⁷ Denne utviklinga såg ut til å stoppe i 1919. I 1919 var 80 % av leilighetene i byen på 3 eller færre rom, 65 % var på 1 eller 2 rom.⁸ I 1919 vart det hevda at «praktisk talt hele arbeiderklassen, bor i smaaleiligheter paa 1 og 2 rum.»⁹ I leilighetene med 4 eller færre rom (oppimot 90 % av leilighetene i byen), bodde ifølge helsevesenet omlag kvar femte familie og kvar tredje person i overbefolkta leiligheter.¹⁰ I 1919 var det året rundt omkring 500 søkarar på kommunalt husvære, men berre omkring 60 ledige leiligheter. Årskiftet 1919 – 20 bodde 27 familier i forsamlingshus og 930 familier, dvs. 4 – 5 000 menneske, i brakker.¹¹

I valgperioden 1916 – 19 var det parlamentariske styrkeforholdet slik i kommunen at det var muleg for arbeidarrørsla å oppnå noe. Bergens Arbeiderparti hadde den nest største parlamentariske gruppa og ordføraren, han sto rett nok på sida av partiet og nært dei borgarlege.

I arbeidarrørsla steig misnøyet. Etter kvart som bustadkrisa såg

ut til å bli permanent. Ettersom bustadbygginga ikkje fekk det ønska oppsvinget, retta interessa til sosialistane seg mot det dei oppfatta som sløsing med den eksisterande bustadmassen. Når hus og rom vart brukt til forretningsverksemd, kunne desse husa og romma verte dårleg utnytta, stå tomme i lang tid, eller iallfall ikkje ha stor samfunnsnytte. Verre var husvære som sto tomme for di eigaren skulle spekulere i prisstigninga på bustadmarknaden. Like ille var det at talet på rom i bustadene til rikfolk ofte låg ein god del over talet på familiemedlemmar.

I 1919 – 20 kom eit oppsving i bustadkampen i Bergen, m.a. med leiebuarforeninga. Det var og ein offensiv i gang på den motsette sida, millom dei kreftene som villa ha vekk den reguleringa av leieforhold som dei sentrale styresmaktene hadde sett i verk under verdenskriegen. Fremst sto Bergen Huseierforening, dei fekk stort sett følgje av Høire i Bergen.

Bustadkampen i Bergen 1919 – 20 hadde ikkje berre ein reint bustadpolitisk bakgrunn. Verdenskrigsåra var år med sosial naud side om side med eit luksusforbruk uten like. Dette skapte grobotn for 'den nye retning' i arbeidarrørsla, som sette seg føre å knuse klassesamfunnet gjennom direkte aksjon uten nødvendigvis å ha fleirtal i dei legale, parlamentariske organa. Bergens Arbeiderparti hørte til denne fløya som sigra i landspartiet 1918.

Bustadrasjonering og husokkupasjoner som kampform

Leiebuarforeninga var ein del av arbeidarrørsla. Leiinga i foreninga var tildels henta frå toppleiinga i rørsla. Foreninga hadde eit trufast talerør i Arbeidet, avisa til Bergens Arbeiderparti (og så godt som inga støtte i massemedia utafor rørsla). Aktivistane kom i stor grad frå den sosialistiske arbeidarungdomsrørsla. Bergens Arbeiderparti kalla saman til møte for å skipa leiebuarforening. Foreninga blei stadig framstilt som eit organ for arbeidarklassen (sjøl om det og hendte at det vart slegi fast at foreninga er 'upolitisk',¹² uten at noen trudde på det).

Leiebuarforeninga hadde vorti skipa halvanna månad før dei første aksjonane. Tida sia skipinga var brukt til agitasjon mot bustadnauda. Foreninga hadde gitt klart uttrykk for at den ikkje berre hadde tenkt å appellere. Og no var bustadkrisa meir akutt, det var

nemlig *flyttedag* 21. oktober. Etter gammelt skal folk flytte frå leidde husvære, så sant dei har fått gyldig oppseiing, på ein heilt bestemt dato på høsten.

Gyldig oppseiing villa denne høsten i Bergen seie oppseiing som var godkjent av den kommunale husleienemnda. I byrjinga av oktober trykte Arbeidet i fleire nummer ei «Meddelelse!» (merk nemninga): Ingen leiebuar måtte godta oppseiing eller leieauke, sjøl om husleienemnda har godtatt slikt, uten å samrå seg med leiebuarforeninga. Og 18. oktober heldt leiebuarforeninga eit offentleg diskusjonsmøte som munna ut i klare standpunkt.¹³

Møtet klargjorde at arbeidarrørsla om nødvendig vil ta seg til rette for å hindre forverringa. Møtet samla seg om det som kom til å bli viktigaste bustadkravet for arbeidarrørsla: *bustadrasjonering*. Eit par veker seinare begynte leiebuarforeninga så å rasjonere ut bustader.

Leiebuarforeninga heldt fram med husokkupasjonar utover seinhøsten og vinteren. Ifølgje beretninga for 1919 frå foreninga måtte det ha vori gjennomsnittlig millom 1 og 2 aksjonar i veka frå månadsskiftet oktober/november og fram til jula.¹⁴ Huseigarane går mye godt med på millombelse ordningar med foreninga.¹⁵ I ein del tilfelle er det snakk om offentlege bygningar. I alle dei tilfella som er omtalt i Arbeidet er det snakk om rom som står heilt tomme, dvs. som foreløpig ikkje blir brukt til noe som helst. Det kunne vera husvære som sto ledig før bruksendring og/eller ved eigarskifte.

I første halvåret av 1920 var det 15 – 20 aksjonar. I alt ser det ut til at vel 70 familier med omtrent 150 vaksne og omtrent like mange ungar vart hjelpa med husvære frå foreninga vart skipa til midt i juli 1920.¹⁶ Det ser ikkje ut til at det var aksjonar så ofte i 1920 som i den mest hektiske perioden i 1919.

Det ser ikkje ut til at foreninga greidde å tømme verken forsamlingshusa eller brakkene på Grønneviksøren for folk.

I mange tilfelle vart det okkupert rom eller heile hus som sto heilt tomme, og det kunne gjerne vera av den typen Arbeidet kalla «jobbevilla» eller «spekulationsvilla»,¹⁷ Dei hadde vorti bygga eller skaffa for å gi eigaren inntekt gjennom salg, men så hadde det ikkje vorti salg p.g.a. for høge prisar. Her låg det grunnlag for skuldingar om «maskepi» millom leiebuarforeninga og spekulative huseigarar.

En tenkte seg at det gjekk an å spekulere i husokkupasjon med kommunalt kjøp til følgje. Slike skuldingar kom fram i noen saker.

Ein av dei som var med på aksjonane, Gerog Blummenfelt, har fortald om korleis dei gjekk for seg.¹⁸ Blummenfelt var medlem av det sosialistiske ungdomslaget som han omtalar som ein fast samansveist gjeng på omkring 25 medlemmar. Der var streng disiplin og godt samhald, og aksjonistiske holdningar sto sterkt. Blummenfelt seier at dei som var med i leiebuarforeninga, først og fremst kom frå ungdomslaget. Om aksjonane fortel han vidare at dei gjekk for seg på den måten at dei leidde lastebilar for å frakte familiene og tinga deira. Blummenfelt fortel og at innsette familier måtte ut igjen etter at styresmaktene vart merksame på dei. Og han seier at det var mange aksjonar på eit par stader i byen der noblessen bodde. (Kalfaret og Seiersberget.)

Dei to siste opplysningane avvik frå det inntrykket ein får gjennom å lesa Arbeidet frå denne tida. Eg har så godt som ikkje finni spor av aksjonar i Arbeidet på dei stadene Blummenfelt oppgir, men avisa rapporterte da heller ikkje om alle aksjonar. Men viss dei avisa skreiv om, er representative, gjekk aksjonane så godt som aldri ut over dei luksuriøse boforholda til overklassen. Leiebuarforeninga gjekk helst etter tomme husvære.

Av avisa går det ellers fram at «meget – ja alt kan avhænge av at en aktion gaar *nøiagtig* efter planen, *hurtig* og *præcis*.»¹⁹ I eit anna høve opplyser avisa at foreninga er avhengig av aksjonistar som må skofte arbeidet, ei praktisk hindring for kor fort bustadrasjoneringa kan bli gjennomført. Ein grunn til kravet om plan og fart var at politiet etter kvart blanda seg inn, som vi skal sjå.

Politiske argument for aksjonane

At nettopp rasjonering vart hovedkravet, viser at arbeidarrørsla var på høgde med situasjonen. Auka bustadbygging var det prinsipielle kravet til arbeidarrørsla, men det egna seg ikkje så godt for ein aktiv pågåande politikk. Auka bustadbygging var på ein måte alle einig om, det låg ikkje noen utfordring i det. Samtidig kunne det lett avvisast med den økonomiske situasjonen.

Kravet om bustadrasjonering kunne ikkje i samme grad møtas med slike argument. Det var tenkt som ei midlertidig ordning, slik

arbeidarrørsla i Bergen langt på veg kom til å framstille det. Rasjoning ville ikkje endre dei økonomiske forholda i samfunnet, ordninga skulle ikkje gå ut over privat næringsdrift. Dei som hadde romslege husvære skulle dele med dei som hadde svært tronge. Dei best stilte skulle ofte noe av sin private velferd for å hjelpe dei verst stilte. I utgangspunktet var det ei reint humanitær hjelpeordning innanfor rammene av det beståande. Viss kravet vart møtt med motstand, kunne dette tolkas som at overklassen heller villa la folk gå under enn å gi avkall på noen av sine private luksusgode, og at velferda til overklassen ikkje hadde grunnlag i ei sunn samfunnsøkonomisk ordning, men i privat griskheit.

Men samtidig som det var vanskelig å avvise kravet, var det ikkje lettare å godta det. Ein av dei fremste kommunalpolitikarane i Bergens Arbeiderparti, Daniel Vatne, sa på bustadmøtet 18. oktober:²⁰

«Større betydning vil indført boligrationering imidlertid faa ved at den vil føre bolignøden i sin krasse virkelighet like ind paa livet av dem som selv sitter lunt og godt med overflødig husrum, og derfor har saa vanskelig for at være med til selv at ta fat, og likeledes til at anerkjende samfundets pligt her at ta fat og intet middel spare for at faa bugt med denne folkefare. Rationeringen vil føre boligforvaltning og boligkontrol i ganske sterkere grad end hittil ind under samfundet.

Den vil gi støtet til en fremtidig sosialisering av de private leiegaarde, noget som jeg mener under enhver omstændighed er nødvendig og berettiget.»

Sjøl dei mest samvittigheitsfulle innafor overklassen hadde grunn til å merke seg særleg desse siste orda til Vatne. Den humanitære hjelpeordninga kunne bera kimen i seg til meir omfattande samfunnsøkonomiske ordningar. Slik viste arbeidarrørsla at dei private levestandardsfordelane til medlemmane av overklassen hang nøye i hop med den økonomiske makta i det kapitalistiske samfunnet. Ein tenkte seg at interessen for å ha slik makt villa bli monaleg mindre så snart ein rørte ved den høge levestandarden som følgde med å ha slik makt. Dermed viste ein kor langt borgarleg veldedigheit kunne strekke seg.

Bustadrasjoneringskravet hadde og ein anna fordel i forhold til

Tidlig eksempel på leiegård i mur. Handelsborger Christian Olsens leiegård Maridalsveien 73 på Sagene i Oslo, ca. 1855.

(Foto: F. Larsen)

kravet om meir bustadbygging. Det er ikkje så lett for noen aksjonistar å berre gå ut på byen og bygge hus, men det går i og for seg greitt å gå ut på byen og rasjonere hus som allereie var bygga. Her set den sosiale/politiske ordninga i samfunnet rammer, det var da og desse rammene den bergenske arbeidarrørsla hadde bestemt seg for å prøve ut no. Rasjoneringskravet passar altså fint for ei *aktivistisk* politisk rørsle.

Motstandarane til arbeidarrørsla var ikkje noen samla politisk overklasseblokk. Bustadrasjonering hadde stor sympati på enkelte borgarlege hald, ikkje minst innafor regjeringspartiet Venstre. No er likevel rasjoneringsaksjonar ein sak for seg. Men som det går fram ovafor, vart ikkje dei innsette familiene uten vidare hiva ut. Denne mangelen på reaksjon kom til å gjenta seg ved seinare aksjonar. Det er så sin sak å late ei revolusjonær arbeidarrørsla be-

stemme kem som skal bo her og der, det er også så sin sak å hive huslause ungar og anna folk ut i snøen. Arbeidarrørsla kunne altså langt på veg setta i verk lett gjennomførlege aksjonar uten å møte ein sterk motstandar. Arbeidarrørsla fekk såleis *initiativet*, noe som gav moralsk styrke og legitimitet. Arbeidet gav, etter kvart som aksjonane heldt fram, dette bildet av den bustadpolitiske stoda: ei handlekraftig arbeidarrørsle stridde for felles menneskelege gode mot dels duglause, dels egoistiske borgarlege element.

Moralske argument for aksjonane

Bustadaksjonismen møtte altså ikkje store hinder i sin første fase, men den vart sterkt kritisert. Kritikken kom hovudsakleg frå dei borgarlege avisene, den fremste motstandaren var her som ellers Bergens Aftenblad, organ for Høire i byen.

Avisa Dagen f.eks. kunne einstaka gongar uttrykke sympati for sterke verkemiddel i kampen mot bustadnauda, til og med for aksjonane.²¹ Gula Tidend vedsto seg iallfall ved eit høve faktisk arbeidarrørslas forsvar for å drive med aksjonar på kanten av loven. «Naud bryt log, men lagar log også.»²²

Ei veke etter bustadmøtet i oktober kom Arbeidet med sitt syn på det prinsipielle:²³ «Ganske vist vil det i almindelighet vise sig praktisk at overholde de borgerlige lover, selv om man arbeider for at ophæve eller forandre dem, og i enkelte tilfælder kan det endog være nødvendig at forlange lovene respektert.» Vidare heitte det: «Det er blit en forbrydelse at undlate at bruke nærsagt hvilket som helst middel i boligspørsmålet nu.» Den framstående sosialistiske kommunalpolitikaren Alb. Nic. Arnevig greidde i eit anna nummer av avisa ut om eit tilfelle av sær s elendige bustadforhold og meinte at dette var eit brotsverk som politiet skulle ta seg av.²⁴ I samband med ein bestemt episode hadde avisa seinare denne kommentaren: «At la moren og det lille barn fryse ihjel paa gaten er derimot efter «Aftenbladet»s borgerlige love, det eneste lovlige».²⁵

Arbeidet forsvarte altså aksjonane til leiebuarforeninga med at moralske lovar sto over formaljuridiske. Dette kan i og for seg vera eit upolitisk syn, men Arbeidet viste og at dette synet hang i hop med det politiske grunnsynet i arbeidarrørsla. Etter at Bergens Af-

tenblad hadde kalla aksjonane «ren og usminket bolsjevisme»,²⁶ meinte Arbeidet at det var å drive reklame for bolsjevismen og heldt fram:

«Alle mennesker er enig i denne bolsjevisme. Selv «Aftenbladet»s redaktør er enig i den. Hadde han og hans familie i bare 14 dage bodd i baasene i Sandvikens bedehus, vilde han paa sine knæ bønfaldt om hjælp fra den usminkede bolsjevisme!»

For Arbeidet var forsvar mye godt angrep. Avisen gjorde det etter kvart heilt klart kem som faktisk heldt på å løyse bustadproblemet i byen, og kem som ikkje gjorde det. Bergens Aftenblad prøvde seg med at dei husville kunne flytte inn i Folkets Hus slik at det huset kunne komme til nytte, det og. Arbeidet svarta²⁷ at dette var altså

«høires løsning: Flyt dem ind i Folkets hus! Javel, løsningen av boligsaken maa komme fra Folkets hus. Det er ganske riktig. Men ikke ved at flytte husvilde derind . . . Valgsproget for høire skal altsaa lyde: Stem paa høire, saa skal dere faa bo i baaser i Folkets hus!»

Leiebuarforeninga dreiv altså tvertimot med å flytte folk ut frå slike båsar i tråd med valgprogrammet til Høire: «Forsamlingslokaler for religiøse og humanitære formaal søkes hurtigst frigjort til bruk for sit oprindelige øiemed.» Arbeidet kommenterte «naar leieboerforeningen virkelig *gjør* tingen, mens høire bare lover det, mislykkes jo hele valgfiskeriet overfor bedehusfolket.»²⁸

Den viktigaste innflyttingsaksjonen til leiebuarforeninga i denne første fasen skjedde 10. desember. Da vart eit villakompleks på Landås sør for sentrum teki i bruk. Villaene hørte til eit konkursbo. Bostyret hadde allereie tilbydd kommunen å kjøpe eigedommen, men formannskapet av slo tilbodet 10. desember, og bostyret meldte leiebuarforeninga til politiet. Eigaren bad og politiet om å kaste ut familiene, og 15. desember møtte både politifolk og folk frå leiebuarforeninga opp på Landås. Men etter forhandlingar gjekk eigaren med på å vente på at bystyret behandla saken den samme dagen. Representantane for Bergens Arbeiderparti reagerte skarpt og fekk gjennom eit einstemmig vedtak om pålegg til formannskapet om å ta opp saken igjen. Dette vart gjort. Juleaften kunne Arbeidet melde at formannskapet hadde vedteki å by ein

sum for villaene og ein anna eigedom som leiebuarforeninga hadde okkupert.

Arbeidet kommenterte:

«Det borgerlige samfund som i feststemte øieblikk ynder at kalde sig selv for «hjemmets opretholder» og «den egteskabelige lykkes beskytter» hadde henvist disse to unge at bygge sit hjem paa gulvet i et pikeværelse paa et pensionat! End ikke plads til en egteseng var der levnet dem i dette av borgerlig retfærdighet og kapitalistisk naadesol overstraalte land.

... Skulde hun ligge paa gulvet i et pensionats pikeværelse og fødd sit barn?

Den norske lov sier ja. Bergens borgerlige formandskapsflertal sier ja.

Venstres rektor Gelmuysen finder det «formelt riktig».

Men Bergens leieboerforening kalder denne lovligheit forbrydersk. Den følger sine moralske eller bolsjeviske love (det blir i virkeligheten det samme) og skaffer det unge ektepar et hjem hvor de i trygheit kan imøtesee den begivenheit som dog er livets herligste vidunder.»

Moralske og bolsjevistiske lovar er det samme, og den rådande lovlegheita er forbrytersk. Det blir da eit brotsverk å ikkje sette seg ut over dei rådande lovane. Gjennom å bryte lovane løyser leiebuarforeninga eit stort samfunnsproblem og skapar velferd for folk flest, noe dei lovlege maktthavarane ikkje har greidd. Problema med verksemda til foreninga er berre formelle.

Ein slik tankegang kan ein trekke ut av det som Arbeidet skriv om bustadaksjonane. Dette inneber storm mot den rådande samfunnsordninga, men ikkje nødvendigvis mot verdiane i det. Storm mot det borgarlege samfunnet, men samtidig praktisk vern om ekteskap, familie og retten til privatliv. Det var så vidt eg veit ikkje nokon som såg noen sosialistisk vinning i forsamlingshus som fellesbustad. Arbeidarrørsla sto ikkje fram som noen kulturell alternativrørsl. Arbeidet viste fleire gongar sympati for 'egne-hjem-bevegelsen' i England og meinte av idear derifrå kunne overførast til Norge. Bergens Arbeiderpartis kommunalpolitikar Daniel Vatne snakka ein gong varmt om eit lite hus som låg inni ein hage som den ideelle arbeidarheimen. Eg har ikkje finni eksempel på at leiegårdar vart omtalt så positivt.

Aksjonar og parlamentarisk arbeid

Som Landåsvillasaken viser, satsa ikkje arbeidarrørsla berre på direkte fysisk aksjon for å få gjennom bustadrasjoneringa. Ifølgje Arbeidet²⁹ var det formannen i Bergens Arbeiderparti, I.B. Aase, som «reddet byen for . . . katastrofe» gjennom sin interpellasjon i bystyret om avslaget frå formannskapet 10. desember. Det var da og gjennom denne parlamentariske framstøyten at dei naudlidne familiene til slutt vart redda. Avisar gav aldri inntrykk av at kampen var så godt som vinni, og at det berre sto att ei rekke praktiske innsettingsaksjonar.

Det var kommunevalg i desember, mye av bustadpolemikken i Arbeidet var valgkamp. Arbeidarrørsla tok ikkje valget og valgkampen som noen gymnastikkøving: «Du skal vælge» kunne Arbeidet fortelle på ei framside som heilt var forma som ein valgplakat³⁰ «mellem fortsat bolignød og avskaffelsen av bolignøden». Slike talemåtar kunne tyde på at arbeidarrørsla trudde at all makt var samla i parlamentariske salar rundt omkring i landet, og at dei difor etter ein valgsiger villa komma til å bli heller skuffa.

Men det var ikkje snakk om slike illusjonar. Heller ikkje trudde ein å skulle oppnå så mye gjennom 'det muleges kunst' i mindretalsposisjon. Perspektivet var: «En hensynsløs paagaende kommunalpolitik er derfor, fra et socialistisk syn, den eneste forsvarlige kommunepolitik, som vore partifeller kan føre. Enhver undfoldenhet fra vore repræsentanter er et tillidsbrud mot vælgerne, et tillidsbrud, som før eller senere vil hevne sig.» Vidare: «At vi derved kan komme til at sprænge kommunernes økonomi er saa. Men hensynet hertil maa ikke forlede os til at svingte programmet. Det det gjelder er tvertimot at sprænge den tvangstrøie hvori staten søger at presse kommunerne.»

Arbeidarrørsla avviste ikkje parlamentarisk arbeid, for rørsla hadde røynt at det var noe å oppnå gjennom slikt arbeid. Landåsvillasaken var eit eksempel. 19. november vann arbeidarrørsla ein anna stor bustadpolitisk siger. Formannskapet vendte seg til dei statlege styresmaktene med ønske om ein bustadrasjoneringslov og til huseigarane med ønske om at dei ikkje kasta ut noen og i staden leidde ut overflødig husrom. Høire stemte mot dette formann-

skapsvedtaket. Vedtaket kunne kanskje ha kommi utan aksjonane, men det kom iallfall etter press frå arbeidarrørsla.

Formannskapsvedtaket var i tråd med det bustadpolitiske synet til arbeidarrørsla: I ei bustadkrise er det nødvendig med sterke åtgjerder mot privateigedommen. Vedtaket kom meir eller mindre etter press frå aksjonane til arbeidarrørsla, og det vart ikkje gripi særleg inn mot desse aksjonane? Arbeidarrørsla hadde ikkje fleirtal i bystyret. Hadde den likevel makta? Låg det føre ein revolusjonær situasjon?

Det skjedde iallfall ei endring i situasjonen i byrjinga av desember da det var kommunevalg. Høire gjekk fram, arbeidarpartiet gjekk tilbake, men var framleis det klart nest største partiet i bystyret. No kom det og inn nok representantar frå Bergens Huseierforenings liste til at dei fekk ein representant i formannskapet. Mye tyder på at valgresultatet langt på veg var ein negativ verknad av bustadaksjonane. Programmet til huseigarlista var så godt som det motsette av det bustadpolitiske programmet til arbeidarrørsla. I ein ledarartikkel konkluderte Arbeidet: «Og tiden er nu engang slik at det ikke bare kommer an paa de talmæssige styrkeforhold i bystyrene, men kanske vel saa meget paa hvilket press der utenfra kan øves paa de lovlige magtorganer.»³¹

Arbeidarrørsla hadde ønska eit talmessig bra styrkeforhold i bystyret, men det er ikkje det det kjem an på. Når ein hendig reiskap mistar noe av styrken sin, må ein bruke andre di meir. I ei fråsegn frå generalforsamling i leiebuarforeninga 7. januar 1920 heitte det:

«Myndighetene har vist at de staar under de kapitalistiske vampyrers indflytelse og er bange for at indføre boliggrationering ved lov. Leieboerne har vist at de ved den direkte aktion har kunnet ta ledige leiligheter og hus i besiddelse. Leieboerne vil ogsaa vise at de ved den direkte aktion kan gennemføre boligrationering.»

Allereie før jul hadde arbeidarrørsla sett i gang førebuingar til ein generalstreik i Bergen for bustadrasjonering. Ein hadde slegi fast at vedtaket frå 19. november i formannskapet ikkje førte til noe. Men ein ga likevel styresmaktene ein slags frist som måtte hal-das viss det ikkje skulle bli skjerpa kamp. Førebuingane til generalstreik gjekk no iallfall sin gang.

No kom det ikkje til generalstreik. Forslaget stranda på motstand eller mangel på interesse i fagforeningane, som fekk forslaget til høring. Men det var stor oppslutning om saken på masse møte på denne tida. Toppleinga i arbeidarrørsla var ikkje baktung og plagdes ikkje med overdriven ærefrykt for massanes visdom. Dette kjem fram i ulike utsegner på desse møta.³² I.B. Aase, formann i arbeidarpartiet og bystyremedlem, minnar om at arbeidarane kunne ha fått makta i bystyret om dei hadde stemt rett. Peder Furu-botn: «dersom arbeiderne nu ikke vilde gjøre noget, saa fortjente de ikke andet end at bli traakket paa». Og aktivistledaren Robert Nielsen, den danske formannen i leiebuarforeninga, ordlegg seg slik: «Der er huser som staar tomme. Hvorfor flytter ikke de husvilde ind? Venter de paa barnepiker? Det maa det være slut med nu.»

Det var muleg å gapa over for mye, òg. Men innsettingsaksjonane heldt fram. Og det skulle vise seg at det var muleg å vinne fram med viktige prinsipp sjøl under det nye kalde kommunalpolitiske klimaet.

Allianse med borgarlege fagfolk

I årsberetning for 1920 frå Bergens Faglige Samorganisation heitar det:

«Bergens kommune har altid drevet en slet boligpolitik. Den har gaat frem på den maate, at intet foreta sig førend bolignøden antok en faretruende karakter, for saa i sidste øieblik at bygge barakker. Kommunens sans for sundhet har de praktisert paa den maate, at opføre de usle barakker paa avfaldsdynger og like i nærheten av begravelsespladser. Den sum av lidelser som mange familier har hat paa grund av disse forhold, blir altid en skamplet paa Bergens kommune. Allikevel besluttet kommunen i april maaned at fortsætte med barakkebygning.» (Tidsfastsettinga april er ukorrekt, som det går fram av framstillinga nedafor.)

12. februar brukte Arbeidet heile framsida til ein reportasje med overskrifta «Rædslerne på Grønneviksøren». Undertittel: «Et kommunalt barakkekompleks som systematisk og hurtig utrydder sunde og sterke familier.» Etter brannen i 1916 vart det sett opp

brakker for husville på Grønneviksøren sør for det Store Lungegårdsvatnet litt utafor sentrum i byen. Dette var meint som ei ekstrem naudløysing. Men brakkeene sto der enno i 1920.

Ifølgje Arbeidet var dei:

«bygget paa en avfallsdyngge, hvor der i løpet av rækker av aar er fyldt boss, søppel, gjødsel og andet av en storbys uhum-ske avsondringer. Paa den ene side av avfallsdyngen render en liten elv som fører syre, avfald og stank fra garverier, paa den andre side ligger kirkegaarden, hvis vandsig trænger under husene og ut i Lungegaardsvandet.

I grunden foregaar der stadig gjæring og forraadelsespro-cesser og naar det regner, hvilket som bekjendt er en hyppig forekommende foreteelse, staar hele bopladsen som en stink-ende, giftig muddersump.»

Brakkeene var frykteleg trangbodde, det kunne bo 15 menneske på eit rom. Avis skildra det umulege i å halde reint under slike forhold. Og kjerkegården var ikkje berre forurensningskjelde, men og eit forferdeleg symbol.

I eit intervju med stadsfysikus Geirsvold vart han gjengitt slik: ««Naar en familie flyttes ind paa Grønneviksøren, kan man like godt straks sætte dødskorset paa dens pande.»» Tuberkulosen herja nemleg i brakkekomplekset.

Dagen etter at reportasjen sto i Arbeidet, heldt leiebuarforeninga møte og valde ein aksjonskomite på sju til å «ryddiggjøre Grønneviksøren». Men det vart med vedtaket.

Derimot vart brakkekolonien no ein kommunalpolitisk sak. Avisene og dei ymse kommunale bustadorgana gjekk utover i februar og mars inn i ein debatt om kor ille forholda nede på øra eigentleg var, korleis det hadde vorti slik, kem som eventuelt hadde skylda osv. Konstellasjonane i denne striden vart arbeidarrørsla og stadsfysikus Geirsvold på den eine sida og dei fleste bustadorgana og leiinga for kommunen ellers i lag med Bergens Aftenblad og Bergens Annonce-Tidende på den andre. Stadsfysikus Geirsvold kasta seg inn i debatten med veldig styrke. Han uttala seg om den faktiske bustadsituasjonen og om korleis kommunen handterte den, så krasst at det ikkje er lett å skille uttrykksmåten hans frå arbeidarrørsla sin. Men Geirsvold hørte ikkje til i arbeidarrørsla. Han

var fagmann og uttala seg i utgangspunktet berre om *kva* som skulle gjerast. Men i debatten vart han pressa i retning av å komma med utsegner om *korleis* ein burde gjøra det.

Arbeidet på si side dempa kraftig ned alle politiske/ideologiske element og framstilte saken som eit praktisk administrasjons-spørsmål: «Dengang vi avsløret forholdene paa Grønneviksøren undlot vi meget omhyggelig enhver anklage som kunde ha *politisk* karakter.»³⁴ (mi utheving). Såleis kom bolsjevikavisa og den offentlege embetsmannen nærare kvarandre. Arbeidet villa ikkje gjøra dette spørsmålet til eit spørsmål om bolsjevisme eller ikkje bolsjevisme, ikkje når det såg ut til å vera muleg å få til å «ryddiggjøre Grønneviksøren». Sjøl om det såg ut til å bli reist ein kommunalpolitisk prestisjemur rundt den rådande elendigheita, hadde det iallfall kommi ei viss rørsle i situasjonen. No var det ikkje p.g.a. direkte fysisk aksjon, men p.g.a. dokumentasjon og opplysning. Og no er det ikkje snakk om ei handlekraftig arbeidarrørsle mot eit tafatt offentleg styre og stell, men like mye ein debatt innafor offentleg styre og stell der arbeidarrørsla støtta ein av partane.

Streik og produktivt arbeid som kampformer

Uten å uttale seg om Grønneviksøren vedtok formannskapet 18. februar å bygge 47 nye brakkeleiligheiter. 28. februar svara Arbeidet, «Ned med barakkerne!». Avisa hadde fått nye moment til å framstille dei borgarlege i Bergen som duglause og korttenkte. Nokre dagar seinare vart det haldi eit allmøte av bygningsarbeidarar med innledningar av Peder Furubotn frå Bergens Faglige Samorganisation og av syndikalisten Gunnar Larsen, som no var formann i leiebuarforeninga. Møtet konkluderte med dette vedtaket:

««Arbeiderne inden bygningsindustrien, samlet til møte i Folkets hus den 5. mars, beslutter at blokere al kommunal barakkebebyggelse for arbejdskraft og for øvrig al den barakkebygning som tænkes brukt til beboelsesrum. Møtet henstiller til de enkelte foreninger i fællesskap med samorganisationen at paase at blokaden blir effektiv.»»

Det hadde tidlegare stadig vorti gjort forsøk frå borgarleg hald på å legge eit bustadpolitisk ansvar på arbeidarrørsla. Bergens Aftenblad appellerte «i de husvildes navn» til leiebuarforeninga for å få den til å godta vedtaket i formannskapet. Leiebuarforeninga svara at

«dersom de opsagte familier til flyttetid ikke faar hus, tillater vi og at meddele, at dersom kommunen vil overlate os de husvilde, skal vi paata os at sætte dem alle ind i gode leiligheter, uten besvær for kommunen.»³⁵

8. mars kalla ordføraren saman til eit møte med huseigarforeninga, kommuneadministrasjonen, arbeidarpartiet, samorganisasjonen og trearbeidarforbundet. Så var det formannskapsmøte 10. mars. Der sa det borgarlege fleirtalet seg villig til å bygga «tømmerhus istedetfor tømmerbarakker»³⁶ uten eigentleg å gjøra noe nytt vedtak. Saken vart overlatt til budstadrådet, eit organ som hadde som oppgave å ta seg av den kommunale bustadbygginga. Bustadrådet og tillitsmenn for bygningsarbeidarane forhandlar, og 13. mars godkjente eit bygningsarbeidarmøte kommunale planar for oppføring av nye husvære. Blokaden var oppheva.

Det gjekk ikkje å få til generalstreik for bustadrasjonering. Men no hadde bygningsarbeidarane gjennom å halde tilbake arbeidskraft greidd å få styring over den kommunale bustadbygginga. Bygningsarbeidarane hadde vorti godkjenningsinstans for kommunale bustadplanar. Peder Furubotn uttalte seg ein gong slik om korleis situasjonen hadde vori til da:³⁷

«Under krigsaarene har man set at der væsentlig foregik to slags boligbygning. Paa den ene side en prægtig villabebyggelse, flottere og bedre utstyrt end nogen sinde tidligere. Det var jobberne som skulde bo i disse villaer, de som plyndret arbeiderklassen. På den anden side foregik kommunens bekjendte barakkebygning. Her var det arbeiderne skulde bo, de som var utplyndret. Men det var arbeiderne som maatte lægge sine kræfter til og bygge baade villaen til jobberen og barakken til sig selv og sine kamerater.»

No såg det ut som om dette var snudd. Det såg ut til at ein hadde fått knesett prinsippet om at dei som produserte samfunnsgoda og

skulle bestemme kva som skulle produseras, og korleis det skulle produseras. Dei formelt lovlege makthavarane hadde ikkje vist evne til det. Enda ein gong hadde borgarskapet stått tafatt. Styringsretten til borgarskapet kvila no difor berre på fysiske maktmiddel.

Slik kunne situasjonen fortone seg sett frå synsstaden til arbeidarrøsla, men knapt frå motstandarane sine. Noen nye husvære gjorde inga bustadrasjonering. For mange borgarlege trengte det ikkje å vera meir enn filologiske skilje millom brakker og hus viss brakkene var gode. Ja, det var nok sosialistar som og meinte dette. Men det måtte vel vera grenser for kor ofte arbeidarrøsla kunne markere seg slik den hadde gjort i brakkesaken.

Skulle bygningsarbeidarane bestemme kva og kor mange bygningar som skulle produseras, peka dette i retning av proletariats diktatur slik Det Norske Arbeidarparti offisielt gjekk inn for. Etter brakkesaken kan ein difor tenkje seg at den følgjande overskrifta i Arbeidet 3. april kunne verke skakande: «Boligdiktaturet foran sin virkeliggjørelse». Men avisa meinte ikkje anna enn at det måtte bli langt meir plan og styring i den kommunale bustadadministrasjonen. Denne måtte samarbeide intimt med bygningsarbeidarane. Kommunen måtte kjøpe opp eit område sør for byen og stykke ut det til tomter. Det siste var eit kommnalt forslag, vedteki einstemmig i bystyret 14. april, mot Høires tidlegare politikk, påsto Arbeidet.

Meir 'bolsjevistiske' framstøytar kom i april. Landsomfattande streik i byggefaga var i emning, samtidig var det arbeidsløyse innafor desse faga. Mot bustadnaud og arbeidsløyse i byggefaga kunne det tenkjast ei fornuftig åtgjerd: bustadbygging. Streik kunne oppfattas som meiningslaust mot denne bakgrunnen. Fagrørsla vendte seg difor til Bergen kommune og tilbydde dispensasjon frå streiken mot at byggearbeid i kommunen vart leda av eit bedriftsråd der bygningsarbeidarane var representert. For sentralinstansane i arbeidarrøsla på denne tida var arbeidarinnverknad og arbeidarstyre gjennom bedriftsråd ein av dei viktigaste oppgavane i alle delar av arbeidslivet. Diktatur kunne vera så mangt.

I ein komite som den faglege samorganisasjonen sette ned for å greie ut «Arbeidernes overtagelse eller kontrol av byggevirksomheten», kunne arbeidarpartiformannen I.B. Aase godt tenkje seg at

«Bygningsarbeidernes organisationer optar forhandling med kommunen om at deres organisationer overtar den kommunale bebyggelse direkte.»³⁸

Diktatur kan og vera noe anna. 14. april, den samme dagen som bystyret realiserte noen av diktaturplanane til Arbeidet, vart tri av styremedlemmane i leiebuarforeninga dømt i meddomsretten for innsettingsaksjonar. Dagen etter kunne Arbeidet melde at formannskapet hadde avvist nye forhandlingar om kommunalt kjøp av eit bustadkompleks som leiebuarforeninga hadde okkupert. Formannskapet hadde og vedteki at dei familiene det galdt, måtte ut. Saken hadde versert i formannskap og bystyre sia leiebuarforeninga tok kompleksa i bruk i januar. 11. mai vart den endeleg «vedlagt protokollen»,³⁹ dvs. avvist etter forslag frå ordføraren i eit bystyremøte.

Borgarleg offensiv

Arbeidarrørsla i Bergen viste i 1919 og 1920 at den kunne føre ein aktiv politikk trass i manglande parlamentarisk styrke, og fekk såleis motstandarane til å verke heller tiltakslause. Men det vart etter kvart slutt på tiltaksløysa når det galdt å *ta igjen* mot bolsjevikane.

Sigeren i brakkesaken og optimismen i Arbeidet i samband med tomtetekjøpa i april må ikkje dekke over at aksjonane, sjølve drivkrafta i den aktive bustadpolitikken til arbeidarrørsla, møtte tildels kraftig motstand allereie i februar. Politiet møtte nemleg opp på noen av aksjonane, uten at alle desse vart mislukka av den grunn. I noen tilfelle vart politiet lura, i andre kom det til forhandlingar med eigarar som viste seg samarbeidsvillige. Fysisk kamp kom det aldri til, men leiebuarforeninga stilte noen gongar fleire hundre mann, ein gong sju hundre, sikkert mest i psykologisk hensikt. Politiet oppførte seg forskjellig, i noen tilfelle var politifolka med på å forhandle med eigarane, i andre tilfelle hiva dei huslause folk med eigenelutar ut i regnet. I eit slikt tilfelle da politiet vart spurt om kem som skulle erstatte skadene, var svaret at dei skadelidne skulle vende seg til Robert Nielsen.

Politiet var ikkje underlagt kommunal styring. Men det er likevel naturleg å sjå innsatsen frå det haldet i samanheng med at det var grenser for kor råd det offentlege hadde til å kjøpe okkuperte

Spekulasjonsbyggeriet medførte at hele bydeler ble oppført som leiegårder i 3 og 4 etasjer. Grünerløkka i Oslo ble likevel ansett som en mønsterbydel, velregulert med parker og gode boliger, selv om gårdsrommene var overutnyttet. Husrekkene i Fossveien, nå revet i forbindelse med Grünerbyggsaneringen. (Foto: W. Murray)

husvære. Det var òg grenser for kor *politisk* råd det var å late arbeidarrørsla bestemme i bustadpolitikken. Den generelle politiske atmosfæren i Bergen dette året var prega av sterkt skjerpa politiske motsetningar. På sitt sterkaste, f.eks. under noen av aksjonane til leiebuarforeninga, peka det fram mot tilstandar som likna borgarkrig. Det som skræmma borgerskapet mest i tillegg, var nok *Arbeidernes Ordensvern*, som mest var eit aksjonsorgan mot streikebrytarar og uorganiserte. I mai 1920 okkuperte dette ordensvernet

ein tekstilfabrikk på Salhus nord for byen, fabrikkleinga hadde bytta ut streikeledarar med streikebrytarar.

Frå juni 1920 til juni 1921 var det ein serie rettsakar mot tillitsmenn i arbeidarrørsla for åtferda deira under eller i samband med aksjonar. Noen hadde samband med bustadkampen. 30. mai 1920 vart streikebrytarorganisasjonen Bergen Samfundshjelp skipa. Og Høireordføraren Henrik Ameln frykta det verste, han gjekk til innkjøp av revolverar, andre våpen og anna utstyr til opprusting av politiet. Pengar vart teki frå kommunekassa, men saken vart ikkje lagt fram for verken bystyret eller formannskapet.

I juni kom eit av dei viktigaste slaga mot bustadaktivismen. Dommen i meddomsretten i april over styremedlemmar i leieboerforeninga vart anka til lagmannsretten, men dei tiltalte vart dømt her òg. Dermed hadde ein fått ei viktig juridisk avklaring, 'naudbryt-lov'-prinsippet kunne ikkje godtakas.

No hadde grunngjevinga for bustadaksjonane vorti meir nyantert. Det kom fram i det synet Arbeidet gav uttrykk for på politiet.⁴⁰ Bustadnauda gjekk ut over alle fornuftige samfunnsfunksjonar, slo avisa fast, politiet sine og. Og desse var: «almindelig set, at verne byens borgere mot overlast paa liv og eiendom». Å slå ned på bustadaksjonar var det motsette av å utøve desse funksjonane: «Og politiet har pligt til at være med og vække de indslumrende myndigheder. Vi forlanger ikke at politiet som etat skal melde seg ind i leieboerforeningen, men vi forlanger at politiet *understøtter* den eneste «vækker» som for øieblikket findes, nemlig leieboerforeningen.» (mi utheving). Uttrykket 'naud bryt lov' fekk etter kvart eit anna innhald: 'nauda er eit brudd på loven':

«Men nu er jo forholdet, som paa Grønneviksøren, at *kommunen* lar 3 – 400 av sine indbyggere lide overlast baade paa liv og eiendom. Det er politiets opgave at beskytte ogsaa disse. Der foreligger tydelig nok uttalelse fra den myndighet som er autoritet paa dette område, stadsfysikus, at slik overlast finder sted. Kommunens forhold paa Grønneviksøren er *fuldstændig ulovlig*. Det er en permanent forbrydelse. Men hvor er politiet i dette tilfælde?»

Da formannskapet 15. april nekta å gå med på kjøp av okkupert bustadkompleks, kommenterte Arbeidet:⁴¹

«Vi faar altsaa i realiteten en beslutning av det borgerlige formandskap om, at familierne, som nu bor sundt og godt i Ibsensgate skal flyttes i *direkte sundhetsskadelige boliger*.

Det er en aabenbar forbrydelse, ogsaa efter den norske straffelov.»

Avisa føresette her at det ikkje var noe anna enn «pesthulerne paa Grønneviksøren» å flytte desse familiene til.

I lagmannsrettsaken i juni bekrefta stadsfysikus Geirsvold ifølgje Arbeidet at «Sundhetsloven er . . . ute av virksomhet her i Bergen». ⁴² Forsvaret i denne rettsaken bygga først og fremst på § 245 «som gir straffefrihet for at hjelpe personer i nød eller fare for liv eller gods». Både aktor og lagmann var inne på at dette i og for seg ikkje var uten interesse.

Dommen vart mild. Likevel eksisterte det no ein dom mot leiebuarforeninga. Den kunne ikkje rekne med å operere så fritt som før, politiet hadde fått klarare retningslinjer å gå etter. Ein dom kunne ikkje argumenteras vekk. Ser ein på Arbeidet sine rettsreferat, verkar det som at avisa har godt grunnlag for ein påstand om at «procedyren og restbelæringen fastslaaer at Leieboerforeningens aktioner er lovlige i alle de tilfælder hvor der er aapenbaar nød tilstede». Denne rettsaken hadde altså ikkje dreidd seg om eit slikt tilfelle ifølgje påtalemyndighet og domstol. Denne påstanden vart frå no det offisielle grunnlag for aksjonane, som det forresten ser ut til å ha vorti færre av utover seinsommaren og høsten.

24. juni heldt Bergens Arbeiderparti eit protestmøte mot politiet. Møtet sendte brev til politiet, ⁴³ der innhaldet var i tråd med argumentet om det lovlege ved aksjonar under «aapenbar nød»:

«Lovens ord efter lagrettens fortolkning skulde saaledes være garantert betryggende overholdt og der skulde ikke være nogen grund for «lovens haandhævere» at skride inn. Vi henstiller derfor paa det mest indtrængende til politifunktionærenes forening at be sig fritat for paa kommando at gjøre lakeitjeneste for huseierne til ubodelig skade for de ulykkelige husvilde, som leieboerforeningen under fuldt retslig ansvar forsøker at ta sig av.»

Politiet heldt fram med å gjøra «lakeitjeneste». Leiebuarforeninga var langt på veg kriminalisert. I september håpa ein borgar-

leg representant i bystyret at politiet villa vise at dei ikkje bar køl-
lene sine til inga nytte viss leiebuarforeninga heldt fram med aksjo-
nane. Dette vart sagt på eit sær sars viktig bystyremøte, som gjorde
slutt på håpet om å få med dei kommunale styresmaktene på bu-
stadpolitikken til arbeidarrørsla. Bystyret vedtok at loven om bu-
stadasjonering ikkje skulle gjelde i Bergen. Stortinget hadde ved-
tatt loven 2½ månad tidlegare, men gjort den avhengig av godkjen-
ning i kommunane.

Arbeidet hadde ein kommentar⁴⁴ som oppsummerte viktige si-
der ved heile den bustadaktivistiske perioden 1919 – 20:

«Nøden er erkjendt, og det borgerlige flertal negter at hjelpe.
Men er nøden saa stor at den bryter love og de nødlidende kan
tænkes at ta sig selv tilrette, da skal politikøllene «lindre»
nøden.

Og politikøllene vil hæve sig som et monument over bor-
gernes samfundssolidaritet, da bystyret i landets mest boliglig-
dende by skulde række de nødlidende en hjælpende haand.

Den hjælpende haand indeslutter en politikølle.»

No var det lite eller ikkje noe som var muleg å oppnå på parla-
mentarisk vis. Arbeidarrørsla hadde berre ein måte å reagere på.
18. september meldte Arbeidet: «Bergens leieboerforening tar imot
bystyrets utfordring. Boligrationeringen skal gjennomføres av for-
eningen.» No sto det att for arbeidarrørsla åleine å få vekk dei
unødvendige problema som det kapitalistiske samfunnet påførte
folk.

Situasjonen vart nok opplevd som noe meir enn djerpe aksjonar
frå småkårsfolk mot ein bigott overklasse. Det hadde vori mange
slike situasjoner i Bergen. Men no var det ein verdenshistorisk situ-
asjon. Den norske arbeidarrørsla heldt på å bli med i ei revolusjo-
nær verdensrørslle som allereie hadde frigjort det veldige Russland.
Sommaren 1920 hadde redaktøren i Arbeidet, Sverre Krogh, reist i
lag med andre frå den norske arbeidarrørsla til sentrum for ver-
densrevolusjonen, Moskva, for å vera med på å få i gang den Kom-
munistiske Internasjonale.

5. oktober var det eit stort arbeidarmøte i Bergen.⁴⁵ Emnet var
dei internasjonale kontaktane til arbeidarrørsla. Sverre Krogh
snakka på bakgrunn av noe meir spesielt,⁴⁵ noe som oppøste tilhø-

rarane meir enn noe han kunne ha fortald frå verdensrevolusjonens sentrum. Robert Nielsen skulle utvisast. Krogh peka ut Bergens ordførar Henrik Ameln som den som hadde kommi på ideen. Krogh slo til lyd for at det no måtte bli slutt på revolusjonære frasar, og at ein måtte gå over til revolusjonær handling.

Etter møtet drog ein flokk opp til Allégate der ordføraren og politimesteren bodde for å halde pipekonsert. Uheldigvis var ordføraren og formannskaps-sekretæren ute og spaserte på dette tidspunktet, slik at dei vart påtreft av folkelyden. Dei to vart ille medfaren før dei fikk berga seg i hus. Arbeidet freista seinare å visa at dette ikkje var rette formen for revolutionær handling.⁴⁷

13. oktober vart det haldi ein massedemonstrasjon mot utvisinga og for bustadrasjonerings.⁴⁸ Arbeidet oppgav at 15 000 hadde teki del i demonstrasjonen. Viss talet var rett, hadde ein seksdel av befolkninga i Bergen marsjert gjennom gatene.

I ettertid ser ein at denne demonstrasjonen markerte slutten på bustadaktivismen i Bergen i denne perioden. Det er vanskeleg å sjå at stort vart oppnådd på kort sikt. Prinsippvedtaket om bustadrasjonerings vart ein siger vendt til nederlag. Arbeidarrørsla fekk ikkje til generalstreik for bustadrasjonerings. Mislukka var òg framstøytane for fastare styring av den kommunale bustadadministrasjonen i samarbeid med fagrørsla. Innsettingsaksjonar vart stadig meir problematisk; ein husokkupasjon endte etter fleire månader med parlamentarisk innsats med ein dom mot styremedlemmar i leiebuarforeninga. Og ein fekk ikkje hindra politiet i å gripe inn i aksjonane. Ein fekk skaffa husvære til noen familier. Men mange av dei som vart flytta inn, måtte sikkert ut til eit usikkert tilvære igjen. Arbeidarrørsla vann ein viktig siger i 'brakkesaken' i februar og mars, men på eit lite og avgrensa område reint praktisk, effekten av sigeren var størst reint moralsk, men dette vart ikkje følgd opp seinare. Til slutt vart ein av dei viktigaste nøkkelpersonane i bustadrørsla, Robert Nielsen, ganske enkelt fjerna.

Det lille som vart oppnådd, kom gjennom aksjonar som noen handfaste karar kunne utføre i ei hand vending, og som snarare føresette høgt nivå på samhald og kampvilje enn på organisering i ei politisk rørslé. Dei parlamentariske sigrane som var, krevde heller ikkje noe stort samordnande apparat i arbeidarrørsla, så lenge dei sosialistiske parlamentarikarane hadde ei klar politisk innstilling.

Arbeidarrørsla greidde ikkje å få til ein meir langsiktig planlagt bustadkamp med ei organisert samordning. Kampen vart i stor grad spontan: aksjonar skjedde i samband med konkrete detaljsakar, samordninga skjedde spontant på grunnlag av ei felles kamp-holdning.

Notar

Alle notane, med unntak av 6 og 18 gjeld tilvisingar til nummer av avisa Arbeidet.

- 1 30.10. 1919
- 2 13.11. 1919
- 3 5. og 6.11. 1919
- 4 21.10. 1919 (foredrag av Daniel Vatne på bustadmøte 18.10. 1919)
- 5 24.3. 1922 (oversyn ved Alb. Nic. Arnevig på bustadmøte i mars 1922)
- 6 Torggrim Titlestad, *Peder Furubotn*, band 1, Oslo 1975
- 7 sjå note 4
- 8 28.12. 1920 (årsberetning for 1919 for det kommunale helsevesenet)
- 9 21.10. 1919
- 10 28.12. 1920
- 11 3.1. 1920
- 12 20.11. 1919
- 13 21.10. 1919
- 14 9.1. 1920
- 15 16.12. 1919
- 16 19.8. 1920 (beretning frå leiebuarforeninga for 2. kvartal)
- 17 16.4. 1920, 3.6. 1920
- 18 Intervju med Georg Blummenfelt i Bergen 30.9. 1975
- 19 21.2. 1920
- 20 21.10. 1919
- 21 18.11. 1919
- 22 20.11. 1919
- 23 24.10. 1919
- 24 1.11. 1919
- 25 10.11. 1919
- 26 6.11. 1919
- 27 17.11. 1919
- 28 25.11. 1919
- 29 24.12. 1919
- 30 29.11. 1919
- 31 4.12. 1919
- 32 7.2. 1920
- 33 29.3. 1921
- 34 5.3. 1920

35 6.3. 1920
36 11.3. 1920
37 5.7. 1920
38 29.3. 1921
39 11.5. 1920
40 21.2. 1920
41 15.4. 1920
42 8.6. 1920
43 25.6. 1920
44 15.9. 1920
45 6.10. 1920
46 8.10. 1920
47 8.10. 1920
48 14.10. 1920

Erling Berg

Leieboerbevegelsen: Fra kamporganisasjon til informasjonsorgan

Noen organisert leieboerbevegelse fantes ikke her i landet før på 1930-tallet. Men det hadde allerede før den tid eksistert spredte foreninger og utvalg med mer eller mindre intim tilknytning til Arbeiderpartiet. Vi kan betrakte disse som forløperne for den organiserte leieboerbevegelsen. Arbeiderpartiet hadde så tidlig som i 1913 opprettet et eget arbeidsutvalg for leieboerspørsmål, Kristiania Organiserte Arbeideres Leieboerutvalg.¹ I 1919 ble det første landsmøte for leieboere avviklet i Oslo, også dette i regi av Arbeiderpartiet. På dette landsmøtet og i de nærmeste etterfølgende åra var det spørsmålet om sosialisering (samfunnsovertagelse) av de private leiegårdene som stod i forgrunnen.² I vedtakene fra leieboerlandsmøtet finner en imidlertid ikke noen form for støtte til kooperasjonstanken, slik som det hadde kommet til uttrykk på Arbeiderpartiets boliglandsmøte tre år tidligere.

Grunnleggelsen og kampåra

En annen organisatorisk spire for det som seinere skulle vokse fram til å bli leieboerbevegelsen, finner vi i den såkalte «De Husvildes Forening». Den tok seinere navnet Oslo Leieboer- og Husvilleforening, stiftet opprinnelig i 1924 etter initiativ fra en av boliginspektørene i Helserådet, Nanna Broch. Som navnet på foreningen også skulle tilsi, var dette i utgangspunktet ikke en organisasjon som var dannet spesielt for å ivareta leieboernes interesser, men den fikk etter hvert et tilslag av leieboere i sin medlemsmasse som

naturlig førte til en navneendring i 1931 til Oslo Leieboerforening. Denne foreningen samarbeidet nært i flere år med gruppa Sosialistiske Arkitekters Forening, en Mot Dag tilknyttet forening som bl.a. gjorde seg bemerket gjennom utgivelse av tidsskriftet Plan. Disse to foreningene gjennomførte i samarbeid en undersøkelse av boligforholdene i leiegårdene tilhørende den store gårdeieren Sven Braathen.³ Ellers drev også Oslo Leieboerforening med juridisk bistandsarbeid for sine medlemmer i oppsigelsessaker o.l.

I januar 1933 ble en ny forening for leieboere stiftet etter direkte initiativ fra kretser innenfor arbeiderbevegelsen. Denne nye organisasjonen tok navnet Leieboerforeningen i Oslo, og den ble grunnlagt som følge av et forslag fra en komité utgått fra Oslo Samorganisasjon og Oslo Arbeiderparti. Denne komitéen var blitt nedsatt nettopp med det som et av sine formål å danne en ny leieboerorganisasjon, noe som antyder at en på sosialdemokratisk hold ikke var udelt begeistret for den allerede eksisterende foreningen. Men noe reelt konkurranseforhold mellom de to leieboerforeningene oppstod i grunnen aldri, og i løpet av åra 1934 – 35 foregikk det i realiteten en sammenslutning ved at medlemmene i den gamle leieboerorganisasjonen meldte seg inn i den nye. Dermed var grunnlaget lagt for en varig organisering av leieboerne i Oslo. Selv om den nystartede Leieboerforeningen i Oslo (LBFO) erklærte seg for partipolitisk nøytral, kan det ikke herske noen som helst tvil om at den stod Arbeiderpartiet svært nær. Eventuelle partipolitiske motsetninger innad i bevegelsen ville vel også i alle tilfeller blitt overskygget av de harde boligkampene som blusset opp på andre halvdel av 30-tallet. Leieboerbevegelsen tok i bruk kollektive kampmidler etter modell av den faglige arbeiderbevegelse som f.eks. (husleie-)streik og blokade.

Aksjonene rettet seg først og fremst mot Oslos største gårdeier på den tida, Sven Braathen, men også andre gårdeiere ble rammet av leieboerbevegelsens omfattende virksomhet. Særlig leiegårder beliggende på østkanten av byen ble offer for aksjonering fra Leieboerforeningens side, som følge av konflikter mellom gårdeieren og en eller flere av leieboerne. Vi kan godt si at den nyopprettede Leieboerforeningen stod i spissen for disse aksjonene, og ledet dem fram til et seierrikt resultat for leieboerne.⁴ De kommunale leieboerne hadde sin egen organisasjon, og misnøyen med resultatene

av den kommunale boligbyggingen i Oslo var stor innenfor deler av arbeiderbevegelsen, selv om nettopp denne form for boligbygging i stor grad måtte identifiseres med Arbeiderpartiet som hadde drevet den fram.⁵ Men noen tilsvarende aktivitet forekom ikke i denne del av byens boligmasse som en var vitne til i den private sektor.

På midten av 30-tallet var både det organisasjonsmessige grunnlaget for boligkooperasjonens seinere dominerende stilling i Oslo lagt,⁶ samtidig som leieboerbevegelsen hadde fått etablert en åpenbart slagkraftig forening i LBFO. Begge disse organisasjonsmessige nyskapingner var sprunget ut av tiltak satt i verk av arbeiderbevegelsens organer. Det var til overmål en og samme komité, ned satt av Oslo Samorganisasjon og Oslo Arbeiderparti i fellesskap og med Einar Gerhardsen som formann, som i sin innstilling i november 1932 foreslo å opprette en leieboerforening, og som samtidig slo fast nødvendigheten av en konsentrasjon av de kooperative ressursene, noe som var et av hovedmotivene bak omorganiseringen av OBOS to år etter. Om ikke satsingen på boligkooperasjonen var noen helt selvfølgelig sak for arbeiderbevegelsens boligpolitikere, var til gjengjeld støtten til leieboernes interessekamp ganske uproblematisk. Motsetningen mellom leieboere og gårdeiere på boligmarkedet ble jo oppfattet som en side av eller en parallell til den almene motsetningen mellom hovedklassene (arbeiderklasse og borgerskap) i samfunnet.

Forslaget fra «Gerhardsen-komiteen», som ble vedtatt både i parti og fagbevegelse og førte til opprettelsen av LBFO, viser at tanken var at leieboerorganisasjonen skulle favne vidt. Første del av vedtaket lød nemlig: «Det organiseres en leieboerforening omfattende såvel husville som leieboere i private, kommunale og kooperative gårder.» Her slås det altså fast at leieboerne i kooperative og kommunale leiligheter prinsipielt er i samme situasjon som – og har dermed felles interesser med – leieboerne i privateide gårder, enda de respektive gruppenes motparter i eventuelle konfliktsituasjoner måtte fortone seg temmelig ulikartede.

Grunnen til at det ikke var blitt dannet noen leieboerorganisasjon tidligere, var nok dels at leieboernes interesser ble godt ivare tatt av Arbeiderpartiet, og dels at de som gruppe var relativt godt rettslig beskyttet, i hvert fall mot direkte økonomisk utbytting,

gjennom den omfattende husleieregulering. Husleiereguleringen var opprinnelig blitt innført under første verdenskrig (1916), men i 1926 ble det i Stortinget vedtatt en avviklingslov som tok sikte på å oppheve reguleringen. Loven ble vedtatt mot en tverrpolitisk Oslo-motstand; fra Høyre til Arbeiderpartiet var det stemning for fortsatt husleieregulering i hovedstaden. Resultatet av denne motstanden ble visse forlengelser og unntaksordninger for Oslos vedkommende. Høyres innstilling i denne saken avspeiler det faktum at leieboerstus på boligmarkedet i Oslo i mellomkrigstida ikke på noen måte var avgrenset til arbeiderklassen, men var utbredt også innenfor middelklassen og de høyere sosiale lag av befolkningen.

Opphevelsen av husleiereguleringen danner således den umiddelbare bakgrunn for framstøtene i retning av å få organisert leieboerne i sin egen forening på begynnelsen av 30-tallet. Det var ventet en sterk økning av husleiene, og en derav følgende konflikt mellom leieboerne og gårdeierne som følge av at den offentlige kontrollen skulle svekkes. Representantene fra arbeiderbevegelsen som tok initiativet til å organisere leieboerne, fryktet i denne situasjonen at den dårlig organiserte og til dels sosialt svaktstilte leieboergruppa ved en eventuell konflikt ville komme ut som den tapende part.

I de første åra av leieboerbevegelsens historie, en periode som vi forenklet kan kalle for «de åpne aksjoners periode», var Leieboerforeningens organisasjonsstruktur desentralisert med mange små lokalseksjoner, spesielt på østkanten. Dette var en organisasjonsform som var godt tilpasset den formen for aktivitet som dominerte innenfor LBFO, med mange lokale konflikter og høy medlemsaktivitet. Samtidig avspeiler den geografiske spredningen av lokalseksjonene (konsentrasjonen i de østlige bydeler), og dermed sannsynligvis også medlemsmassen, det sosiale og politiske utspringet til leieboerbevegelsen: arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen. I foreningens organ «Hus og Hjem» ble det også gitt åpent støtte til Arbeiderpartiet i disse første åra, en partipolitisk markering som en i foreningen har søkt å unngå siden.

Fra 1939 endret Leieboerforeningen seg både m.h.t. aktivitetsform og organisasjonsstruktur. Den «aktivistiske» perioden ebbet ut, og foreningen tok etter hvert mer og mer form av en juridisk hjelpeorganisasjon. Det var et nytt lovvedtak som hadde åpnet for denne dreiningen i foreningens aktivitet. Oslo Husleierett trådte i

virksomhet fra 1. desember 1939 som følge av innføringen av Husleieloven fra samme år. Dermed ble det åpnet en kanal for konfliktløsning som ikke tidligere hadde eksistert, og leieboerbevegelsens hovedoppgave kom etter dette til å bli rettshjelpsvirksomheten. Husleieretten skilte seg også noe ut helt fra starten av i forhold til de vanlige domstolene ved at det ble lagt så klar vekt på dens fredsstiftende oppgaver. Dette kom bl.a. til uttrykk ved påbudet om at det skal holdes muntlig saksforberedelser, noe som også omfatter forliksforhandlinger. Husleierettssaker blir dermed heller ikke først brakt inn for forliksrådet på steder hvor egen husleierett er opprettet.⁷

Den endrede funksjon for leieboerbevegelsen førte også til at det tidligere behovet for en desentralisert organisasjonsform ble svekket, og sammenslutningen av lokalseksjonene tok til. Den nye og mer sentraliserte organisasjonsstrukturen tilsvarte bedre foreningens nye funksjonsmåte, som i stor grad var basert på individuell rettshjelp. Fortsatt var imidlertid østkantdominansen markant, og LBFO ble derfor ikke egentlig helt ut representativ for massen av leieboere som helhet i Oslo, men dette må forstås i politisk sammenheng. Tilknytningen til den organiserte arbeiderbevegelsen var som påpekt åpenbar helt fra starten av, og denne har som kjent aldri hatt noen gjennomslagskraft på Oslo vestkant.⁸

I 1939 ble den landsomfattende organisasjonen for leieboere, Norsk Leieboersamband (NLS), stiftet etter initiativ fra Oslo-foreningen. På samme måte som boligkooperasjonen oppstod altså den organiserte leieboerbevegelsen i Oslo og spredte seg herfra til resten av landet, noe som førte til at behovet for en landsomfattende organisasjon meldte seg. Like etter krigen dro Norsk Leieboersamband i gang arbeidet med dannelsen av en landsomfattende organisasjon også for boligkooperasjonen, og som resultat av dette ble Norske Boligbyggelags Landsforbund (NBBL) stiftet i 1946.

Leieboerbevegelsen og boligkooperasjonen

Det var således først etter 1945 at leieboerbevegelsen ble en drivkraft bak utviklingen av boligkooperasjonen til en sentral organisatorisk faktor i boligpolitikken i Norge. OBOS sprang ikke ut av Leie-

boerforeningen i Oslo på samme måte som f.eks. HSB («Hyresgästernas Sparkassa och Byggnadsföreningar») i Sverige ble opprettet direkte på grunnlag av leieboerbevegelsens initiativ. De to bevegelsene utviklet seg derimot temmelig parallelt på det organisatoriske plan her i landet. De oppstod ikke uavhengig av hverandre, men avhengigheten var av en indirekte karakter, formidlet gjennom arbeiderbevegelsen (Arbeiderpartiet/LO). Arbeiderpartiet stod bak såvel opprettelsen av en leieboerforening som organiseringen av og satsingen på den kooperative boligbygging framfor andre former for boligreisning. Boligkooperasjonen fikk relativt liten utbredelse og betydning før krigen. Leieboerorganisasjonene begrenset seg også hovedsakelig til Oslo-området, men disse fikk atskillig større umiddelbar betydning og innflytelse, til tross for at de aldri ble noen egentlige masseorganisasjoner. Dette har sammenheng med leieboerbevegelsens målsetning og kampformer de første åra, som var av en slik karakter at en ganske raskt kunne se resultater av dens aktivitet.

Arbeiderpartiet gikk inn i den første mellomkrigstid som et revolusjonært klassekampparti, mens det vel 20 år seinere hadde befestet sin stilling som et reformminnstilt masseparti i regjeringsposisjon. Vi kan slå fast at boligsaken gjennom hele denne perioden hadde vært en hjertesak for Arbeiderpartiet, mer enn for noe annet parti. Dette gjelder uavhengig av de skiftende politisk-ideologiske konjunkturer som ellers satte sitt klare preg på partiets politiske kurs. Å stå fram som et konsekvent talerør for leieboernes interesser, bidro til å gi partiet masseoppslutning. Leieboerforeningen fungerte da også som en støtteorganisasjon for Arbeiderpartiet i de første åra av sin eksistens. Dette var en allianse ingen av partene satte spørsmålsteget ved.

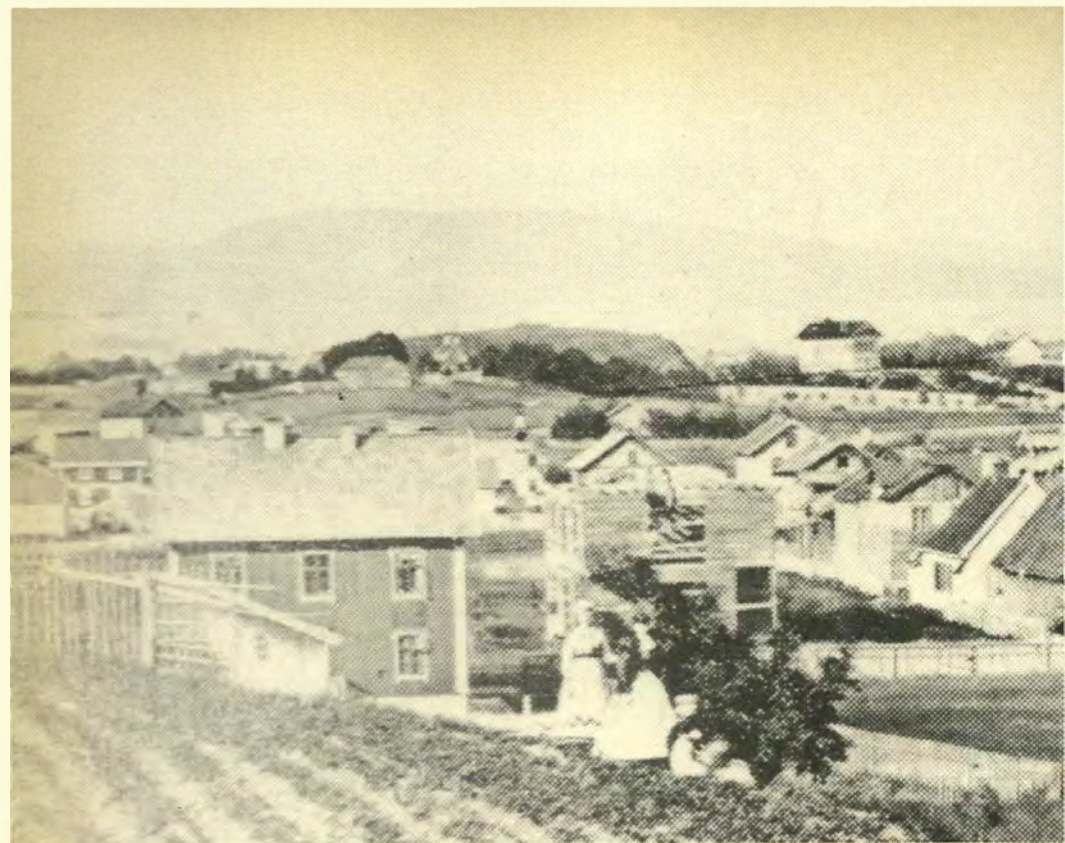
Både selve boligproduksjonen såvel som den boligpolitiske organiseringa stagnerte, og stoppet til dels helt opp, under andre verdenskrig. Riktignok kunne både leieboerbevegelsen og boligkooperasjonen opprettholde sine organisasjoner, men virksomheten lå nede på et lavmål, og noen ytterligere framstøt av ekspansiv karakter i retning av å styrke eller utvide sitt organisatoriske grunnlag var ganske umulig. Likevel skjedde det noe mot slutten av krigen i regi av Norsk Leieboersamband, et forvarsel om hva som skulle komme etter frigjøringa:

«I siste krigsår dannet de (altså: Norsk Leieboersamband, forfatterens tilføyelse) en komité for å drøfte boligreisinga etter krigen, som bl.a. jobbet med det lovmessige grunnlaget for boligkooperasjonens arbeid.»⁹

Tanken om en landssammenslutning for boligbyggelagene hadde vært reist allerede før krigen, og den ble med nye styrke framført på Leieboersambandets landsmøte i 1946. Etter innbydelse fra NLS avholdt deretter Norske Boligbyggelags Landsforbund sin konstituerende kongress i juni 1946.

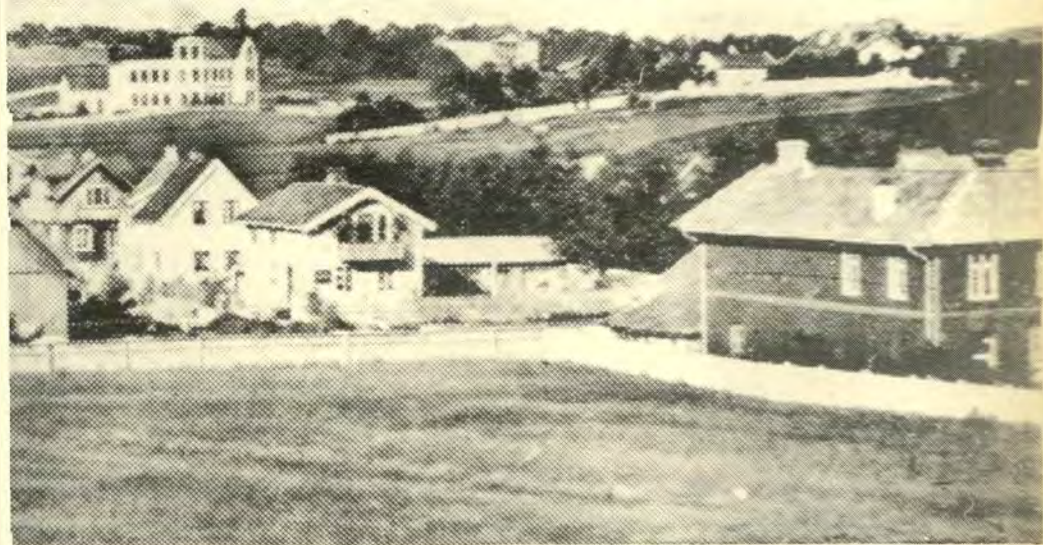
De første åra etter frigjøringa danner på mange måter en ny fase i leieboerbevegelsens utvikling. Mens vi på 30-tallet i kronologisk rekkefølge litt forenklet kunne operere med tre adskilte faser: 1) medlemsvervingsfasen, 2) de åpne aksjoners periode og 3) retts-hjelpsfasen, kan vi nå føye til en fjerde som karakteriseres ved dannelsen av boligbyggelag (og leieboerforeninger) lokalt, og videre sammenslutningen av disse til en landsomfattende organisasjon. NLS's eget organ, «Hus og Hjem», oppsummerte sin egen aktivitet sommeren 1946 på denne måten: «Arbeidet med å organisere den kooperative boligbyggingen har i det år som har gått etter freden lagt beslag på en vesentlig del av leieboerbevegelsens arbeidskraft.»¹⁰

Det nære forholdet som eksisterte mellom leieboerbevegelsen og boligkooperasjonen ble markert ved at det på stiftelseskongressen til NBBL ble inngått en samarbeidsavtale med Leieboersambandet som bl.a. innebar en gjensidig styrerepresentasjon mellom de to organisasjonene. Dette organiserte samarbeidet mellom NBBL og NLS skulle komme til å vare i tre år. På NBBLs kongress i 1949 ble samarbeidsavtalen sagt opp etter forslag fra en representant fra OBOS, og dermed ble det formelle samarbeidet avviklet. Dette vedtaket kom som et resultat av at det hadde utviklet seg et voksende motsetningsforhold mellom Leieboersambandet og OBOS. OBOS var på sin side det klart største og mest innflytelsesrike boligbyggelaget innenfor NBBLs medlemsmasse. Det faktum at leieboerbevegelsen meget aktivt støttet opprettelsen av nye boligbyggelag, avholdt den slett ikke i fra å kritisere allerede etablerte boligbyggelags boligpolitiske praktis, og denne kritikken hadde i stor grad gått ut over nettopp OBOS.

Debatten om kaserner kontra egne hjem begynte med det filantropiske byggeri omkring 1850 og er til forveksling lik debatten i dag om blokk kontra småhus! En uredd pioner for gode arbeiderboliger var maleren Peder Balke, som mellom 1856 og 1876 fikk bygget 60 småhus for ialt 1100 mennesker på Majorstua i Oslo (kfr. TV-serien). Dessverre brente alt i 1879, og dette foto er det eneste som kan dokumenteres av anlegget, som etter alt å dømme har vært forløper for mange småhusanlegg, helt opp til i dag!

Mot slutten av 40-tallet ble det også etter hvert mer og mer åpenbart at disse boligpolitiske motsetningsforholdene falt sammen med – eller sprang ut av – motsetninger innenfor arbeiderbevegelsen av ideologisk og organisatorisk karakter. Kritikken mot OBOS fra Leieboersambandets side besto først og fremst i at OBOS angivelig fungerte som et halvkommunalt, byråkratisk organ, og ikke som det kooperative, medlemsstyrte selskapet det var ment å skulle være. Det var representanter for venstrefløyen i norsk arbeiderbevegelse som stod i spissen for kritikken av OBOS, bl.a. på grunnlag

av selvbyggeridéene og dessuten prinsippene om behovsbasert til-
deling av boliger innenfor kooperasjonen. Denne boligpolitiske
opposisjonen med basis i Leieboersambandet opprettet høsten 1948
en ny kooperativ organisasjon i Oslo, Ungdommens Selvbyggerlag
(USBL), som var tenkt å skulle fungere som et alternativ og korrek-
tiv til OBOS. Kretser innenfor Arbeiderpartiet var nok skeptiske til
opprettelsen av USBL, som ble oppfattet som en konkurrerende or-
ganisasjon til OBOS. Eller det er kanskje riktigere å si at disse per-
sonene var skeptiske til at initiativet til den nye organisasjonen kom
nettopp fra Leieboersambandet. AUF hadde nemlig allerede i april
1948 i all hast stiftet sitt eget selskap, Ungdommens Boliglag, ba-
sert på omtrent de samme prinsippene som USBL seinere kom til å
bygge sin virksomhet på. Antagelig ble dette tiltaket satt i verk for å

ta brodden av det initiativ som da var tatt av enkeltpersoner i NLS med det formål å stifte et nytt boligselskap.

Når Arbeiderpartiet var såpass motvillige til forslag til tiltak som kom fra Leieboersambandet, hang dette sammen med at man på arbeiderpartihold hadde kommet til å betrakte sistnevnte organisasjon som et underbruk av Kommunistpartiet. I de første åra etter krigen hadde forholdet mellom hovedfløyene i arbeiderbevegelsen, sosialdemokratene og kommunistene, vært relativt avslappet. Men etter det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia, og Gerhardsens «Kråkerøy-tale» vinteren 1948, ble samarbeid avløst av konflikt. Ikke bare partiet NKP selv, men også fagforeninger og organisasjoner som var kontrollert av kommunistene, ble fra nå av betraktet med dyp mistillit fra Arbeiderpartiets side. Den samme konflikten mellom høyre- og venstrefløyen innen arbeiderbevegelsen (AP og NKP) som vokste fram de siste åra av 40-tallet, rammet også leieboerbevegelsen med full styrke.

Det alvorligste slaget mot leieboerbevegelsen kom på NBBLs kongress sommeren 1949, da samarbeidsavtalen mellom NBBL og Norsk Leieboersamband som tidligere nevnt ble vedtatt opphevet. Til gjengjeld ble USBL medlem av NBBL, og det nystiftede selskapet fikk også en plass som vararepresentant til styret. Det går en klar linje fra Leieboersambandet til USBL, både når det gjelder personer og politisk kurs. De samme idéene som NLS hadde stått for, var nå representert innenfor boligkooperasjonen av et selvstendig kooperativt selskap. Vi kan derfor si at grunnlaget for den formelle tilknytningen mellom NBBL og NLS, som samarbeidsavtalen av 1946 hadde vært et uttrykk for, var opphevet i og med opprettelsen av USBL. Det er imidlertid ikke lett å avgjøre om det var bruddet mellom NBBL eller om det var at organisasjonen ble tappet for sine viktigste krefter til USBL, som gjorde at NLS etter dette gikk inn i nærmest en dvaletilstand.

Stagnasjon, tilbakegang og nyorientering

En erkjennelse som vokste fram som en følge av bruddet i 1949, var at leieboerne måtte oppgi forsøkene på å organisere boretts-haverne innenfor sine rammer. Det punktet i arbeidsprogrammet

som omhandlet dette formålet ble fjernet fra det nye arbeidsprogrammet som ble vedtatt i 1952. Men med dette forsvant i realiteten også mulighetene for å kunne bli en virkelig massebevegelse, og leieboerbevegelsens eneste berettigelse som stod tilbake var dermed rettshjelpsfunksjonen i forhold til leieboerne.

Tilbakeslaget for leieboerbevegelsen på slutten av 40-tallet hadde altså sin bakgrunn i vanskelighetene som følge av at båndene til boligsamvirket hadde løsnet. Borettsshavergruppa lot seg ikke vinne for leieboerbevegelsen, det som måtte være av felles interesser var i hvert fall ikke tilstrekkelig til å binde de sammen. Og de endringene i leieboerbevegelsens arbeidsbetingelser som dette førte med seg, brakte leieboerorganisasjonene inn i en periode av organisatorisk og politisk stagnasjon og tilbakegang, en nedgangsprosess som ble ytterligere forsterket av partipolitiske rivninger innad i leieboerbevegelsen.

I tillegg til de indre konfliktene kom også det forhold at det hadde oppstått et motsetningsforhold mellom leieboerbevegelsen og dens tidligere samarbeidende organisasjoner (boligkooperasjonen og fagbevegelsen) mot slutten av 40-tallet. I Leieboersambandets 25-års beretning fra 1964 ble situasjonen beskrevet på denne måten:

«Hva som ikke kommer tydelig fram i Sambandets protokoller, men som dessverre ble nokså klart ut gjennom 1949, var at det etter hvert var kommet i en uheldig situasjon overfor organisasjoner de naturlig skulle samarbeide med.»¹¹

Bl.a. lå samarbeidet med fagbevegelsen nå langt nede, og dette ble forsøkt rettet opp ved at det ble inngått en samarbeidsavtale mellom Oslo Faglige Samorganisasjon og Leieboerforeningen i Oslo i 1950.

Fagbevegelsens støtte kom i de nærmeste åra deretter til uttrykk ved bevilgninger til LBFO fra ulike fagforeninger i Oslo, ved underskriftskampanjer og opprop til støtte for høyere tempo i boligbyggingen osv. Men forholdet til Arbeiderpartiet var derimot ikke like godt. Selv om leieboerbevegelsens fremste talsmenn også var medlemmer av Arbeiderpartiet, kjørte de hardt ut med negativ kritikk av partiets boligpolitikk både i Oslo og på det statlige plan. Til tross for den vanskelige politiske og organisasjonsmessige situa-

sjonen som leieboerbevegelsen var inne i disse åra, var allikevel LBFO både høsten 1951 og høsten 1952 i stand til – sammen med «Aksjonsutvalget for økt boligreisning» – å arrangere boligdemonstrasjoner med mellom 9 000 og 10 000 deltagere.¹² Men mye annet tyder på at det å kalle LBFO for en «kamporganisasjon» på begynnelsen av 50-tallet var lite annet en retorikk. Dette ble for så vidt også innrømmet av ledelsen i mer realistiske øyeblikk, som f.eks. i innkallingen til NLS' landsmøte i 1952 hvor det heter at «det er ytterst skralt stell på alle områder.»¹³ At situasjonen virkelig var kritisk, tyder det faktum på at «Hus og Hjem» ikke kom ut med et eneste nummer hverken i 1954 eller i 1956, og det ble begge ganger skyldt på økonomiske vanskeligheter. En slik stans i utgivelsen av bladet hadde ikke forekommet siden opprettelsen av LBFO i 1933, unntatt de siste åra av krigen. I 1955 var det meningen at det skulle avholdes landsmøte i NLS, men også dette måtte avlyses p.g.a. økonomien.

I mellomtida hadde lojale og politisk moderate arbeiderpartifolk erobret formannsposten og ledelsen i LBFO. Orienteringen i retning av en mer entydig sosialdemokratisk kurs hadde altså begynt, men den ble ikke fullført før også ledelsen i NLS ble besatt med mer pålitelige og partitro tillitsmenn enn hva som tidligere hadde vært tilfellet. Dette skjedde på landsmøtet høsten 1956, etter «et år hvor virksomheten var meget laber, kanskje mindre enn noen gang».¹⁴ Landsmøtet i 1956 innebærer en «konsolidering på bunnen» i organisasjonsmessig forstand, og dessuten representerer det også en politisk klargjøring som muliggjorde et nødvendig kritisk oppgjør med sin nærmeste fortid. Vi kan altså snakke om et vendepunkt i 1956, selv om det ikke ga seg utslag i noen direkte oppblomstring av virksomheten. Det var mer et spørsmål om å bestemme seg for hva foreningen skulle være eller hva den ikke skulle være.

Konsolideringen og vendepunktet i 1956 innebærer først og fremst at leieboerbevegelsen oppgir å fungere som en kamporganisasjon slik den hadde gjort før krigen, og slik en gruppe av de aktive medlemmene – uten å lykkes – hadde forsøkt å gjøre den til i en periode etter 1949. Den intime tilknytningen til problemene i forbindelse med boligreisning og boligproduksjon, som sprang ut av arbeidet med å legge det organisatoriske grunnlaget for en

landsomfattende boligkooperasjon like etter krigen, var også et tilbaketog. Det ble ikke lagt opp til noen nye oppgaver for leieboerbevegelsen, men snarere en stadfesting av den funksjonen som organisasjonen virkelig hadde; nemlig rettshjelpsfunksjonen. Hele tida under de harde indre stridigheter og den organisatoriske tilbakegangen på første halvdel av 50-tallet hadde LBFO stadig fungert som et rettshjelpsapparat for leieboere som hadde kommet opp i vanskeligheter.

Arbeidet med å ivareta leieboernes rettigheter innenfor de rammer som lovverket satte, var uten tvil Leieboerforeningens viktigste oppgave. Vanskelighetene som organisasjonen gjennomlevde, var til dels et resultat av at denne objektive virkeligheten stred i mot det som ledelsen i organisasjonen definerte som «dens historiske misjon». Men det betydde rimeligvis mindre for den me-nige medlem av LBFO om «Hus og Hjem» kom ut regelmessig enn om han kunne få hjelp i en konflikt med gårdeieren. Etter mitt syn mislyktes venstrefløyen i arbeiderbevegelsen i sitt arbeid innenfor leieboerbevegelsen ikke først og fremst fordi den ble politisk satt ut av spill av Arbeiderpartiet, men fordi terrenget ikke lenger stemte helt godt overens med det kartet de fulgte. Det som hadde skjedd, men som det ikke ble tatt tilstrekkelig hensyn til ved opplegget av leieboerbevegelsens strategi, var jo at leieboerne hadde oppnådd en høy grad av rettsbeskyttelse. Den militante interessekampen på 30-tallet hadde sin bakgrunn i den manglende rettsbeskyttelsen som eksisterte den gang.

En naturlig følge av at foreningen nå la hovedvekten på rettshjelpsfunksjonen, var at en foretok en omstrukturering av organisasjonsapparatet, bort fra de mange lokalavdelinger og over til en mer sentralstyrt organisasjonsform. I tråd med omleggingen av virksomheten etter landsmøtet i 1956, besluttet Leieboerforeningens representantskap i et ekstraordinært årsmøte samme høst å oppheve ordningen med distriktsavdelinger.

I løpet av 1957 kunne «Hus og Hjem» bringe stort oppslåtte intervjuer med framtre-dende representanter for Oslo kommune (boligrådmann Trygve Nilsen), LO (formann Konrad Nordahl) og NBBL (formann Kåre Sjøholm) i tre førstesideoppslag på rad. Dette var alle organisasjoner og institusjoner som ikke hadde hatt det beste forhold til leieboerbevegelsen i de siste åra, men de uttrykte

nå alle som en sin tilfredshet med de endringer som det var lagt opp til på Leieboersambandets siste landsmøte, og håpet at samarbeidet igjen kunne bli som tidligere. Fra offisielt hold i Leieboersambandet ble det nå vist en ny og positiv holdning både til de offentlige myndigheter og arbeiderbevegelsens og boligkooperasjonens organisasjoner i de nærmeste åra som fulgte. Det er i alle disse artiklene i leieboerbevegelsens organ i siste instans Arbeiderpartiet som ble gjort til gjenstand for hyllest for sin boligpolitiske innsats, selv om rosen var rettet enten mot organisasjoner og institusjoner som partiet hadde vært med på å grunnlegge og som det fortsatt støttet, eller mer diffust mot «myndighetene» som på slutten av 50-tallet var å oppfatte som nærmest synonymt med Arbeiderpartiet.

Leieboerbevegelsens støtte til Arbeiderpartiet kom etter hvert også mer direkte til uttrykk. Riktignok uttrykker en seg i forsiktige vendinger på dette området foran kommunevalget høsten 1959, fortsatt holdes altså den partipolitiske nøytraliteten i hevd, men to år seinere gis det en ganske uforbeholden støtte til Arbeiderpartiet og regjeringen:

«I Norge har vi i årene etter frigjøringa hatt regulerende bestemmelser for husleiene, og det kan neppe være tvil om at det for leieboerne er av største betydning at vi fortsatt kan ha en statsledelse som går positivt inn for å ivareta leieboernes interesser og holde all spekulasjon borte fra våre hjem.»¹⁵

Også når det gjaldt nyproduksjonen av boliger ble Arbeiderpartiets (og NBBLs) innsats etter krigen berømmet i høye ordelag nå.

Politisk lojalitet til et bestemt parti kan vise seg å være lønnsomt, især hvis partiet er stort og mektig. Tida var nå kommet for å gi Leieboerforeningen i Oslo mer offentlig anerkjennelse, mente Arbeiderpartiet, og måten dette skulle vises på var å la litt av de offentlige midlene tilflyte organisasjonen. Dette var imidlertid ikke de andre politiske partiene i bystyret med på uten videre, og en søknad om kommunalt bidrag på kr. 30.000, – ble høsten 1961 avslått med 43 mot 42 stemmer (AP og NKP i mindretallet). I en lederartikkel i foreningens medlemsblad ble dette vedtaket kommentert på følgende måte:

«Leieboerbevegelsen er partipolitisk nøytral. Vi finner allikevel ikke å kunne unnlate å gjøre leieboerne merksam på be-

handlingen i Oslo bystyre. Det er i leieboernes interesse å ha representanter i bystyret som vil støtte deres sak. Det nåværende flertall i Oslo bystyre støtter *ikke* leieboerbevegelsen. Om leieboerne ønsker, kan de rette på dette ved neste kommunevalg!»¹⁶

I hvor stor grad det skyldtes denne bramfrie appellen skal være usagt, men de borgerlige mistet i alle fall flertallet ved det neste kommunevalget (i 1963). Men allerede før dette skjedde det en utvikling i forholdet mellom LBFO og Oslo kommune. Høsten 1962 brøt nemlig både Venstre og Kristelig Folkeparti med Høyre og stemte for en bevilgning på 30.000 kroner til LBFO over budsjettet for 1963. Leieboerforeningens takknemlighet rettet seg imidlertid ikke først og fremst mot disse to borgerlige utbryterpartiene, men i stedet mot Arbeiderpartiet:

«Når resultatet til sist ble godt, skyldtes det ikke minst varaordfører Brynjulf Bulls iherdige innsats for å klargjøre Leieboerforeningens syn og oppgaver. Ved flere budsjettforhandlinger har han talt leieboernes sak . . .»¹⁷

Leieboerbevegelsen på 60-tallet

I løpet av en 5-års periode siden «regime-skiftet» i NLS i 1956, har vi sett at leieboerbevegelsen mer og mer markert har orientert seg i retning av støtte til Arbeiderpartiet, selv om en samtidig har understreket foreningens partipolitiske nøytralitet. Dette førte også til støtte andre vegen, ikke bare på det politiske plan men også økonomisk, noe som i sin tur har forsterket den gjensidige bindingen. Vi velger i denne sammenheng å se bort i fra at også NKP hele tida aktivt støttet LBFO, fordi NKPs politiske betydning og innflytelse generelt var sterkt redusert – og avtagende – i denne perioden. Kommunistpartiet kunne derfor heller ikke fungere som noen motvekt mot Arbeiderpartiets innflytelse, hverken innenfor leieboerbevegelsen eller ellers i samfunnet.

Den viktigste motivasjonen bak støtten fra Venstre og Kristelig Folkeparti til LBFO høsten 1962, ligger nok i erkjennelsen av leieboerbevegelsens nye rolle som et ansvarlig og sosialt nyttig organ. LBFO presenterte seg nå utad som det rettshjelpsapparatet for leie-

boere som foreningen i virkeligheten også var og lenge hadde vært, og det kunne ikke annet enn appellere til partiet Venstres sosiale innstilling. Formannen i Leieboersambandet hadde så tidlig som i 1958 definert leieboerbevegelsens oppgave som «et vern om hjemmene» eller «å beskytte hjemmene» og «arbeide for gode og vakre hjem til alle». ¹⁸ Kristelig Folkeparti kunne vel neppe sagt det stort bedre selv. Borte var alt retorikk omkring leieboerbevegelsen som en kamporganisasjon, som representant for den eiendomsløse klasse på boligmarkedet osv. Samarbeid kunne mest passende brukes som det nye stikkord for leieboerbevegelsens virksomhet og holdning til sine omgivelser. Bevegelsen var etter hvert blitt integrert i samfunnsmaskineriet, og mottok til slutt som belønning for denne utviklingen apparatets åpne støtte i form av bl.a. offentlige bevilgninger.

Den økonomiske støtten fra Oslo kommune som Leieboerforeningen oppnådde på begynnelsen av 60-tallet, var altså etter mitt syn et uttrykk for at den politiske uro som tidligere hadde hersket omkring leieboernes interesseorganisasjon nå var et tilbakelagt stadium. Norges Leieboerforbund (NLF, navneendring i 1963) og Leieboerforeningen i Oslo ble i fra brede politiske kretser langt utover arbeiderbevegelsens egne rekke anerkjent som leieboernes legitime og representative interesseorganer. Den gjenvunne respektabiliteten – som bl.a. grunnet seg på en felles boligpolitisk målsetning med boligkooperasjonen og arbeiderbevegelsen: «Målet er at alle med tida skal sitte som eier av sin bolig» ¹⁹ – ga seg også uttrykk i gjestelisten på forbundets 8. landsmøte i 1965. Den inneholdt representanter for NBBL, OBOS, LO, Oslo kommune (ordfører og boligrådmann) og staten (boligdirektøren og husbankdirektøren). Men selv om leieboerbevegelsen ikke lenger var noen politisk kontroversiell organisasjon, betyr ikke dette at alle vanskeligheter var overvunnet. Tvert i mot så må 60-tallet sett under ett karakteriseres som den dårligste perioden i leieboerbevegelsens historie når det gjelder aktivitet og oppslutning.

Manglende engasjement og sviktende aktivitet så ut til å være den prisen leieboerbevegelsen måtte betale, selv om en nå var akseptert og anerkjent som en ansvarlig organisasjon. Det ble i medlemsbladet ofte klaget over medlemmenes sviktende solidaritet med bevegelsen og de andre leieboerne. Dette ga seg utslag i at folk

meldte seg ut igjen av foreningen straks de var blitt hjulpet med sine problemer, i stedet for å bli stående som medlem og på den måte styrke leieboerbevegelsen økonomisk såvel som organisatorisk.

Denne «individualistiske» bruken av leieboerbevegelsen fra medlemmenes side kan dermed også bidra til å forklare det fenomenet at medlemstallet gikk tilbake på 60-tallet til tross for at det ofte ble meldt om nyinnmeldinger i LBFO i «Hus og Hjem». Det måtte m.a.o. være en sterkere gjennomtrekk i foreningen enn tidligere. Til dette bidro også det at selve leieboersituasjonen utover i etterkrigstida i stadig stigende grad fikk karakter av et overgangsfenomen for mange, i takt med utbyggingen av boligkooperasjonen. En livsfasebestemt posisjon på boligmarkedet er et dårligere organisasjonsgrunnlag enn en mer permanent situasjon, og dette var noe leieboerbevegelsen fikk erfare. Problemene med den avtagende organisasjonsaktiviteten på 50- og 60-tallet har altså dypere sosiale og politiske årsaker, og de kunne derfor heller ikke løses f.eks. bare ved en utskifting av ledelsen.

Under landsmøtet i 1970 ble det vedtatt en omorganisering som innebar en de facto sammenslutning av Oslo-foreningen og forbundet (Norges Leieboerforbund). Dette vedtaket er i grunnen bare et uttrykk for en erkjennelse av at leieboerbevegelsen i realiteten ikke fungerte utenfor Oslo. Denne situasjonen var ikke ny; helt i fra starten av har leieboersaken først og fremst vært et Oslo-fenomen, noe som selvsagt skyldes den spesielle eiendomsstrukturen på boligmarkedet i hovedstaden i forhold til resten av landet. Den sentraliseringen som ble gjennomført i 1970 kan vi derfor si brakte organisasjonsstrukturen mer i overensstemmelse med realitetene innad i leieboerbevegelsen. Beretningene for perioden 1965 – 70 viser klart at leieboerbevegelsen nå bare hadde én virkelig sentral oppgave i tillegg til rettshjelpsfunksjonen, og det var å fungere som høringsinstans for forskjellige komitéinnstillinger og lovforslag på boligpolitikken område. Dessuten hadde forbundet også egne representanter oppnevnt til enkelte av disse komitéene. Vi kan vel sammenfattende si det slik at utviklingen fra å være en livskraftig organisasjon basert på medlemsdeltagelse og lokal aktivitet, til å bli nesten utelukkende et kontor, ble fullbyrdet omkring 1970.

Det er ikke dermed sagt at leieboerbevegelsens innflytelse er blitt

så mye mindre i løpet av denne perioden. Det er primært tale om en endret arbeidsstil og funksjonsmåte som en konsekvens av en tilpasning til den almene samfunnsmessige utvikling. Som for de fleste andre interesseorganisasjoners vedkommende, ble også leieboerbevegelsens innflytelse søkt kanalisert gjennom en påvirkning av offentlig oppnevnte utvalg og komitéer, og for dette formål er betydningen av lokal aktivitet og medlemsdeltakelse på alle plan underordnet i forhold til å ha en sentral ledelse og effektiv administrasjon. Leieboerbevegelsen er i 1970 ikke lenger noen kamporganisasjon på noen måte, men derimot et lite hjul i det korporative samfunnsmaskineriet. Tilknytningen til den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen er samtidig likeså grunnfestet som den hadde vært i de aller første år av organisasjonens eksistens.

Byfornyelse og informasjonsoppgaver

70-tallet skulle vise seg på mange måter å bli en begivenhetsrik periode i leieboerbevegelsens historie. Den utviklingen som organisasjonen har gjennomgått det siste tiåret kan i en spissformulering sies å være at en ny funksjon (oppgave) etter hvert har framstått som den aller viktigste i Leieboerforeningens virksomhet: LBFO fungerer i dag som et informasjonsorgan for Oslo kommune i byfornyelsessaker. Dette er ikke en funksjon som har fortrengt eller erstattet de gamle oppgavene, rettshjelpsfunksjonen og funksjonen som høringsinstans. Leieboerforeningen fører fortsatt leieboersaker fram for Husleieretten og Prisnemnda, og den uttaler seg både titt og ofte om komitéinnstillinger og boligpolitikk generelt. Men utad – utenfor sine egne rekker – er det i byfornyelsessammenheng den har markert seg sterkest på 70-tallet. Det som har muliggjort denne til dels meget omfattende innsatsen med informasjonsvirksomhet i byfornyelsessaker, uten at det i synderlig grad har gått utover de andre oppgavene, er de økte kommunale bevilgninger. På budsjettet for 1979 for å ta et eksempel, beløp den kommunale støtte seg til 1 million kroner (som utgjorde halvparten av hele Leieboerforeningens budsjett), hvorav 500.000 kroner er øremerket for byfornyelsesformål.

Der er nettopp i sammenheng med byfornyelsen at leieboerbevegelsen framstår som et noe nær ideelt redskap for kommunen; her

foreligger et utbygd organisasjonsapparat befolket av mennesker med opptil en generasjons erfaring i kontakt med og arbeid blant byens leieboere, med et eget blad som regelmessig blir sendt rundt til 15.000 beboere som for en stor del hører hjemme i de aktuelle strøkene av byen, en forening som er partipolitisk ukontroversiell og som i lengre tid allerede har mottatt kommunal støtte, og som organiserer leieboere både i den private og kommunale sektor av den eldre boligmasse (Oslo Kommunale Leieboerforening ble tilsluttet Leieboerforeningen i Oslo i 1970).

Betraktet fra Leieboerforeningens synsvinkel vil også samarbeidet med kommunen i byfornyelsesspørsmål fortone seg som mer enn fristende. Økonomien har i alle år vært bevegelsens store hodepine, mens en nå blir stilt i utsikt midler av en størrelsesorden en tidligere knapt kunne drømme om. Forholdet til kommunen var også allerede på forhånd meget godt. Dette var derfor en form for samarbeid som foreningen kunne gå inn i uten fare for at det kunne virke som å prostituere seg. Og ikke minst viktig: hadde ikke nettopp utbedring av den eldre boligmasse i mer enn 15 år vært et stående krav til myndighetene fra leieboerbevegelsens side? På denne bakgrunn var det ganske utenkelig for foreningen å avslå tilbudet om «et positivt samarbeid» med «nye interessante arbeidsoppgaver» fra de kommunale myndigheter. Men var det ikke en fare for at leieboerbevegelsen på denne måten kunne bli for avhengig av kommunen, var det ingen som satte spørsmålsteget ved at foreningen gjennom samspillet med det offentlige i sin ytterste konsekvens kunne komme i den situasjon at den ville bli brukt mot de mennesker hvis interesser den var opprettet for å forsvare?

Mye tyder også på at det har foregått en viss diskusjon innad i leieboerbevegelsen omkring dette spørsmålet, om enn ikke av særlig omfattende eller opprivende karakter. I Leieboerforeningens årsberetning for 1974 skinner det imidlertid igjennom at det også innenfor foreningens egne rekker har vært noe uenighet om omfanget av og på hvilken måte en skulle engasjere seg i byfornyelsesoppgavene. Foreningens engasjement ble derfor presisert i form av 8 punkter i denne årsmeldingen, hvor det ble lagt særlig vekt på å understreke at LBFOs hovedoppgave var å gi informasjon, men slik «at informasjonen skal være objektiv og 2-veis – dvs. at informasjonen skal gå både fra oss og kommunen til beboerne, og fra

beboerne til kommunen»,²⁰ og dessuten slik at den informasjonen som ble innhentet «skal brukes for dem (beboerne) og ikke mot dem». ²¹ I disse og andre punkter i den presiseringen som LBFO foretok av sitt engasjement, ligger det innebygd en argumentasjon mot at Leieboerforeningen p.g.a. byfornyelsesarbeidet skulle stå i fare for å bli et slags halvkommunalt organ brukt til å manipulere leieboerne i stedet for å forsvare dem, noe som tyder på at slike eller lignende argumenter hadde vært framsatt i diskusjonen.

Leieboerbevegelsens hovedfunksjon i byfornyelsesarbeidet er som det går fram av ovennevnte sitater å fungere som et bindeledd mellom leieboerne og myndighetene, for på den måten å forhindre at konflikter skal oppstå i forbindelse med den praktiske gjennomføringen av byfornyelsen. Leieboerbevegelsen, som opprinnelig startet som en kamporganisasjon, fungerer altså i dag nærmest som en fredsbevarende og konfliktløsende organisasjon. Dette gjelder både for organisasjonens rolle som kommunens informasjonsorgan i byfornyelsen, så vel som dens egenskap som rettshjelpsapparat for leieboerne.

Leieboerandelen av Oslos befolkning er blitt sterkere redusert i løpet av 70-tallet enn i noe annet ti-år etter krigen.²² Samtidig har leieboerbevegelsen opplevd en form for renessanse. Den har både flere medlemmer, bedre økonomi og en fastere organisasjon enn den har hatt siden før 1950. Dette kan vel stå som et uttrykk for det generelle fenomen, at selv om det samfunnsmessige grunnlaget for en interesseorganisasjon blir redusert og svekket, innebærer ikke dette med nødvendighet at organisasjonen må tape også i politisk innflytelse. Dette avhenger av hvordan organisasjonen klarer å tilpasse seg endringene i de sosiale omgivelser, og i hvilken grad den er i stand til å formulere nye oppgaver og målsetninger i overensstemmelse med samfunnets nye problemer og utviklingstrekk. Byfornyelsen er blitt en slik ny oppgave for leieboerbevegelsen.

Samtidig er engasjementet i byfornyelsen også et uttrykk for kontinuitet i leieboerbevegelsens historie, og denne sammenhengen mellom fortid og nåtid er representert ved eiendomsrettsproblematikken i tilknytning til boligspørsmålet. I mer enn 20 år har det vært et sentralt krav fra leieboerbevegelsen at den eldre boligmasse måtte fornyes (omorganiseres) også i eiendomsrettslig forstand, etter modell av eiendomsforholdene innenfor den nyproduserte bo-

ligmasse. Dette er i dag fortsatt like aktuell politikk fra leieboerbevegelsens side, og byfornyelsesengasjementet blir dermed også et ledd i bestrebelsene på å komme det private gårdeiersystemet til livs. Målsetningen om at beboerne skal bli eiere av sine egne hjem (gjørne i fellesskap, dvs. kooperativt), er et minst like viktig element i arbeidet med byfornyelsen som f.eks. forbedring av boligstandarden og å holde boutgiftene nede osv.

I sitt syn på eiendomsretten på boligmarkedet får Leieboerforeningen selvsagt støtte fra Arbeiderpartiet. Men også fra politisk hold utenfor arbeiderbevegelsens egne rekker mottar nå leieboerbevegelsen prinsipiell støtte for sitt syn. Kristelig Folkeparti var det første borgerlige parti som (sammen med Venstre) brøt ut av den borgerlige flertallsblokk i Oslo bystyre på begynnelsen av 60-tallet og stemte for bevilgninger til Leieboerforeningen. I de siste åra har vi sett at dette partiets fremste boligpolitiske talsmann i Oslo, Per Høybråten, har uttalt seg på en måte som viser at han er helt på linje med leieboerbevegelsen i synet på gårdeiersystemet:

«For øvrig er jeg blitt overbevist om at det gårdeiersystem som preger en stor del av den gamle boligmassen i Oslo, er svært lite i pakt med vår tids sosiale tenkning.»²³

Leieboerbevegelsen nyter altså i dag bred politisk støtte – også for sitt syn på eiendomsrettsforholdene på boligmarkedet, og står bl.a. av denne grunn i virkeligheten nærmere sin målsetning om å fungere som en selvutslettende organisasjon enn noen gang tidligere i sin vel 50-årige historie.

Noter

- 1 Lars Gulbrandsen, *Fra marked til administrasjon? Boligmarked og boligpolitikk i Oslo i det tjuende århundre*, Oslo 1980, s. 253
- 2 Arvid G. Hansen, *Boligkooperasjonen i Norden*, Oslo 1952, s. 145
- 3 *Kontrast*, Tidsskrift for politikk, kultur og kritikk, nr. 40, «Bo og leve», Oslo 1973, s. 25
- 4 *Ibid.*, s. 29
- 5 Per Nestor, *Boligpolitikken og OBOS gjennom 50 år*, Oslo 1979, s. 19
- 6 *Ibid.*, s. 111 – 114

- 7 Inge Debes, *Dommer og kjennelser av Oslo Husleierett og av Oslo og Aker Husleierett 1939 – 1941*, Oslo 1942, s. 3
- 8 Gabriel Øidne, *Østkant og Vestkant i Oslos politiske historie*, Oslo 1973
- 9 Torunn Wulff, *Bolig, plan og kapital*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977
- 10 Gulbrandsen, op.cit., s. 399
- 11 *Norges Leieboerforbund 25 år*, beretning om virksomheten 3.12. 1939 – 3.12. 1964, s. 30
- 12 Yngvar Ustvedt, *Den varme freden – den kalde krigen*, Oslo 1978, s. 244f
- 13 *Hus og Hjem*, nr. 4, 1952
- 14 *Norges Leieboerforbund 25 år*, op.cit., s. 37
- 15 *Hus og Hjem*, nr. 2, 1960, s. 2
- 16 Ibid., nr. 4, 1961
- 17 Ibid., nr. 4, 1962, s. 1
- 18 Ibid., nr. 1, 1958, s. 1
- 19 Ibid., nr. 2, 1965
- 20 Ibid., nr. 2, 1975, s. 4
- 21 Ibid., samme sted
- 22 Gulbrandsen, op.cit., s. 578 – 579
- 23 *Arbeiderbladet*, 9.7. 1980

Lars Gulbrandsen

Popularitetens fordelingspolitiske pris

**Om endringer i den sosiale sammensetningen
av medlemsmassen i OBOS i etterkrigstida**

Innledning:

**Fra sosial og politisk konsentrasjon
til sosial og politisk spredning**

Oslo Bolig- og Sparelag, vanligvis kalt OBOS, har en ganske klar sosial og politisk opprinnelse. Organisatorisk kan OBOS føres tilbake til Bygningsarbeidernes Boligproduksjon som ble stiftet i 1928 av fagforeninger og fagforbund innen bygningsindustrien i Oslo. Året etter ble det dannet et «leieboerselskap», Oslo og Omegn Bolig- og Sparelag (OOBS), som etter planene skulle fordele og forvalte de boliger Bygningsarbeidernes Boligproduksjon produserte.

Fra og med 1935 fikk dette selskap status nærmest som et kommunalt boligpolitisk virkemiddel. Før man nådde dit hen hadde byarkitekten i 1933 frarådet å basere den foreslåtte kommunale satsing på kooperativ boligbygging på Oslo og Omegn Bolig- og Sparelag. Grunnen var frykt for at dette selskaps klare politiske lokalisering til arbeiderbevegelsen, ville vanskeliggjøre en bred politisk oppslutning om kooperativ bygging (Gulbrandsen, s. 298). I disse årene hadde organisasjonen dessuten et nært samarbeid med den nyetablerte leieboerforening, også en organisasjon med sterke bånd til Oslo Arbeiderparti (ibid., s. 258).

Foruten bånd til arbeiderbevegelsens faglige og politiske organisasjoner, produserte selskapet boliger som synes å ha vært godt tilpasset tidens boliggetterspørsel blant arbeidere. At organisasjonen

Arbeiderboligkolonien «Bulgarien» på Vestad i Elverum, tegnet av arkitekt Jørgen Berner og bygget 1912 – 14.

(Foto: Per Sæther)

utelukkende bygget leiligheter av moderat størrelse på byens østkant, kan i seg selv tjene som en indikator på hvilke sosiale grupper som brukte OOBs. Dette endret seg sannsynligvis lite etter at OOBs etter 1935, under navnet OBOS, ble en integrert del av kommunens boligpolitikk. Et uttalt mål bak kommunens satsing på kooperasjonen var å skaffe boliger til grupper med liten kjøpe- og betalingskraft (ibid., s. 302). Selv om det første prosjekt på vestkanten så dagens lys like før krigen, var det også etter 1935 fortsatt hovedsakelig leiligheter av moderat størrelse på byens østkant som OBOS hadde å tilby.

Det foregående er kun indikasjoner på hvor organisasjonen hadde sitt sosiale og politiske tyngdepunkt. Noen tilsvarende gjennomgang og analyse av boligpolitisk kildemateriale som er foretatt for 20-åra (Gulbrandsen, Jensen) finnes foreløpig ikke for 30-åra. Kilder til registrering av hvilke yrkesgrupper som i 30-åra flyttet inn i de nye OBOS-leiligheter, finnes imidlertid lett tilgjengelig i de årlige utgaver av Oslo Adressebok. Inntil en slik registrering er foretatt, får vi imidlertid strengt tatt bare nøye oss med å fremsette en hypotese – som både synes svært sannsynlig og svært lite oppsiktsvekkende – om at OBOS i 30-åra var en organisasjon som klassemessig var dominert av arbeidere og i et mer moderne fordelingspolitisk perspektiv sterkt dominert av de lavere sosiale lag.¹

Det er vel heller ingen særlig dristig hypotese å påstå at dette ikke lenger er tilfellet. Og hypoteser om det foreløpige sluttprodukt lar seg teste med forholdsvis ferske empiriske data. Vi gjennomførte i 1978 en intervjuundersøkelse av et representativt utvalg av den voksne Oslo-befolkning, og denne undersøkelsen avdekket at OBOS-medlemskap bar preg av sosial representativitet. Dersom vi f.eks. bruker utdanning som mål for sosial posisjon, viste det seg at medlemsprosenten var den samme, uansett utdanningsnivå. Partipolitisk har Høyre etter hvert gjort et sterkt innhugg i medlemsmassen. Høyre og Arbeiderpartiet tok i 1978 hver for seg 1/3 av medlemsmassen.

Nå finnes det to medlemskategorier i OBOS: de som bor i en OBOS-leilighet og de som ikke gjør det. Den siste gruppen omtales i ulike ord og vendinger: de som venter, de boligsøkende medlemmer, OBOS-køen. Den partipolitiske oppslutning var noe forskjellig i de to medlemskategoriene. Det var en overvekt av Arbeiderpartivelgere i forhold til Høyrevelgere blant de som bodde i OBOS, mens det var en overvekt av Høyrevelgere i forhold til Arbeiderpartivelgere blant de som stod i OBOS-køen. Undersøkelsen fra 1978 viste også at utdanningsnivået var lavere blant de som bodde i OBOS enn blant medlemmer som stod i kø. Blant de boligsøkende OBOS-medlemmer var samtidig utdanningsnivået høyere enn blant de som ikke hadde noe boligbyggelagsmedlemskap. Totalt sett synes OBOS å ha blitt en brukbar sosial avspeiling av Oslos befolkning, selv om man ville bli litt lurt om man brukte OBOS som «speil». OBOS-medlemmene synes å være noe mer veletablert enn

det gjennomsnittlige «Oslo». Dette gjelder særlig «de hussøkende», noe som også særlig framgår av de «hussøkendes» boligsituasjon. Som det framgår av tabell 1, var hele 40 % av de boligsøkende medlemmer i 1978 allerede selveiere. Særlig selveierandelen viste sterk overrepresentativitet i forhold til innslaget av selveiere i byen som helhet. Ifølge folketellingen fra 1980 var denne andel 16 %.²

Tabell 1. Eie/leie-forhold til nåværende bolig blant boligsøkende OBOS-medlemmer i 1978

Selveier	Aksje/andelsleilighet	Leieboer
40 %	32 %	28 % (N = 136)

Sammenliknet med situasjonen like før og like etter krigen har det altså skjedd en ganske markert endring. Endringen henger selvfølgelig sammen med at OBOS har endret seg fra å være liten til å bli stor. Like før krigen tilsvarte medlemstallet i OBOS mellom 1 og 2 % av Oslo-befolkningen over 20 år. I 1981 var «medlemsdekningen» økt til 40 %.³ Men en slik vekst kan skje på mange måter, og vi vil i denne artikkelen forsøke å vise hvilke forhold som har medvirket til at OBOS har endret seg fra å være en organisasjon med klar basis i lavere sosiale lag til å bli et brukbart bilde av Oslos befolkning, dog med en viss overeksponering i motsatt retning av den opprinnelige sosiale skjevhet.

1945 – 49: Det oppstår en OBOS-kø

Ved fredsslutningen i mai 1945 var ikke OBOS noen stor organisasjon. Bare 300 medlemmer fantes i OBOS-køen. Oslo var selvfølgelig ikke uten boligkøer, men boligsøkerne var på dette tidspunkt registrert av Oslo kommune, ved Oslo kommunale leiegårdskontor.

Det som preget tilstrømningen til disse to køer etter 1945, var at begge vokste, men i første omgang vokste den kommunale køen mest. Dette gjaldt særlig årene 1946 og 1947 da tilstrømningen til OBOS var svært beskjedent sammenliknet med tilstrømningen til

Kommunen. Ved utgangen av 1946 var det registrert ca. 8.500 boligsøkere hos Kommunen, mens det var ca. 2.500 OBOS-medlemmer uten bolig. Et år senere var tallene ca. 11.500 og ca. 4.500.

At boligsøkere i den grad strømmet til Kommunen til tross for at det var OBOS som produserte nye leiligheter, skyldtes rett og slett at de nye OBOS-leiligheter ble fordelt blant de kommunalt registrerte boligsøkere. Først etter at denne ordning ble opphevet i 1949, skjøt tilstrømningen til OBOS virkelig fart. Allerede ved utgangen av 1950 var det registrert nesten 30.000 boligsøkere i Oslo. Ca. 85 % av disse var nå å finne i OBOS-køen. Å stå i boligkø ble dermed nesten synonymt med å stå i kø hos OBOS. Hva var årsaken til denne raske endring?

Første ekspansjon i OBOS kom i 1948. OBOS var nemlig ikke det eneste boligbyggelaget innenfor det område som i dag utgjør Oslo. I Aker kommune var det i 1945 også blitt dannet et boligbyggelag som organisatorisk var vel tilpasset både den forestående kommunesammenslutning og en fusjon med OBOS. Når OBOS mellom utgangen av 1947 og 1948 økte sitt samlede medlemstall fra nesten 9.000 til mer enn 17.000, var sammenslutningen med Aker boligbyggelag en viktig årsak til denne kraftige veksten.

I det samme tidsrom ble det imidlertid også flere boligsøkere hos kommunen. Ved utgangen av 1948 hadde kommunen registrert mer enn 14.000 søkere. Et år senere var dette tallet blitt mer enn halvert, noe som skyldtes at alle som ønsket innskuddsleilighet i nybygg, fikk tilbud om å bli overført til OBOS-køen med ventetiden hos kommunen omregnet til OBOS-ansiennitet. Fra omtrent samme tidspunkt ble det også oppnådd enighet mellom OBOS og Oslo kommune om at OBOS skulle få fordele minimum 90 % av sin nyproduksjon innenfor organisasjonens egen kø.

Medlemstilstrømningen i 50 åra: Høykonjunktur for de forlovede par

I de første etterkrigsår var det først og fremst ektepar som meldte seg inn i OBOS. Tabell 2 viser at denne gruppe fram til 1950 var den helt dominerende sivilstatuskategori blant de nye medlemmer.

Tabell 2. Nyinnmeldte OBOS-medlemmer etter sivilstatus

	Enslige	Forlovet par	Ektepar
1945	11	4	85 (N = 755)
1947	8	9	83 (N = 2212)
1949	17	18	65 (N = 4051)

Fra og med 1950 mistet imidlertid ekteparene sin majoritetsstilling blant de nyinnmeldte. Som det framgår av tabell 3, gjorde nå de forlovede par seg langt sterkere gjeldende enn før. Det mest typiske nyinnmeldte OBOS-medlem i 50-årene var det nyforlovede par som holdt hverandre i hendende med et lengselsfullt blikk mot boligblokkene som ble reist. Dersom giftemålet skulle finne sted samtidig med innflytting, måtte det bli en svært lang forlovelsestid. I 1956 var det f.eks. ventetid på 6 år for en 3-roms leilighet, og siden 1950 hadde den årlige boligproduksjon i OBOS i gjennomsnitt ligget 1.200 enheter lavere enn det årlige antall nyinnmeldte medlemmer. Innmelding hadde altså skiftet karakter fra å være uttrykk for behov til mer å bli uttrykk for et planlagt behov. I del 7 skal vi vende tilbake til tabell 3, og følge denne prosess videre.

Tabell 3. Nye OBOS-medlemmer etter sivilstatus og alder blant de enslige

	Enslige			Forlovede par	Ektepar	Antall nye medlemmer
	Under 20	20 - 29	30 eller mer			
1950 - 53	2	8	12	32	47	11.268
1954 - 57	4	8	12	31	39	13.222
1958 - 59	10	12	17	25	36	6.919
1960	17	13	16	21	32	4.778
1965	37	17	13	11	22	5.540
1970	42	12	9	9	28	3.609
1975	56	15	3	7	20	3.054
1980	40	24	13	1	22	4.379

Nei takk!

Helt fra starten hadde OBOS anvendt ansiennitetsprinsippet. Samtidig var virksomheten basert på antagelsen om at de som meldte sin interesse ved å stille seg i køen, hadde behov for de gode orga-

nisasjonen fordelte. For hvert utbyggingsprosjekt sendte man derfor naturlig nok tilbud til de medlemmer som stod først i køen.

Til å begynne med takket de fleste ja. Sommeren 1950 opplyste OBOS-bladet at få trakk seg, og anslo samtidig avslagsprosenten til 3 (Gulbrandsen, s. 377). Deretter steg tallene imidlertid dramatisk. I 1952 svarte 59 % av de som fikk tilbud nei takk! I 1953 var andelen steget til 68, i 1954 var den 74 og i 1955 76 %. Det siste tallet representerte mer enn 4.000 avslag. 50-årene forbindes kanskje av mange med de lange boligkøene. Leieboerbevegelsen mobiliserte f.eks. tidlig på 50-tallet store boligdemonstrasjoner, hvorav demonstrasjonen i 1952 samlet hele 10.000 deltagere (ibid., s. 406). Men i 50-åra var det også en «kø» som langt fra vekket tilsvarende oppsikt, nemlig de personer som nærmest stod i kø for å få sagt nei takk til boligen de ble tilbudt.

Like etter krigen ble de nye OBOS-leiligheter nesten utelukkende bygget i indre by. Fra og med 1952 kom imidlertid tilbudene i det som senere skulle bli kalt drabantbyområdene for full tyngde. Og det var særlig slike tilbud folk takket nei til. Men også i de gamle byområder synes avslagene å ha økt betraktelig i disse årene (ibid., s. 378), slik at avslagsekspløsjonen ikke utelukkende kan forklares som en følge av motvilje mot å flytte «på landet».

En annen viktig forklaring synes å være at OBOS i sin tildeling nå var kommet fram til de medlemmer som personlig hadde meldt seg inn i organisasjonen. Som vi husker, hadde OBOS ingen kø i 1945, og når OBOS i 1948 fikk overført køen fra Oslo kommune, ble det i de nærmeste årene nesten utelukkende de opprinnelige kommunalt registrerte boligsøkere som fikk nyte godt av OBOS-produksjonen. Dette endret seg imidlertid tidlig på 50-tallet. På dette tidspunkt hadde OBOS gjort seg ferdig med hovedtyngden av boligsøkere man hadde overtatt fra kommunen. I 1951 ble det tildelt flere leiligheter til personlig innmeldte OBOS-medlemmer enn til personer som opprinnelig var flyttet fra kommunens kø.

På Kommunens boligsøkerliste kunne ikke hvem som helst automatisk havne. Nettopp mangel på bolig var et viktig kriterium for i det hele tatt å bli registrert og også for å kunne opprettholde status som kommunal boligsøker. Ved utgangen av 1948 disponerte bare 7 % av kommunens mer enn 14.000 boligsøkere egen leilighet, og når 8.000 av disse ble plassert i OBOS-køen, nesten alle

på svært gunstige plasser, måtte OBOS nødvendigvis tilby bolig til grupper med akutt behov.

Men når dette behovet begynte å bli mettet, kom turen til dem som hadde søkt OBOS på eget initiativ. Vi har data om alle boligsøkere pr. september 1951, og disse viste at 68 % av de boligsøkende medlemmer var ektepar. Av disse disponerte mer enn halvparten egen leilighet. Til forskjell fra dem som var blitt overført til OBOS etter først å ha søkt lykken hos kommunen, var de som søkte OBOS på eget initiativ langt mindre preget av akutt bolignød. Men det betød også at OBOS nå var begynt å tilby bolig til grupper hvor boligbehovene var mindre prekære, grupper som altså langt oftere takket nei enn ja.

I 1950 hadde OBOS innført regler for hva som skjedde med dem som takket nei. Disse måtte søke om å komme inn i køen igjen, noe som først var mulig 6 måneder etter et avslag. Man kom imidlertid tilbake på sin gamle plass. En slik ordning lot seg nok administrere med forholdsvis få avslag, men når avslagene, som i 1955, var økt til mer enn 4000, måtte administreringen av avslag og ikke minst tilbakeføring i køen bli meget ressurskrevende. Ordningen krevde samtidig ytelse av medlemmene, som ved søknad måtte «bekrefte» sin status som boligsøker. En person med lang ansiennitet som avslo et tilbud, og som søkte på ny etter 6 måneder, ville meget snart få et nytt tilbud, men på ny gå ut av køen dersom det nye tilbudet ikke var akseptabelt. Frekvensen av hvor ofte man måtte bekrefte sin kjøplass økte altså med økende ansiennitet. Lang ansiennitet ble derfor ikke en entydig ressurs, men kunne også nærmest bli en byrde.

I 1956 ble tilbudssystemet endret. Man sluttet nå å sende tilbud til dem som stod først. I stedet kunne de interesserte søke for ethvert nytt prosjekt. Fordelingen skjedde så etter ansiennitet blant dem som selv aktivt hadde meldt sin interesse. Administrativt representerte dette en enorm lettelse. For den enkelte ble lang ansiennitet en ubetinget ressurs. Samtidig fikk man også et ganske entydig mål for boligenes attraktivitet. Man hadde riktignok tidligere kunnet avlese de enkelte prosjekts popularitet ved hjelp av avslagsprosenten på de utsendte tilbud, men nå kunne etterspørselen eksakt avleses ut fra den ansiennitetsdato i søkermassen som satte grensen for tildeling. Man kunne altså avlese leiligheters markeds-

verdi i dager, måneder og år. Den valuta som gjaldt ved omsetning innenfor OBOS, ble derfor den *dato* den enkelte hadde skaffet seg ved innmelding, foreløpig den eneste måte for å anskaffe den type valuta.

Høy sosial verdi, men lav individuell nytte

I disse årene økte boligkøene mer enn antall nye boliger OBOS produserte. Men ikke minst som følge av lengre ventetid økte også sannsynligheten for at behovet for bolig når tilbudet endelig kom, var helt forskjellig fra behovet på det tidspunkt innmeldingen hadde funnet sted. Nybyggingen representerte riktignok i disse årene en viktig tilvekst av ledige boliger, men boliger blir jo også ledige av andre, ofte naturgitte årsaker, som f.eks. at gamle mennesker enten dør eller flytter på pleiehjem. Når samtidig ca. 60 % av de nye boliger som ble bygget mellom 1945 og 1955 ble bygget av andre enn OBOS, viser dette helt klart at bolig kunne skaffes på langt flere måter enn gjennom lang venting i OBOS-køen.

Den klart økende avslagsprosenten på tilbud i OBOS synes å vise at OBOS nå var «nådd» fram til medlemmer som enten ikke hadde behov for en OBOS-leilighet, eller allerede hadde skaffet seg leilighet på annet vis. Dette utgjorde en skarp kontrast til det stadig økende antall OBOS-medlemmer i kø. For svært mange av dem som meldte seg inn, representerte åpenbart en tildelingsmoden «OBOS-dato» et svært ettertraktet gode. Svært mange av dem som hadde en slik dato, syntes imidlertid ikke å ha hatt behov for eller muligheter til å benytte seg av de tilbud som stadig kom. Den stadig voksende køen var derfor et uttrykk for en økende generell etterspørsel etter et gode som stadig ble mindre etterspurt blant dem som faktisk ble tilbudt godet. Denne paradoksale motsetning mellom høy pris (eller høy sosial verdi) og lav individuell nytte blant de faktiske mottagere, måtte nødvendigvis før eller siden føre til forsøk på å få innført konverteringsmuligheter.

De første overføringsmuligheter synes å ha bunnet i betraktninger om hva som var rett og rimelig for den enkelte familie. Så lenge et familiemedlem hadde opparbeidet seg en attraktiv kjøplass, syntes det urimelig om ikke også andre i den nærmeste familie kunne dra nytte av en slik plass. I 1955 vedtok for første gang

OBOS en slik regel, men utelukkende med mulighet for den *meget nære* familie til å arve en plass. En kjøplass skulle heretter kunne overføres mellom foreldre og barn, men bare dersom begge parter hadde vært medlem av OBOS i minst to år. Et forslag om overføring av plass til søsken ble nedstemt i representantskapet.

«Fire melk og Dagbla' fra i går»

Sommeren 1960 ble imidlertid slusene åpnet for en så kraftig strøm av overføringer at 60-tallet nesten kan karakteriseres som ansiennitetsoverføringenes 10-år. Dette var forberedt gjennom borettslovs-komiteen som hadde vært i virksomhet på 50-tallet. Komiteen synes i enda større grad enn OBOS å åpne for familieinteressene, og komitéens forslag om en svært liberal overføringsrett vant tilslutning i Stortinget. Fra og med sommeren 1960 kunne en kjøplass (eller dato), i henhold til norsk lov, overføres til:

«andelseierens eller ektefellens slektninger i rett opp- eller nedstigende linje, søsken, adoptivbarn eller andre som faktisk står i adoptivbarns stilling.»

Den ordning man til 1960 hadde anvendt i OBOS, hadde bare ført med seg mellom 50 og 70 overføringer pr. år. (Gulbrandsen, s. 384). Men nå ble det virkelig fart i overføringene. Bare i annet halvår 1960 ble det overført 650 plasser. Fram til 1971 ble nesten 14.000 plasser overført, noe som tilsvarte nesten 80 % av de nyproduserte boliger i perioden (ibid., s. 385).

Det var altså åpenbart et meget akutt behov i OBOS for å la andre familiemedlemmer bruke «OBOS-datoen». I 1960 var det ca. 16.000 medlemmer med innmeldingsdato fra før 1954 som ikke hadde benyttet seg av sin dato. Siden 1954 var det innmeldt ytterligere ca. 25.000 medlemmer.

På dette tidspunkt var ventetiden i OBOS blitt ganske kort. Kor-teste ventetid fra innmelding til tildeling for en 3. roms leilighet hadde i 1955 vært 75 måneder, og ventetiden hadde blitt redusert ganske jevnt til bare 22 måneder i 1959. Deretter, og særlig etter 1960, økte ventetiden kraftig; til 61 måneder i 1961 og helt til 97 måneder i 1963 (ibid., s. 387). En positiv tendens fra slutten av 50-årene ble nå altså kraftig reversert.

I OBOS registrerte man ganske snart hvilke følger bestemmelsene i den nye loven ville få, og organisasjonen gikk raskt i gang med å utrede og påpeke utilsiktede virkninger. For en organisasjon som i den grad var basert på prinsippet om at «man fikk når turen kom», måtte det virke uheldig når «turen» oftere og oftere kom til noen som selv ikke hadde måttet vente på tur. Tidligere hadde den som fikk alltid *selv* ventet lengre enn den som ikke fikk. Om lik ventetid ikke var fullt ut identisk med lik alder, var antageligvis korrelasjonen svært høy. Etter 1960 ble det svært mange unge som ved hjelp av overførte medlemskap kunne ta boligene rett for nesen på eldre medlemmer som *selv* hadde ventet. Hele 2/3 av nyproduksjonen på 60-tallet ble tildelt medlemmer med overført medlemskap.

Derfor er Øystein Sundes glimrende barneviser om den lille pjokken som ikke når opp til disken og derfor blir oversett til fordel for større kunder, en meget god illustrasjon av den tildelingspraksis som nå tok form i OBOS. De som inntil sommeren 1960 hadde stått umiddelbart foran tildeling av OBOS-leilighet, ble heretter stadig forbigått av yngre personer som ikke selv hadde ventet, men som i ansiennitet ruvet høyere gjennom sine overførte medlemskap. I en organisasjon hvor venting var et basisprinsipp, syntes det plutselig å ha blitt lite å oppnå ved selv å vente.

Medlemskap ble høyst sannsynlig oftest overført som følge av manglende behov. Det er vel ikke noen særlig dristig hypotese at slikt behov var stadig mindre utbredt jo høyere man kom i den sosiale lagdeling. Dersom man også antar at den sosiale likhet generelt er større innenfor familier enn mellom familier, skulle de nye overføringsmulighetene i større grad begunstige personer fra høyere sosiale lag enn fra lavere sosiale lag. Og med det omfang overføringene fikk på 60-tallet, burde en slik ulikhet avspeiles i intervjudata, selv om slike data er av langt nyere dato. Tabell 4 viser da også at i 1978 økte andelen OBOS-boere som hadde fått overført sitt medlemskap, meget klart med økende utdanning. De som etter 1960 var avhengig av selv å vente, ble altså ikke bare forbigått av yngre mennesker som selv slapp å vente. Det var høyst sannsynlig også oftest slik at det var yngre personer fra høyere sosiale lag som ansiennitetsmessig ruvet høyere enn de som stod i køen og ventet.

Tabell 4. % som har fått overført medlemskap blant OBOS-boere med ulik utdanningse

7år	8 – 10 år	11 – 14 år	15 år eller mer
7	17	32	48
N:(27)	(35)	(53)	(75)

Det var ingen grenser for hvor mange ganger et medlemskap kunne overføres. Og når også ektefellers slektninger kunne trekkes inn i karusellen, var det selvfølgelig mulig å presentere «OBOS-stamtrær» som kunne føre et medlemskap fra selger til kjøper, selv om det overhodet ikke var noe slektskap mellom disse to. Risikoen i et slikt tilfelle var selvfølgelig at medlemskapet stanset på et sted som ikke var planlagt. Nå må man for all del ikke oppfatte slike lange medlemskapsvandringar som noe annet enn ekstreme utslag. Det som nok dominerte bildet, var overføringer mellom nær familie som mellom foreldre og barn og mellom søsken. Men eksemplet viser hvilke muligheter som tross alt fantes, og også, i mer moderat målestokk, den betydelige fleksibilitet i manøvreringsmuligheter for familier som hittil ikke hadde benyttet sitt OBOS-medlemskap.

Lovparagrafen om overføringsretten ble ikke endret før i 1971. Da ble det vedtatt at medlemskap bare kunne overføres mellom slektninger i såkalt rett opp- eller nedadgående linje. Samtidig skulle et medlemskap bare kunne overføres én eneste gang. Dette synes å ha halvert overføringshyppigheten i OBOS. I 1975 endret videre OBOS sine vedtekter slik at den som fikk overført et medlemskap, ikke under noen omstendighet kunne få OBOS-ansienhet av eldre dato enn det nye medlems 14-årsdag. Det åpenbare problem med slike endringer er deres manglende effekt. Så lenge det hadde vært fritt fram for overføringer i 10 år, var køen allerede blitt drastisk omkalfatret; faktisk blitt til en «ny» kø som loven- dringen fra 1971 selvsagt ikke kunne endre.

Innmelding etter 1960: fra behov til forsikring

Vi har tidligere vist at det særlig var ektepar som meldte seg inn i OBOS fram til 1950 (tabell 2). Deretter mistet ekteparene sin majoritetsposisjon, og ble avløst av enslige og forlovede par, i første om-

gang med den siste gruppen som den mest tallrike (tabell 3). På slutten av 50-tallet ble imidlertid for første gang enslige den største sivilstatusgruppe, og utviklingen fram mot 1975 synes å ha bestått i en stadig forskyvning nedover av det aldermessige tyngdepunkt i denne gruppen. I 1975 var 56 % av de nyinnmeldte enslige under 20 år. OBOS-innmelding har altså endret karakter fra først å være uttrykk for akutt behov, deretter til å bli uttrykk for kommende behov, for så i økende grad å representere ikke bare et kommende, men også et høyst potensielt, kommende behov. Det bør imidlertid understrekes at den utviklingssekvens som er beskrevet langt fra har hatt gyldighet for alle nye OBOS-medlemmer. Allerede i de første etterkrigsår synes mange uten akutt behov å ha meldt seg inn, men det var da ektepar som tegnet en slags forsikring. Etter hvert synes det mer å ha blitt slik at foreldre tegner forsikring for sine barn ved å melde disse inn så tidlig som reglene tillater. Denne endringen har ført til at OBOS mer og mer har blitt en boligforsikring, og bruken av OBOS som forsikring har gjort organisasjonen til et stadig mindre adekvat virkemiddel overfor personer som søker OBOS med et faktisk boligbehov. Utviklingen har altså gitt et visst grunnlag for den ganske tilfeldige navnelikhet mellom boligsamvirket og et visst forsikringsselskap.

Rasjonell tilpasning til en kø er selvfølgelig å komme i køen før andre. Allerede i 1960 satte OBOS bom for muligheten til å sette barn i køen ved å sende OBOS kopi av fødselsattesten. Heretter ble aldersgrensen 14 år, men også en konfirmasjonspresang kan være verdifull dersom ikke alle får den samme gave. Og gunstig OBOS-innmelding kjennetegnet bare et mindretall. I 1966 synes f.eks. innmeldingsfrekvensen blant 15-åringer i Oslo ikke å ha vært høyere enn ca. 20 %. Andelen nådde sitt maksimum i 1971 med ca. 40 %, og synes deretter etter hvert å ha blitt redusert til ca. 1/3 (Gulbrandsen, s. 552).

Popularitetens fordelingspolitiske pris

Selv om et mindretall har oppnådd innmelding på et tidlig tidspunkt, er dette i seg selv ikke tilstrekkelig grunn til at sosiale skjevheter skal oppstå. Det skjer bare om innmeldingen i seg selv har vært sosialt skjevt fordelt. Og om det har vært slik at tidlig OBOS-

innmelding representerer evne og motivasjon til planlegging eller forsikring av egen eller ens barns boligmessige framtid, blir også det sosiale fordelingsresultat bestemt av i hvilke sosiale lag man oftest finner slik evne og motivasjon.

Våre intervjudata fra 1978 er selvfølgelig ikke de beste data for den retrospektive test som denne problemstilling krever. Men ser man på dagens OBOS-medlemmer ut fra deres utdanningsnivå i 1978 og deres *eget* innmeldingstidspunkt, så går det et meget klart kutt ved 1950. De innmeldte fra før 1950 synes å representere OBOS' opprinnelig sosiale basis, og kanskje i særlig grad, innkorporeringen av den kommunale boligsøkerkø i OBOS. Deretter preges imidlertid OBOS av at høyere sosiale lag strømmet til. Også medlemmer med overført medlemskap viser gjennomgående et høyt utdanningsnivå. Ettersom det totalt sett er 59% i utvalget med dette utdanningsnivået, viser OBOS-medlemmene totalt sett en svak sosial overrepresentasjon.

Tabell 5. Prosent OBOS-medlemmer med mer enn 10 års utdanning fordelt etter innmeldingstidspunkt

Innmeldt	Før 1950	På 50- tallet	På 60- tallet	På 70- tallet	Overført plass	Total
%	32	60	66	83	71	62
N:	(50)	(48)	(67)	(46)	(62)	(273)

Ved å trekke inn aldersvariabelen vil vi kunne teste om personer fra høyere sosiale lag tidligere inntar en kjøplass enn personer fra lavere sosiale lag. En slik ulikhet vil i tilfelle implisere en negativ sammenheng mellom utdanning og alder slik at andelen med alder over et bestemt nivå i hver innmeldingsgruppe er høyere blant dem med lavere enn blant dem med høyere utdanning. Og når innmelding rykker nærmere i tid, venter vi samtidig å finne denne forskjell på et stadig lavere alderstrinn. Tabell 6 viser tilstedeværelsen av et slikt aldersmessig forsprang betinget av utdanning. Blant de tidligst innmeldte dukker den forventede forskjell opp blant medlemmer i 50-årene, blant innmeldte på 50-tallet finner vi den første klare forskjell i aldersgruppen mellom 40 og 50, mens innmeldte fra 1960-årene med høy utdanning oppviser forsprang allerede i gruppen under 40 år. Et tilsvarende aldersforsprang betinget av ut-

dannelse, finner vi også blant medlemmer med overført medlemskap.

Tabell 6. Alder i 1978 blant OBOS-medlemmer betinget av innmeldingstidspunkt og utdannelse

	Før 1950		På 50-tallet		På 60-tallet		Overført plass	
	≤ 10 år	≥ 11 år	≤ 10 år	≥ 11 år	≤ 10 år	≥ 11 år	≤ 10 år	≥ 11 år
Under 40	3	6	11	7	43	55	67	84
40 – 50	6	6	32	47	9	34	—	7
50 – 60	29	56	16	37	13	11	11	7
over 60	62	31	50	10	35	—	22	2
N:	(34)	(16)	(19)	(30)	(23)	(44)	(18)	(44)

Når utviklingen har forløpt som vi har skissert, så er dette egentlig et bevis på at OBOS har vært et ganske entydig suksessrikt foretagende. Forutsetningen for denne utviklingen har vært at OBOS så avgjort har kunne tilby ettertraktede boliggoder. I forhold til de private leiegårder representerte OBOS enorme boligmessige og demokratiske fremskritt. OBOS hadde fra første stund en uomtvistet posisjon med hensyn til soliditet (man ventet aldri forgjeves, selv om det kanskje i en periode på 60-tallet kunne synes som om dette ikke lenger var tilfelle). OBOS tilbød god kvalitet til en rimelig pris (noe som først og fremst skyldtes en gunstig statlig boligkreditt). OBOS representerte til enhver tid en betydelig andel av tilbudet på nye boliger (ikke minst grunnet kommunal prioritering). Hva var da mer naturlig enn at svært mange benyttet seg av en såpass gunstig mulighet? Men i og med at det også var et system som premierte evner man sannsynligvis fant sterkest utbredt i middelklassen, fikk etter hvert også medlemsmassen i OBOS et stadig klarere middelklassepreg. Dette var rett og slett den fordelingsmessige pris man måtte betale for å kunne tilby mange boliger, gode boliger og rimelige boliger på et presset marked. Den sosiale endring av medlemsmassen var en følge av masseoppslutning, som igjen var en følge av attraktivitet. Men samtidig var den store oppslutningen (de lange køer) det beste argument for fortsatt å opprettholde denne attraktivitet.

Ulik evne til å foregripe fremtidige behov framstilles ofte som en miljøeffekt; som en følge av ulike normer og verdier i familie og sosialt nærmiljø. Mange sosiale utjevningstiltak er basert på ønsket

Oslo kommune satte i verk en storstilt sosial boligbygging like før første verdenskrig. I løpet av en 15 års periode oppsto anlegg som bl.a. Lindern, Torshov, Lille Tøyen og Ullevål haveby, anlegg som fortsatt kan tjene som inspirasjon og som avtvinger beundring for sin fine kvartalsutforming og arkitektoniske holdning. Fra Hegermanns plass med oksefontenen på Torshov.

(Foto: T. Brantenberg)

om å redusere fordelingsmessige effekter av ulik miljøforankring. I og med den nære families avgjørende rolle når det gjaldt å få personer tidlig på plass i køen, er det grunn til å anta at mulighetene, dvs. datofordelingen, i OBOS etter hvert stadig ble mer og mer bestemt av sosialt miljø. Dessuten kom etter hvert også arv til å spille en betydelig rolle. Medlemskap som innehavere tidligere ikke hadde hatt bruk for, ble gjennom lov om boligbyggelag fra 1960 til verdifullt «arvegods» for trengende familiemedlemmer.

Opprinnelig var OBOS preget av sosial skjevhet, en skjevhet som fordelingsmessig gjorde OBOS i stand til å kompensere effekten av annen sosial ulikhet. Vi har i denne artikkelen forsøkt å vise hvordan denne skjevhet etter hvert har forsvunnet, slik at sosial ulikhet i stedet har kommet til å prege OBOS' egen medlemsmasse.

«OBOS-adel» og «OBOS-valuta»

Vi har altså konkludert med framveksten av ulikhet innenfor OBOS, en ulikhet som i betydelig grad synes å ha vært betinget av arv og miljø. Ulikheten har bestått i at noen har hatt større muligheter enn andre, og forskjellene i muligheter har av mange blitt oppfattet å være så betydelige at gruppebetegnelsen «OBOS-adel» ofte er blitt brukt.

Vi skal ikke her motbevise tilstedeværelsen av en slik «adel», snarere tvert imot. Men vi skal knytte noen kommentarer til det paradoks at «OBOS-adelskapet» synes basert på ansienniteter fra det tidsrom OBOS synes å ha vært dominert av lavere sosiale lag. Er det av denne grunn en «proletær» adel vi står overfor?

Det er det så avgjort ikke. «Adelskapet» er uten tvil forbeholdt de som opprinnelig ikke synes å ha hatt noe behov for de goder som OBOS kunne tilby. «OBOS-adelen» består hovedsakelig av dem som i 50-åra hadde anledning til å si nei takk, eller av disses arvinger. Disse har senere hatt maksimale manøvreringsmuligheter innen OBOS, fra det ene gunstige prosjekt til det andre, enda mer gunstige prosjekt. For de mange som like etter krigen tok imot en OBOS-leilighet er mulighetene, i allefall for dem som fortsatt er i live, formelt sett de samme. Men det er mindre sannsynlig at eldre mennesker særlig aktivt vil bruke de muligheter ansiennitetene gir. Hvis en person f.eks. vil bruke sine foreldres «1945-ansiennitet», er ikke dette helt enkelt dersom en gammel mor f.eks. bor i en 3-roms leilighet på Lambertseter. Da må i tilfelle den gamle moren først flyttes til den attraktive leilighet, – kanskje blir det også vansker med å oppfylle den kommunale romnorm – før en arving kan dra fordeler av denne ansiennitet i form av en attraktiv leilighet. Og dermed er det også slutt på denne «45-ansienniteten». Det er ikke tilfelle for dem som før 1975 fikk overført en ubrukt 1945-ansiennitet. Den kan brukes om og om igjen.

OBOS har alltid solgt boliger til selvkost. Dessuten har også en generøs statlig boligkreditt gjort sitt til at OBOS har kunnet tilby boliger til svært gunstige priser. Da attraktivitet i liten grad har påvirket disse prisene, har omsetningen bestått i auksjon eller marked der valutaen har vært datoer og ikke norske kroner. Det samme har vært tilfelle med brukte boliger som gjennom prisregulering og

forkjøpsrett reelt sett er omsatt for samme type valuta.

Dette er i ferd med å endres. Tabell 3 viser f.eks. at allerede i 1980 hadde prosessen mot stadig flere tidlige innmeldinger stagnert. Dette antyder mindre etterspørsel og dermed også mindre vekt på ansiennitet. Ved at offentlig kreditt har dekket en stadig mindre andel av produksjonskostnadene, synes etter hvert markedsprisen for mange nye OBOS-leiligheter å være lik det innskudd OBOS krever. Den dato man har i lomma, blir dermed også av mindre interesse. Det samme ble tilfelle med brukt-omsetningen da takstene på brukte leiligheter ble betydelig oppjustert i 1982.

En svekket statlig boligfinansiering og høyere maksimalpriser representerte derfor en «devaluering» av «OBOS-valutaen», og dermed økt betydning av vanlig norsk valuta med OBOS-omsetningen. Men dette har samtidig ført til en rasering av «OBOS-adelens» privilegier. Det har også ført til at de forhold som denne artikkel omhandler, påfallende hurtig (foreløpig?) har gått over i historien slik at fordelingssystemet i OBOS med fordel kan behandles i et historisk tidsskrift.

Noter

- 1 Arne Jensen har kodet beboernes yrkessammensetning i alle private byggeselskap som fikk kommunal støtte i perioden 1911 – 1931 (Jensen). I dette materialet finner man også de første spor av OBOS, nemlig et av selskapets første bygg, i Maridalsveien. Ut fra de samme kategorier som ble brukt ved yrkesklassifiseringen ved folketellingen i 1930 (Statistisk sentralbyrå, 1935, s. 53) finner han at 50 % av beboerne i dette bygg var arbeidere, 16 % var kontor- og butikkfolk, mens en påfallende høy andel, 31 %, ble plassert i gruppen formenn/betjenter, altså i grenselandet mellom arbeiderklassens øvre skikt, og middelklassens lavere skikt. Det er derfor mulig at OBOS opprinnelig var lokalisert til arbeiderklassen, men forholdsvis høyt opp i arbeiderklassen. Vi skal senere vise at også innmeldingen i OBOS på slutten av 40-tallet kan antyde en viss overvekt av forholdsvis etablerte familier i forhold til de familier som søkte hjelp av kommunen i disse årene.
- 2 Tallet er hentet fra kommuneheftet for Oslo (Statistisk sentralbyrå, 1982 (I)). Variabelen har imidlertid en uakseptabelt høy ubesvart-andel. En nasjonal kontrollundersøkelse synes å tyde på at de fleste som ikke har besvart eie/leiespørsmålet ved folketellingen, var selveiere (Statistisk sentralbyrå, 1982 (II), s. 18). Dette er lite trolig for Oslos vedkommende, men selveier-andelen er nok likevel noe høyere enn 16 %, dog neppe høyere enn 20 %.
- 3 Survey-undersøkelsen i 1978 som ble foretatt av et representativt utvalg av Oslo-befolkningen mellom 20 og 70 år, ga en medlemsdekning på 44 %. I tilsvarende kategori Oslo-beboere i 1981 får vi en «medlemsdekning» på 45 %, basert på antall OBOS-medlemmer og antall innbyggere mellom 20 og 70 år i Oslo.

Referanser

- Lars Gulbrandsen, *Fra marked til administrasjon? Boligmarked og boligpolitikk i Oslo i det tjuende århundre*, stensil, INAS, 1980
- Arne R. Jensen, *Boligbygging og sosiale klasser. Kommunal boligpolitikk i Oslo 1911 - 1931*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977
- Statistisk Sentralbyrå, *Folketellingen i Norge. 1. desember 1930. Tjende hefte. Boligstatistikk. NOS IX, 63*, Oslo 1935
- Statistisk Sentralbyrå, *Folke- og boligtelling 1980 0301 Oslo*, Kongsvinger 1982 (I)
- Statistisk Sentralbyrå, *Folke- og boligtelling 1980. Hefte I. Boligstatistikk. NOS B 249*, Oslo - Kongsvinger 1982 (II)

Reidun Wilhelmsen

Hvorfor skulle Vålerenga saneres?

Vålerenga ble til mellom 1863 og 1890. Bebyggelsen består av en blanding av mur og trehus. Den ble til som et resultat av den industrielle veksten i Kristiania i annen halvdel av forrige århundre. Industrien i Kværnerdalen vokste fram, bl.a. Kværner brug. Arbeiderne måtte ha bolig i nærheten av arbeidsplassen. Vålerenga hovedgård ble stykket opp, og tomtene bygslet bort til selvbyggere og entreprenører. Gjennom bydelen gikk to store innfartsårer, Enebakkveien og Strømsveien. Dette ga grunnlag for yrker knyttet til transport; vertshus, håndverksbedrifter og forretninger. Vålerenga var en typisk Østkant-bydel fra sin periode. De fleste beboerne var arbeidere, men en rekke andre og mer småborgerlige yrkesgrupper var også representert.

I 1929 kom den første generalplanen for Oslo: «Fra Christiania til Stor-Oslo». I 1935 kom en ny og mer omfattende plan: «Generalplanen for Stor-Oslo». Den omfattet også Aker og Bærum. På grunnlag av disse ble det i tur og orden utarbeidet detaljerte bydelsplaner. Den første planen for Vålerenga kom i 1930, den andre i 1947. Generalplanen foreslo sanering og nyregulering av alle de eldre arbeiderbydelene. Målet var å gjøre byen om til en moderne storby. De gamle bydelene ble sett på som et hinder for å utvikle en slik by, de var fra en annen tidsepoke og tilsvarte ikke det politikere, myndigheter og byplanleggere ønsket av en by. Planene var et resultat av tidas økonomiske og praktiske behov, men også av politikere og byplanleggeres framtidsdrømmer og idéer. Framtidsoptimismen var stor i 30-åra, respekten for det gamle tilsvarende liten.

Man så for seg en ny æra i menneskenes historie, maskinalderen skulle ta til for alvor. Funksjonalismen ble etter hvert den rådende stilretningen innafor byplanlegging og arkitektur. Boligen og byen skulle først og fremst være praktiske, fungere som moderne maskiner. Slum og trangboddhet skulle være et tilbakelagt stadium. De nye boligområdene for arbeiderbefolkningen skulle ha romslige boliger med god teknisk standard. Selve byen skulle funksjonsdeles: bolig, næringsdrift osv. holdes hver for seg i forskjellige områder. I forhold til disse idealene fikk Vålerenga 0 poeng. Det skulle gå flere tiår før man begynte å tillegge eldre arbeiderbydeler antikvarisk og miljømessig verdi.

Den ideologiske bakgrunnen for saneringsplanene. Debatten i faglige miljøer

Den som ledet reguleringsarbeidet i Oslo var Harald Hals, byplan-sjef fra 1926. Den debatten som oppsto omkring reguleringsplanene, var rettet inn på Hals' forslag. Den foregikk mellom de etablerte arkitektene knyttet til myndighetenes planleggingsapparat og andre arkitektgrupper som var i opposisjon. Først og fremst var det Socialistiske arkitekters forening gjennom sitt tidsskrift PLAN som kom med kritiske bemerkninger. Denne kritikken gikk på uenighet om måten å regulere på. Noen artikler i St. Hallvard, utgitt av Oslo Byes Vel, stilte seg kritiske til selve rivinga.

Hovedankepunktet fra PLAN-gruppa var den vekten planene la på det estetiske ved bybildet. Harald Hals var sterkt påvirket av den nyklassisistiske stilretningen. Denne la stor vekt på symmetri, på geometrisk komponerte bydeler med midtakser og utsiktsgater, på utforming av torg og plasser. Det skulle være monumentalt. På Vålerenga tenkte Hals seg bebyggelsen samlet omkring ei sentral gate som skulle gå gjennom hele bydelen og videre opp til Etterstad, «midtaksen»: «Terrengets stadig økende stigning utnyttet til å skape et crescendo som kulminerer i bebyggelsen på områdets høydepunkt» skrev Hals.¹ «Byplanlegging eller konditorkunst?» spurte PLAN i en av sine artikler rettet mot Hals' planlegging.² De mente Hals tok altfor store estetiske hensyn. Beboernes behov skulle være

utgangspunktet. Alle andre hensyn måtte komme i bakgrunnen. Som materialister betydde behov for PLAN bare det praktiske. Også Hals mente han i hovedsak tok utgangspunkt i beboernes beste.

På tross av hard debatt var det mye Hals og PLAN var enige om. Begge ville ha en gjennomregulert by og utstrakt sanering av eldre bebyggelse. PLAN-gruppa var tilhengere av funksjonalismen, men Hals var heller ikke uten innflytelse fra denne nye retningen. Sone- delinga var et typisk funksjonalistisk trekk. I generalplanen av 1935 forsvant det meste av de estetiske finessene fra 1929-planen. For begge var den moderne boligblokka idealet, og all trehusbe- byggelse skulle bort.

Det var ingen egentlig opposisjon mot reguleringsplanene for Vålerenga. Det er riktigere å si at en del motforestillinger kom til uttrykk, men da i generelle ordelag og ikke spesielt om Vålerenga. I St. Halvard ble det stilt spørsmålstegn ved det idéelle med blokkbe- byggelse,³ den store konsentrasjonen av mennesker som dette innebar. Var ikke småhus allikevel bedre? Denne skepsisen fikk imidlertid ingen innflytelse på planlegginga i praksis.

Både Hals og PLAN så på boligen som avgjørende for folks helse. De eldre boligene ble betraktet som helsefarlige i seg selv, eller som del av en helseskadelig bostruktur. Først og fremst var det tidas store folkesykdom, tuberkulosen, man ville få bukt med. Botemidlet var lys, luft og hygiene: «Solen er vår sterkeste bunds- forvandt i kampen mot døden. Solen fremfor alt i hjemmet, hvor våre barn vokser opp og hvor vi daglig ferdes og lever.»⁴ Tidas syn på hvordan sykdom oppsto og kunne bekjempes virket også inn på byplanlegginga.

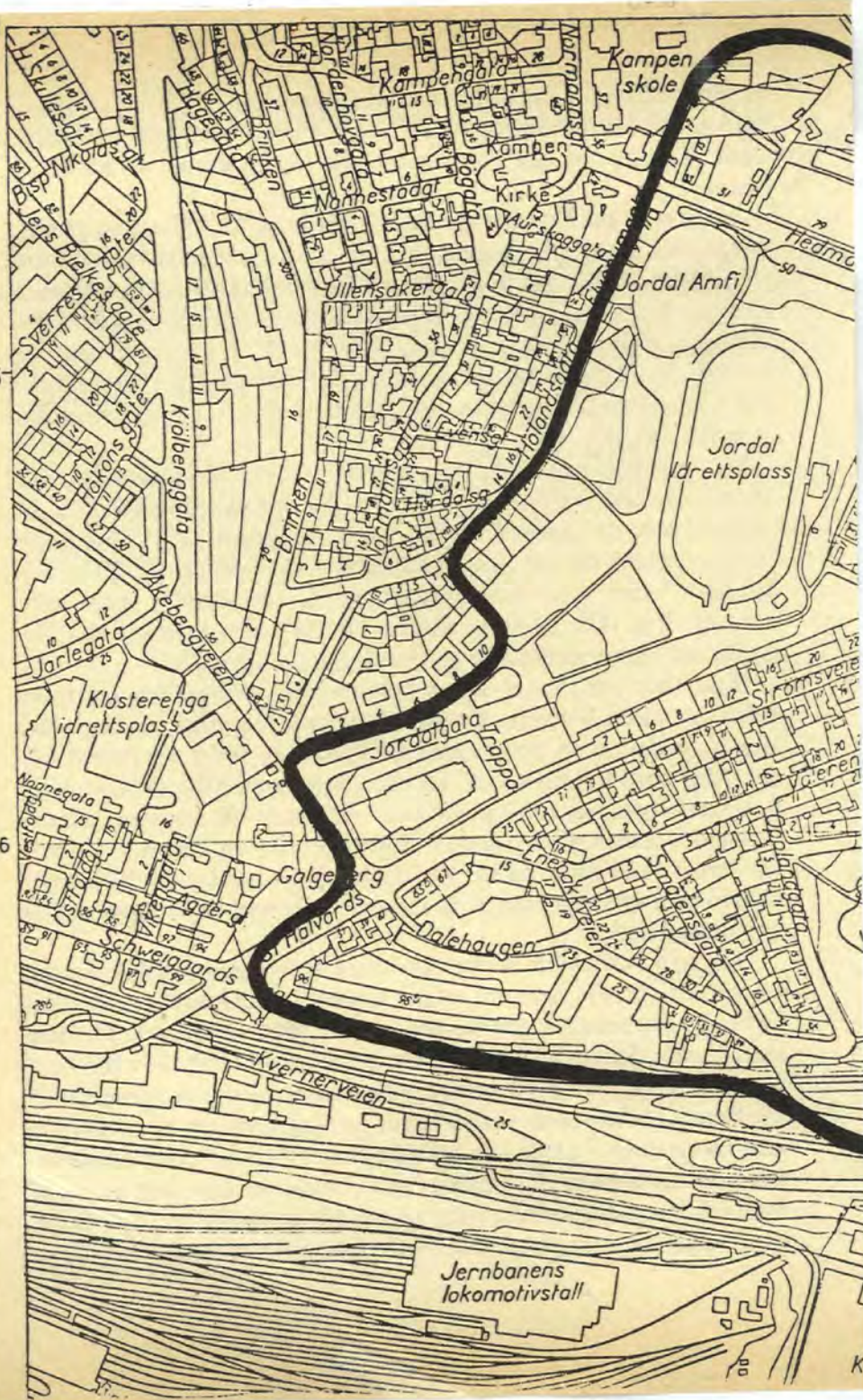
Den nye boformen skulle ikke bare forebygge fysisk sykdom. Også andre problemer som særlig knyttet seg til storbyen, alkoho- lisme og kriminalitet, mente man i stor grad skyldtes boformen. Hals brukte dette som argument overfor politikerne: Selv om det i første omgang ble dyrt å sanere, ville man tjene inn pengene ved at utgiftene til helsevesen, sosiale tiltak og fengselsvesen på lengre sikt ville bli redusert.⁵ Dette var også fremme i PLAN.⁶ Mer konserva- tivt innstilte debattanter nevnte også «bolsjevismen» som en av de folkesykdommene som sprang ut av dårlige boligforhold.⁷ Sane- ring hadde altså to sider: Det skulle bedre forholde for beboerne,

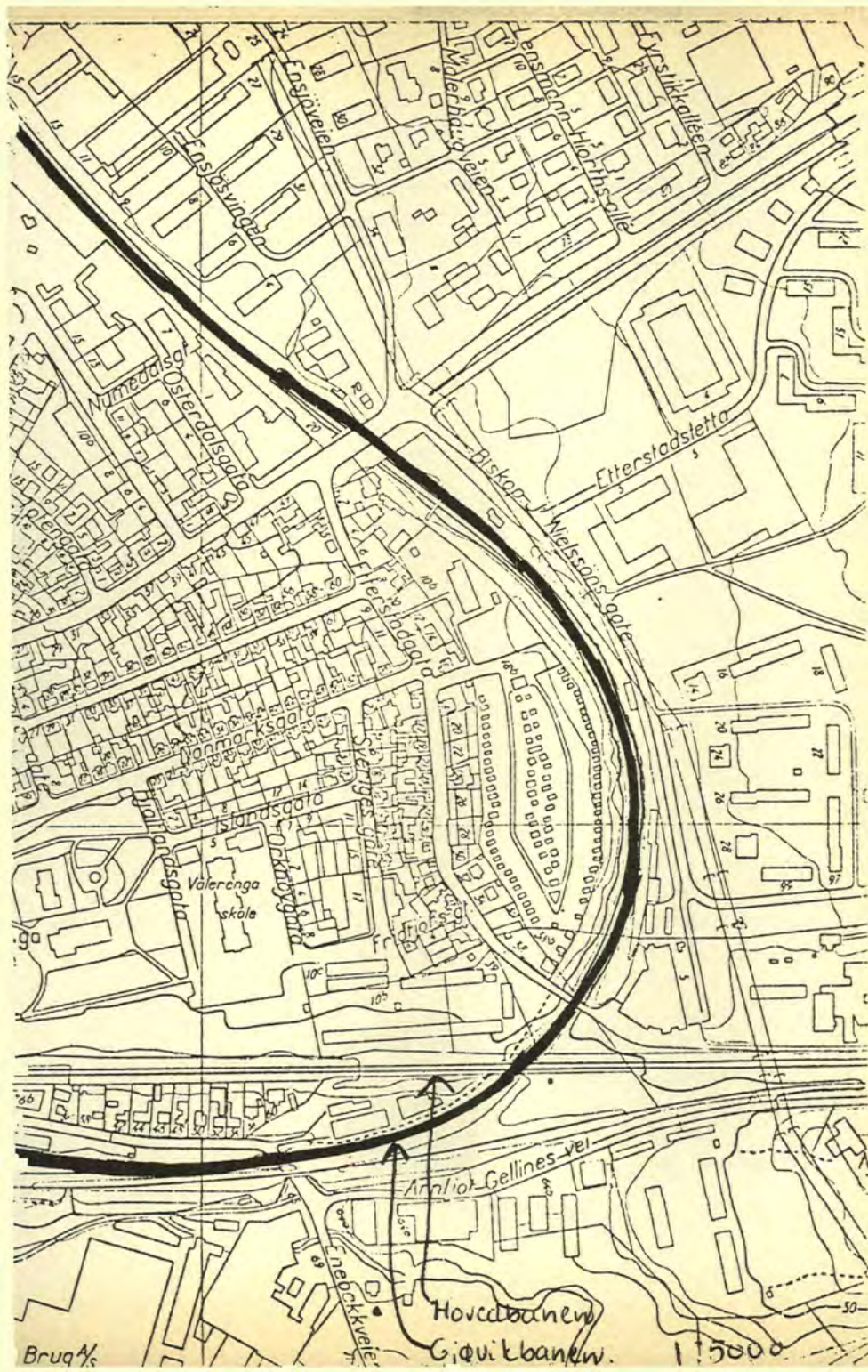
S.0.0

6643

S.0.6

Bydel 27, Vålerenga. (Byplankontoret 1973)

men innebar samtidig et samfunnsvern. Sanering ble først og fremst holdt fram som et sosialpolitisk tiltak.

Diskusjonen i 30-åra hentet mange av sine argumenter og ideer fra hagebybevegelsen. Denne var imidlertid en byfiendtlig idé. Den så på byens tette boform som et onde og mente løsninga lå i å skape landlige bomiljøer i byene, dvs. bygge småhus med hager. I 30-åra ble det klart at hagebyformen var urealistisk. Den ble for dyr og plasskrevende. Den nye typen ble høyblokka med grøntarealer omkring. Slik mente man å kunne kombinere en bymessig, tett bebyggelse med kravet om lys og luft.

Beboerne og planleggerne

Et hovedargument for sanering var altså å bedre boforholda for arbeiderbefolkningen. Imidlertid ble planene møtt med sterke protester fra beboerne i de aktuelle områdene. Hvordan var det mulig å forene dette med et argument om at sanering var til beste for beboerne? Her må vi se på bakgrunnen for saneringsideen i Oslo.

Både Hals og PLAN hevdet at de først og fremst var opptatt av beboernes beste, deres teorier sprang imidlertid ikke ut av undersøkelser gjort blant beboerne i saneringsstrøk. Tvert imot var mange av idéene deres hentet fra den internasjonale debatten om temaet, fra land med forhold som var svært forskjellige fra den aktuelle situasjonen på Vålerenga. Norske delegater deltok på internasjonale kongresser om slumsanering i europeiske storbyer og refererte sine inntrykk i norsk fagpresse.⁸ Også ute i Europa, hvor det fantes virkelig slum, hadde man problemer med beboerne. På tross av at man bygde nytt, ville ikke beboerne ut av slummen. Dette overrasket planleggerne. De hadde trodd at bygging av nye boliger ville føre til flukt fra slummen. De konkluderte med at beboerne var miljøskadde, de måtte læres opp til å leve et normalt liv etter at de var tvunget ut av slummen. Slike argumenter var ikke framme i debatten om sanering i Oslo. Felles var den avstanden som syntes å eksistere mellom beboere og planleggere. Det var planleggerne som definerte hva som var til beste for beboerne, hva som skulle saneres og hvorfor. Man tok for gitt at sanering var en gave fra myndighetene til beboerne. Men det var vanskelig å plassere beboerne i trehusområdene i forhold til teoriene. På Vålerenga var det huseierne

som protesterte mot planene. Dette var naturlig i og med at disse hadde uttalerett fordi de var grunneiere. Deres protester ble forklart med deres status som eiere. Både Hals og PLAN gikk sterkt ut mot «gårdeierveldet» og så på kommunalt eide leiegårder som det idéelle. De hevdet at deres planer var i *leieboernes* interesser. På Vålerenga var imidlertid 58 % av eierne selv beboere (1929).⁹ Å sette skillelinje mellom «eierne» og «de eiendomsløse» i denne sammenhengen kunne ikke bli riktig. I praksis ble dermed store gårdeiere som bodde på andre sida av byen sidestilt med småhuseieren på Vålerenga som bodde i huset sitt og kanskje leide ut et rom til en slektning eller en annen person med samme sosiale status som han sjøl. Intervjuer med eldre beboere på Vålerenga viste at det ikke var noe skille mellom eiere og leieboere når det gjaldt synet på sanering.¹⁰ Leieboerne så tvert imot på eierne som et bindeledd mellom seg og myndighetene fordi eierne fikk alle henvendelser og all informasjon. De overlot derfor initiativet til eierene.

De politiske partienes syn på reguleringsplanene

Både 1930-planen og 1947-planen for Vålerenga ble enstemmig vedtatt uten kommentarer eller debatt. Enigheten var altså stor blant politikerne om at sanering var det rette. Deres motiver kom imidlertid ikke fram siden debatten manglet. Ut fra det valgmateriell som fantes fra perioden var det DNA og NKP som var ivrigst for sanering. «Riv rønnene, bygg vakre hjem» var tittelen på en valgbrosjyre fra DNA i 1931. En spesiell politisk debatt om Vålerenga eksisterte ikke. Bydelen ble imidlertid nevnt både generelt og spesielt i andre parallelle saker og i prinsipielle debatter. Særlig godt kom synspunktene på sanering fram i debatten om «Ekspropriasjon og sanering av Enerhaugen» i 1951.¹¹ I utgangspunktet var Høyre og Kr. F. mot sanering. DNA delte seg, og Venstre og NKP var for. Debatten dreide seg i hovedsak om hva som skulle veie tyngst: økonomiske eller sosiale hensyn. Alle representantene mente sanering sosialt sett var et gode. Dette måtte veies opp mot kommunens vanskelige økonomiske situasjon. Forkjemperne for sanering var på offensiven. De som var *mot* sanering forsikret gang på gang at de i prinsippet var for sanering, slik ville de avvise be-

skyldninger om manglende sosial holdning. De fleste så ingen verdi i den eldre trehusbebyggelsen. Noen få, fra forskjellige fløyer, trakk fram det maleriske og vakre ved Enerhaugen. Men stort sett ble det harsellert over kulturfolks skriverier for å bevare den eldre bebyggelsen. Enten mente representantene at bebyggelsen var noe gammelt rukkel, disse var i absolutt flertall, eller de så et motsetningsforhold mellom kulturelle og sosiale interesser. Noen spesielle politiske skillelinjer var det ikke her. Argumentene kom mer ut fra personlige interesser.

Hadde det blitt debatt om Vålerenga i 1930, ville sannsynligvis det kulturelle vært enda mindre framme. Vålerenga var en yngre bydel enn Enerhaugen. Dens kulturelle verdi ble anerkjent seinere. Det var på et tidligere tidspunkt denne saken var oppe. Kulturfolks interesse for eldre bybebyggelse økte i perioden.

Både i Enerhaugensaken og i Vålerengasaken protesterte huseierne. På Enerhaugen var protesten godt organisert og omfattet samtlige huseiere, på Vålerenga mer spredt. Begge steder kom det fram at eierne ønsket å beholde sine hus fordi de likte bydelen sin og boformen der. På Vålerenga ble det skrevet om frukttrær og vakre hager.¹² Harald Hals forsto ikke beboernes holdning; de fikk jo full erstatning! I Enerhaugensaken ble huseiernes protester nevnt. Det ble fra politikerne hevdet at leieboerne gikk inn for sanering, uten at dette ble nærmere dokumentert. Huseierne pekte på bruksverdien av boligen, mens debattantene var enige om at husa var så dårlige at de ikke kunne regnes som boliger. Et argument som ble brukt mot huseierne, var at private eiere alltid klynget seg til sin eiendom. Det var ingen i bystyret som talte huseiernes sak. De gruppene som kunne ha reist debatt om selve saneringsspørsmålet, huseiere og kulturfolk, var ikke representert med sitt syn. Problemet synes ikke å ha rørt ved viktige partipolitiske prinsipper. Den heftige debatten om Enerhaugen i motsetning til fullstendig mangel på debatt om Vålerenga, reiser følgende spørsmål: Hvilke grunnleggende holdninger i partiene var det som førte til denne forskjellen?

For alle de politiske partiene sto boligproblemet sentralt helt fra begynnelsen av det 20. århundret. Fra 1910 og fram til 1930 dreide debatten seg hovedsakelig om hvorvidt det offentlige skulle gripe inn og regulere boligmarkedet og bygge bolighus. De viktigste mot-

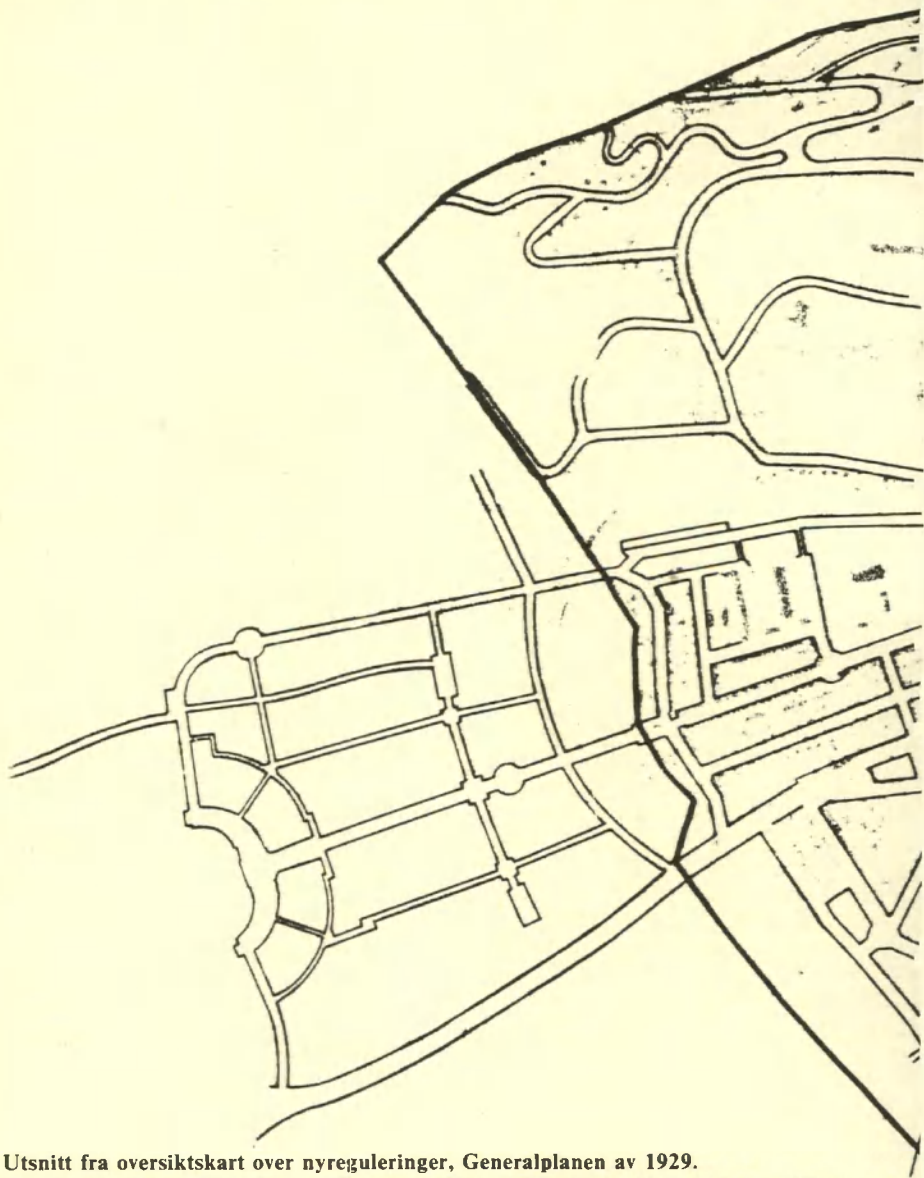
standerne var DNA og Høyre. DNA gikk inn for offentlig boligbygging og husleiregulering, mens Høyre i hovedsak var mot. Det var altså spørsmålet om offentlige inngrep på boligmarkedet som skapte den store politiske striden i boligspørsmålet.¹³ Siden sanering og regulering var betydelige offentlige inngrep, var det naturlig nok DNA som fremmet slike saker (sammen med NKP). Høyre var heller ikke mot sanering og regulering. Dette viste seg f.eks. i enstemmigheten om reguleringsvedtaket for Vålerenga. Vesentlig her var at planen ikke innebar noe offentlig inngrep. Den var en rammeplan for eventuell byggevirkksomhet og ikke noe vedtak om sanering for offentlige midler, slik som saken om Enerhaugen. Planens målsetting på lengre sikt var allikevel sanering. For DNA var dette et skritt i riktig retning, men de hadde ønsket å gå lengre. Høyre ønsket planen fordi den ga rom for privat entreprenørvirkksomhet. Planen var nettopp laget med tanke på at private entreprenører kunne finne det lønnsomt å utføre det saneringsarbeidet det offentlige ikke hadde midler til. Planen støttet større gårdeieres og entreprenørers interesser ved å gå inn for en forandring av tomteinndelinga til større enheter, og altså større eiere. Dette var klart imot småhuseiernes ønsker. De var ikke interessert i annet enn sin egen tomt og bolig.

Selve saneringsspørsmålet var altså ikke nok til å vekke strid. Debatten kom først når det ble foreslått aktive kommunale inngrep. Tanken om bevaring hadde enda ikke vunnet innpass i politiske kretser og spilte ikke inn som noen politisk faktor.

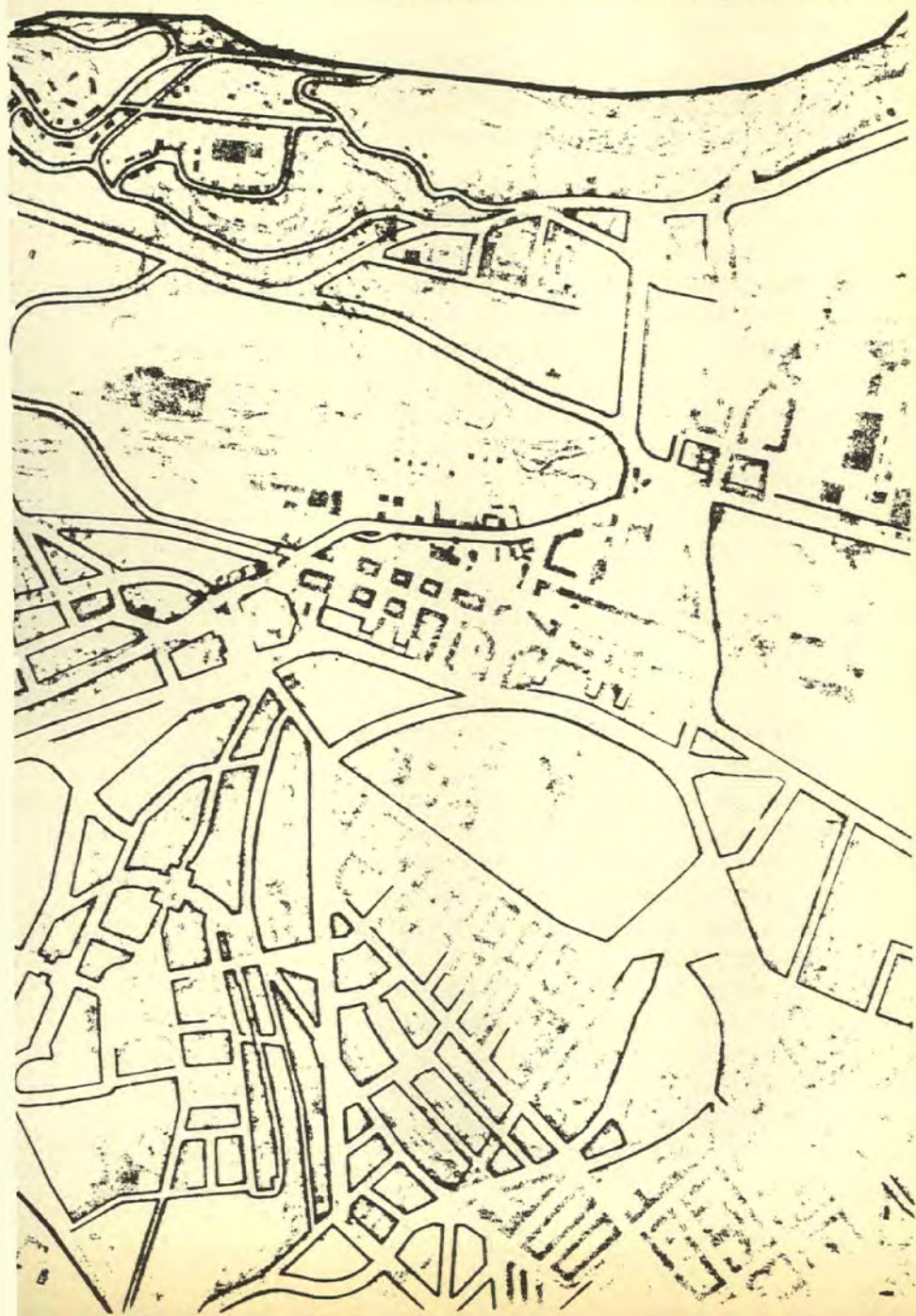
Det var DNA som hadde flertallet i bystyret i det meste av perioden 1930 til 1950. De periodene hvor Høyre hadde flertallet, førte ikke til noe brudd i byplanpolitikken.

Av debatten kom det fram at politikerne stort sett hadde en negativ holdning til den eldre bebyggelsen. Karakteristikk som «rønner» gikk flittig igjen. Det samme var tilfellet i avisene. Her kom imidlertid også andre syn til uttrykk. Noen få innlegg i Aftenposten stilte seg positive til den gamle bebyggelsen og pekte på de gode sidene ved den.¹⁴ Dette synspunktet var svakt i 30-åra, men vokste etter hvert og kom sterkt fram omkring Enerhaugensaken.

Politikerne forsvarte seg altså ved å ta avstand fra å bruke estetiske mål i boligpolitikken. De partipolitiske skillelinjene viste seg i avisene ved at det bare var i borgerlig presse den kulturelle kritik-

Utsnitt fra oversiktskart over nyreguleringer, Generalplanen av 1929.
Utsnittet omfatter Vålerenga og Etterstad. Nesten alle gatene skulle utvides. Vålerenga skulle danne en enhet med den nye bebyggelsen man ville oppføre på Etterstad-sletta.

ken var representert i Vålerengasaken. Også her viste DNA en klarere linje for sanering enn Høyre.

De konkrete problemene Oslo by sto overfor som bakgrunn for reguleringsplanene for Vålerenga

«Vi søker forgjeves den røde tråd i den nuværende Oslo bys plan.» Slik begynte Hals publikasjonen «Fra Christiania til Stor-Oslo». 1929-planen og de påfølgende planene skulle rette opp dette. Nå skulle man ta utgangspunkt i byens praktiske behov og problemer, rive og nyregulere. Særlig var man opptatt av befolkningssituasjonen og trafikken. Målet var å øke befolkningstallet innafor byens grenser og å forbedre trafikkforholda, særlig med tanke på alle dagpendlerne fra Aker og Bærum.

Rundt 1930 var Oslos folketall synkende. Særlig var nedgangen stor i sentrum og i de gamle arbeiderforstedene i øst, deriblant Vålerenga.¹⁵

	1900	1920	1930
Oslo by	241 834	258 483	253 124
Vålerenga	10 878	11 111	9 694

I sentrum skyldtes nedgangen en økende kontorisering. På Vålerenga og i liknende bydeler ble trangboddheten mindre. Folk fikk færre barn. De fikk bedre råd og trengte ikke leie ut boligrom de egentlig hadde behov for sjøl. Det synkende folketallet skapte problemer. Antall arbeidsplasser økte, men arbeidstakerne bodde i økende grad utafor byen. Dermed ble det mindre skatteinntekter for Oslo og større behov for transport inn til sentrum. Det at en del av den tidligere boligmassen gikk over til å bli kontorer og forretninger sammen med det økende antallet arbeidsplasser, skapte press på boligmarkedet. Byen måtte ha flere boliger.

For å øke folketallet, ville man sanere og bygge mer rasjonelt for å få plass til flere på samme knappe område, byen skulle «fortettes». I følge 1929-planen skulle folketallet på denne måten kunne økes fra 254 055 til 313 685. Vålerenga var en av de bydelene man mente var godt egnet til «fortetning». Befolkningen i bydelen skulle

økes fra 10 035 til 15 378.¹⁶ Det var ikke snakk om bare «fortetting», økninga av folketallet skulle også være en følge av nyorganiseringa av byen, «sonedelinga». Sentrum mente man etter hvert ville tømmes for folk og bli et rent forretnings- og kontorstrøk. Vålerenga skulle være boligstrøk. Riving av småhusbebyggelsen ville fjerne en mengde småbedrifter og verksteder som holdt til i bakgårdsbebyggelsen. Helt opp til annen verdenskrig hadde folk kyr, griser og kaniner i bakgårdene. Alt dette skulle bort. Den nye bebyggelsen var planlagt som 3- til 5-etasjes blokker, noe som umulig kunne gi rom for det mangfoldet av virksomhet som var typisk for bydelen. Gatene i bydelen skulle utvides for å gi rom for den økende innfartstrafikken.

Vålerenga ble lagt ut til «selvsanering». Dette ble begrunnet med den store tomtemangelen. Rundt 1930 begynte byggevirksomheten å ta seg opp igjen etter en nedgangsperiode som hadde vart fra det store boligkrakket i 1899. Endelig var det lønnsomt å bygge boliger for vanlige folk igjen. På grunn av tomtemangelen ble det attraktivt å sanere, selv om dette falt dyrere enn å bygge på tidligere ubebygde grunn. Hals' hovedargument for å gå inn for selvsanering i områder som Vålerenga, var nettopp dette: Det var unødvendig for kommunen å bruke sine knappe ressurser til å sanere i trehusområder hvor tomteprisen var så lav at private entreprenører ønsket å investere i dem: «Før gikk boligprodusenten efter de helt ledige tomter. Nu takker han til, om han får tak i tomter med småhus til nedrivning.»¹⁷

PLAN-gruppa kritiserte Hals sterkt fordi han godtok selvsanering på Vålerenga i stedet for å gå inn for aktive kommunale inngrep. Hals holdt på at man måtte utnytte den ressursen som lå i det private initiativ, der det var mulig. Han ville heller bruke kommunens knappe midler i bydeler med kasernebebyggelse, f.eks. Grünerløkka, der tomteprisene lå så høyt at man ikke kunne regne med interesse fra privatfolk. PLAN på sin side mente det var sløsing med skattebetalernes midler å kjøpe til de stive prisene kaserneeiernes forlangte. I stedet burde man satse på trehusområdene der prisene var lave og hvor det var mulig å få plass til flere beboere ved nybygging.¹⁸

Boligbygginga i saneringsstrøk gikk tregere enn Hals hadde tenkt seg. Fra 1930 til 1946 ble det bygd 15 boligblokker på Våler-

enga, fra 1946 til 1960 7.¹⁹ Deretter var det stopp fram til slutten av 70-åra da byen fikk en ny saneringsbølge.

Planene fra 1930-åra bygde på denne tidas forutsetninger. Hadde tendensen i denne perioden fortsatt, ville kanskje Vålerenga blitt sanert i privat regi, selv om det ville tatt lang tid. Men byutvidelsen i 1948 ga Oslo rikelig tilgang på nye tomter. Store områder, hele drabantbyer, kunne bygges ut under ett. De nye rasjonelle byggemetodene kunne utnyttes fullt ut her. Man oppdaget også etter hvert at planene fra 1930-tallet tok feil når det gjaldt beregninga av hvor mye byen kunne «fortettes» gjennom sanering. Nettogevinsten i nye boliger viste seg å bli liten. Sanering ble også mer kostbart enn man hadde regnet med. Med de knappe ressursene og den store boligmangelen man hadde etter krigen, var det naturlig å bruke dem der man fikk størst utbytte i antall nye boliger, og det var utvilsomt ved nybygging.

Det ble sanert en del på Vålerenga i 1930-åra. Presset på bydelen var imidlertid ikke så stort at det førte til total sanering. Trafikkproblemet var ennå ikke så alvorlig at myndighetene gikk til sanering av den grunn. Bydelen var ikke et så fristende investeringsobjekt at selvsanering fant sted i noen stor utstrekning. Et annet bystrøk som ble sanert i samme periode, var den ene delen av Piperika. Her ble sanering foretatt i offentlig regi ved ekspropriasjon. Grunnen var først og fremst reguleringa til nytt rådhus, men det ble også plass til forretningsbebyggelse. Bare når det gjaldt Enerhaugen ble det brukt offentlige midler til å sanere et boligstrøk. Alle de andre eldre arbeiderbydelene ble lagt ut til selvsanering. På tross av politikernes vakre ord om sosial boligpolitikk, deres ønske om sanering for beboernes ve og vel, ser det ut til at det var lettere å bruke offentlige midler til sanering i sentrum til fordel for forretnings- og kontor-bebyggelse enn til boligformål. Sanering av boligstrøk synes ikke å ha vært en altfor påtrengende sosial oppgave. Selv om myndighetene drev et stort planleggingsarbeid, var det ikke de som styrte utviklingen i boligpolitikken. Økonomiske og konjunkturmessige forhold var bestemmende for hva som ble sanert og hvor.

Formålet med sanering var opprinnelig ideelt. Men da planene skulle gis en mer konkret form, var det svært mange økonomiske hensyn som måtte tas. Framskrittet ble derfor ikke så stort som

man hadde ventet. Skulle sanering bli økonomisk lønnsomt og antall beboere økes, måtte leilighetene bli svært små og blokkene høye. En utredning fra 1942 om forholdet mellom eldre og nyere boliger peker nettopp på dette problemet.²⁰ En gammel 3-roms leilighet var billigere enn en ny 2-roms. Hvorvidt det nye var et framskritt var et vurderingsspørsmål. Det var et stort framskritt med bad og WC, men småhagene forsvant, man mistet bakkekontakten samtidig som familien av økonomiske grunner måtte nøye seg med mindre boligrom.

Hals' idealbolig for en familie med barn var på minst tre rom.²¹ Denne leilighetstypen burde det derfor bygges mest av. Ved «selvsanering» på Vålerenga ble det alt overveiende bygd 1-og 2-roms leiligheter, som ble brukt som familieboliger.

Det var vanlig blant politikerne å bruke ord som «rønner», «skur» osv. om den eldre trehusbebyggelsen. Går en nærmere inn på disse «karakteristikkene» viser det seg at det var svært lite konkret politikerne hadde å holde seg til. Det viktigste dokumentet som omhandler Vålerengas boligstandard er kommunenes egen utredning fra 1955.²² Denne var svært grundig og tok for seg bydel for bydel kvartalsvis. Her heter det at bebyggelsen på Vålerenga for det meste var i bra stand. Til og med PLAN, som var den ivrigste forkjemperen for sanering på Vålerenga, bemerket at trehusbebyggelsen på Vålerenga stort sett var bra! Begrunnelsen for sanering både fra dem og de planleggende myndighetene var at den tekniske standarden var dårlig, at hygienen var dårlig, at tomteinndelinga var lite rasjonell og arealet dårlig utnyttet.

Hvis bebyggelsen var i bra stand, hvorfor ble den da forbundet med sosial elendighet og sykdom? En nærliggende forklaring er at man overførte nøden og fattigdommen som fantes blant arbeiderklassen til de bydelene og de bygningene de bodde i. Et alminnelig problem var trangboddheten, selv om den i 30-åra var i ferd med å bedre seg. Fremdeles i 1936 hadde hver person på Vålerenga mindre enn ett rom til disposisjon. Dessuten var dette bydeler som fra gammelt av hadde vært fattigstrøk. De minte om tidligere tiders fattigdom og nød.

Utbyggingen av drabantbyene etter krigen var en realisering av 30-åras boligideal. De sosiale problemene forsvant ikke med dem og tuberkulosen ble bekjempet med vaksine, ikke med sol i hjem-

VÅLERENGA

DEL 2

VEDTATT REGULERING

1940-1948

MÅLESTOKK 1:1750

0 50 100 m

En del av Vålerenga med reguleringsplanen inntegnet.

«Nybygg» omfatter også eldre murbebyggelse man mente kunne få stå, alle trehus skulle bort. Danmarksgata skulle forlenges og danne bydelens «midtakse». Tabellen under viser eksisterende og ønsket utnyttelse av området.

(Oslo byplankontor: Saneringsundersøkelser. Materialsamling. Oslo 1955)

KVARTAL	Areal m ²	Skattetakst 1000 kr.	Nåværende utnyttelse						
			Leiligh.	Personer	Kontor	Butikk	Lager	Verkst.	Annet
St. Halvards gt. – Strømsvn. – Oplandsgt. – Vålerenggt. – Enebakkvn.	9181	995	32	104	1	3	–	–	1 kafé 1 fors.løk. 5 bedrifter
Vålerenggt. – Smålenstgt. – Enebakkvn.	3740	238	37	153	–	1	–	–	–
Vålerenggt. – Oplandsgt. – Enebakkvn. – Smålenstgt.	9055	754	150	500	1	3	1	2	2 staller 1 bedehus 1 daghjem
Strømsvn. – Ingeborgsgt. – Vålerenggt. – Oplandsgt.	6793	465	60	202	–	8	–	1	–
Vålerenggt. – Ingeborgsgt. – Danmarksgt. – Oplandsgt.	5496	638	130	400	–	9	–	2	1 frisers. 1 fabrikk
	34265	3090	409	1359	2	24	1	5	13

6 nybygg som forutsettes innpasset i den nye byplanen er ikke regnet med.

KVARTAL	Regulert utnyttelse		Tomtepris pr. 75 m ² br. gulv		Anvendelse
	Leiligheter	Bruito gulv m ²	Skattetakst	Sk. takst + 25 %	
St. Halvards gt. – Strømsvn. – Oplandsgt. – Vålerenggt. – Enebakkvn.	155	11600	6420	8020	Boliger
Vålerenggt. – Smålenstgt. – Enebakkvn.	81	6050	2940	3670	Boliger
Vålerenggt. – Oplandsgt. – Enebakkvn. – Smålenstgt.	256	19205	2940	3670	Boliger
Strømsvn. – Ingeborgsgt. – Vålerenggt. – Oplandsgt.	120	9030	3650	4850	Boliger
Vålerenggt. – Ingeborgsgt. – Danmarksgt. – Oplandsgt.	169	12675	3780	4720	Boliger
	781	58560	3990*	4980*	* Gjennomsnittlig

met. Det har oppstått ny sosial nød og den nye folkesykdommen er nervøse lidelser, ensomhet og isolasjon. Det har vist seg for enkelt å skyldte på boligen når problemer oppstår som skyldes langt mer dyptgående samfunnsforhold.

Planleggerne mente at sosialt sett var det viktigst å sanere murhusbebyggelsen. Også her slo man av på krava. Det ble dyrt å rive murgårdene, derfor skulle noen av dem få stå, hvis de ellers passet inn i de nye gatelinjene.²²

Konsekvensene av planene

Etter byutvidelsen i 1948 var det ikke aktuelt med storstilt sanering. Dette betydde ikke at planene ble opphevet. De skulle gjelde i påvente av at sanering igjen skulle bli aktuell politikk. Et formål med planene var å hindre verdistigning av eiendommene, noe som ville fordyre sanering. Dette igjen la visse restriksjoner på huseiere som ønsket å modernisere og bygge på husa sine. I påvente av sanering har kommunen kjøpt opp hus som har vært på salg, revet dem eller latt dem forfalle. Det skulle ikke kostes vedlikehold på boliger som allikevel skulle rives. I stedet for å skaffe byen flere boliger førte reguleringsplanene til et tap av bolighus.

Det er ikke gjort noe for å skåne området fra den stadig økende gjennomgangstrafikken. I Strømsveien er bråket og eksosen nærmest uutholdelig for beboerne i den nærmeste bebyggelsen.

Beboerne betegner bydelen sin som en «glemt» bydel. De store framtidsvyene fra 30-åra om sosial boligbygging, bad og WC for alle, parker og grønne trær, lys og luft er blitt til et mareritt av tungtrafikk, forfall og slum. Beboerne i kjerneområdene, hvor husa er godt vedlikeholdt, føler truselen fra det stadig økende forfallet i de mest utsatte områdene, særlig langs Strømsveien. De bygningene som fremdeles står, virker som en støyskjerm mot den øvrige bebyggelsen og hindrer en utvidelse av Strømsveien.

I 1976 kom Vålerenga på byantikvarens «gule liste» over bevaringsverdig bebyggelse. Den har altså fått status som kulturminne. Samtidig er det igjen blitt sterkt press på bydelen, saneringstomter er igjen attraktive for privat byggevirkksomhet. Etter flere tiår med gode muligheter for bygging på nye tomter, er Marka-grensa nådd. Byens folketall er igjen synkende, med et stigende antall dagpend-

lere. Skattetilgangen svikter og transportproblemene er større enn noen gang. Tida er igjen inne til et ønske om «fortetning» fra myndighetenes side.

I 1973 ble de gamle planene opphevet og erstattet av «Soneplanen». Denne tar ikke stilling til om bydelen skal bevares eller rives. Den er en rammeplan som er åpen for mange muligheter. Myndighetene har altså inntatt en avventende holdning. Imens fortsetter utviklingen i bydelen. Det er opp til den enkelte grunneier å bestemme hva som skal skje med hans eiendom. Kommunen fortsetter å kjøpe opp og rive, som før. Trafikken langs Strømsveien øker. Skal Vålerenga bevares, må det vedtas en positiv bevaringsplan. Dette må skje raskt for å hindre videre forfall.

Noter

- 1 Harald Hals, *Fra Christiania til Stor-Oslo*, Oslo 1929, s. 208
- 2 «Byregulering eller konditorkunst» i; *PLAN*, nr. 3, 1935, s. 9 – 14
- 3 August Nielsen, «Byproblemer Akersdalen – Oslo», i: *St. Hallvard*, 1929, s. 54 – 55
- 4 Harald Hals, *Byen lever*, Oslo 1933, s. 81
- 5 Hals, *Fra Christiania*, op.cit., s. 164
- 6 Gunnar Øvergård Jørgen, «Sanering av boligstrøk i Oslo», i: *PLAN*, nr. 4, 1936, s. 23
- 7 Nielsen, «Byproblemer», op. cit., s. 55
- 8 Harald Aars, «XVIth Housing and Town Planning Congress», i: *Byggekunst*, 1936, s. 25
- 9 *Oslo adressebok 1928/1929*, gate- og veiavdeling, Oslo 1928
- 10 27 intervjuer med 27 kvinner og menn som hadde bodd på Vålerenga i mer enn 50 år (Våren 1980)
- 11 *Aktstykker Oslo kommune*, sak nr. 180, 27.6. 1951
- 12 *Ibid.*, nr. 43, 27.10. 1938
- 13 Arne R. Jensen, *Boligbygging og sosiale klasser. Kommunal boligbygging i Oslo 1911 – 1931*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977
- 14 *Aftenposten*, 7.6. 1933 og 9.5. 1941
- 15 Oslo kommune, *Boligutredning V. Boligforhold og boligpolitikk i Oslo fra Kristiania-krakket i 1899 til 1940. 1. del*, Oslo 1948
- 16 Hals, *Fra Christiania*, op.cit., s. 181
- 17 Harald Hals, «Kritikk av kritikken», i: *Byggekunst*, 1936, s. 90
- 18 Jørgen, «Sanering», op.cit.
- 19 Tallene før 1946 bygger på egne beregninger. 1946 til 1970: Oslo statistiske kontor, *Hovedtall for hus og bebodde boliger i de enkelte tellingskretser, tabell 17*
- 20 Tore Sund og F. Isachsen, *Bosteder og arbeidsssteder i Oslo*, Oslo 1942
- 21 Harald Hals, «Plan for sanering av usunde bydeler i Oslo», i: *Byggekunst*, 1936, s. 76 – 85
- 22 Oslo byplankontor, *Saneringsundersøkelser*, Oslo 1955

Kjersti Granum

Drabantbyproblematikk

I arbeidet med magistergradsavhandlingen min om drabantbymiljø på Lambertseter i Oslo,¹ var jeg bl.a. opptatt av å finne fram til ulike forhold som påvirker trivsel og kontaktmønster i en drabantby, og hvordan hverdagen fortøner seg for folk flest i en slik boligby. For å løse denne oppgaven, var det nødvendig å kartlegge drabantbystrukturens iboende egenskaper og dessuten å avdekke enkelte sider ved bymenneskers livssituasjon i dagens samfunn, som også synes å innvirke på deres forhold til nærmiljøet.

Flere undersøkelser fra drabantbymiljø betoner de upersonlige forbindelsene og fraværet av samhandling beboerne imellom, og konkluderer med at drabantbyen er preget av kontaktløshet og isolasjon i nærmiljøet.² Til tross for at svært mange mennesker i større byer verden over bor i drabantbyer, blir denne boformen ofte forbundet med en rekke negative forhold. På folkemunne går den for å være et lite attraktivt boligområde.

Men vi kan ikke skjære alle drabantbyer over en kam, for de kan være svært forskjellige. Det finnes store drabantbyer og mindre drabantbyer, bebyggelsen og omgivelsene varierer fra sted til sted, befolkningssammensetningen varierer, drabantbyer forandrer seg over tid og det sosiale miljøet er ikke likt i alle drabantbyer. Likevel er det visse egenskaper som kjennetegner drabantbyer generelt. I det følgende skal jeg diskutere viktige forhold ved drabantbystrukturen, og hvilke konsekvenser de kan få for beboerne i et slikt boligområde. Dessuten skal jeg trekke fram enkelte omstendigheter i tida som ikke gjelder drabantbybeboere spesielt, men heller er trekk ved

den moderne urbaniseringa og som derfor vil påvirke atferdsmønstret i drabantbyen.

Sonedeling og funksjonalisme

En drabantby er uløselig knyttet til byen. Den er blitt et løsningsforslag på storbyens boligproblemer. En drabantby er altså ingen by i seg selv, men et stort boligområde. En type boligområde som har vokst opp i byers og tettsteders ytre sone i tida etter 2. verdenskrig, men som har sine røtter i havebyidéen; det rene boligstrøk i grønne omgivelser. Drabantbyen er et produkt av en bestemt historisk epoke med bakgrunn i en spesiell planleggingsideologi. Men idéene styrer ikke byutviklingen alene. Tvert imot, boligbygging er snarere et resultat av de politiske og økonomiske forhold i samfunnet. I siste instans er det samfunnets produksjonsmåte som dirigerer byplanleggingen. Jeg skal ganske kort si noen ord om det som ledet fram til drabantbyen som boligområde, og jeg tar Oslo som eksempel.

Utover i dette århundrede ble det gamle sentrumsområdet gradvis for lite til å kunne romme alle byens funksjoner slik det hadde gjort tidligere. Knappheten på tomter i sentrum gjorde at etterspørselen steg, og prisene ble presset i været. Grunnprisen på tomter er en viktig faktor for lokaliseringen av byens ulike funksjoner. I sentrum økte grunnprisen mest, derfor ble boligene flyttet ut, og virksomheter som ga større profitt overtok helt. Idéen om den sonedelte byen, der en differensiering av byens ulike funksjoner var vesentlig, fødtes. De økonomiske forutsetningene lå godt til rette for funksjonalismen som moteretning for byplanideologien.³ Presset på boligmarkedet økte. Det var et stort behov for flere boliger i byen, men vanskelig å finne egnede tomter fordi det snart ikke fantes arealer igjen til dette formål innenfor byens grenser. Til de nye boligområdene trengtes store sammenhengende arealer som kunne bygges ut under ett. Denne nybyggingen fant gjerne sted i forbindelse med en utvidelse av byens grenser. En slik helhetlig plan var enklest, raskest og billigst, og la forholdene til rette for standardisering og rasjonalisering av byggeprosessen.

Det nye med funksjonalismen var at boligplanleggingen skulle avspeile nye teknikker og industrisamfunnets krav om rasjonalitet.

Funksjonalismen representerte utvilsomt et nødvendig oppgjør med bruken av utenpåhengte motiver og trange leiligheter, men representerte samtidig et ødeleggende brudd med en historisk kontinuitet og en håndverkstradisjon. Etterkrigstidens boligområder ble særlig preget av periodens knappe nødtørftighet, og kan vel neppe tjene som særlig ettertraktede forbilder, selv om boligplaner og uterom var veldimensjonerte. Her fra Lambertseter, i sin tid Nordens største drabantbyutbygging. (Foto: T. Brantenberg)

Den ville rense boligene for all overflødig og unyttig ornamentikk, angrep det urasjonelle og etterstrebet bare det som var helt nødvendig for byggets konstruksjon.⁴ Funksjonalistene tok sikte på å tilfredsstille det de mente var menneskenes «virkelige» og primære behov, og glemte kanskje de mer menneskelige psykologiske behov. Drabantbyene skulle være store områder med fritliggende blokkbebyggelse i grønne omgivelser. Boligene som skulle bygges for «en sunn arbeidskraft» måtte tilfredsstille visse krav m.h.t. størrelse, form, tilgang på lys og frisk luft, ventilasjon, sanitære innretninger og isolasjon mot lyd og kulde. Formålet var å komme fram til praktisk ordnede boligbyer hvor beboerne hadde muligheter til å leve et effektivt og formålstjenelig hverdagsliv i ordnede omgivelser.⁵ Dette nesten mekaniske tilsnitt var overordnet alle andre forhold.

Historieløshet og ulikhet i beboerbakgrunn

En ny drabantby er et historieløst samfunn. Drabantbyen er ofte på størrelse med en middels stor norsk by. Lambertseter har f.eks. ca. 15 000 innbyggere. Men byene våre har fått lov til å vokse og utvikle seg gradvis over flere hundre år, dels er de planlagte, dels er de selvgrodde. Drabantbyen er derimot planlagt på et papir og bygget ut nesten under ett i løpet av et kort tidsrom. Den mangler derfor helt bakgrunn i lokale og kulturelle tradisjoner. Alle boligene blir befolket omtrent samtidig. Resultatet blir en konsentrasjon av tilpasningsproblemer. Menneskene som flytter inn, har som regel ingen tidligere tilknytning verken til stedet eller til hverandre. Deres bakgrunn er sosialt, kulturelt og delvis geografisk ulik. Lokalt særpreg og homogenitet i normer og verdier er kvaliteter som ikke lar seg planlegge inn i et nytt boligområde, de trenger lang tid på å utvikle seg. I mellomtida eksisterer et slags sosialt og kulturelt vakuum i den nye drabantbyen, der fellesskapet ennå ikke har slått rot.

Fra boligpolitisk hold har det gjerne blitt sett på som en fordel å blande mennesker fra ulike sosiale grupperinger. Jeg tror det bør satses mer på en befolkning med større likhet i bakgrunn og flere felles referansepunkter i nye bydeler av en slik størrelsesorden. Noe av forutsetningen for at boligområdet skal kunne utvikle seg til et sted der beboerne kan føle fellesskap og solidaritet med sine naboer, der de vil trives og føle seg hjemme, er en viss homogenitet i befolkningens bakgrunn. Flere forskere har kommet fram til at sosial heterogenitet har medvirket til isolasjon og fremmedgjøring. Manglende evne til kommunikasjon og innlevelse i andre menneskers situasjon, har ført til mistenksomhet og sosial usikkerhet hos mange drabantbybeboere.

Likhet i alder og familiesyklus

På et punkt oppviser imidlertid den nye drabantbyen homogenitet i befolkningen, nemlig i alder og stadium i familiesyklusen. En ny drabantby består nesten utelukkende av unge barnefamilier i etableringsfasen. Dette kan ha uheldig virkning på flere måter. Stor-samfunnet for øvrig er sammensatt av mennesker i alle aldersgrup-

per. Det er kunstig bare å plassere noen få av gruppene i et boligområde. Det må være positivt at alle aldersgrupper lever side om side, og at alle får erfaring med hverandre på godt og vondt. Spesielt har det vært hevdet at det er viktig for barns utvikling å ha kontakt med gamle, ikke bare med andre barn og foreldregenerasjonen. En jevnere fordeling av aldersgruppene i boligområdet ville innebære langt mer varierte former for kontakt, noe som burde berike tilværelsen for alle parter.

En annen uheldig virkning av den ensartete alderssammensetningen er det enorme presset på ulike institusjoner, særlig barnehager og skoler, som skapes det første tiåret, for deretter gradvis å avta. Når den første generasjonen barn begynner å bli voksne, står skoler plutselig i fare for å bli nedlagt. Utviklingen peker i retning av at enkelte drabantbyer kan komme til å ende som pensjonistbyer, bare 30 år etter de ble bygget. Nå viser det seg riktignok at flytteprosenten i drabantbyer er høy, så rene pensjonistbyer blir de vel aldri. Men det store presset på en del institusjoner de første åra og truselen om nedleggelse av skoler på et senere stadium, er en reell tilstand.

Det store antallet barn som flyttes sammen i nye boligbyer medfører også andre problemer. Vel er det positivt for barn at det finnes andre barn i nærheten å være sammen med. Men i drabantbyen er de så mange samlet på ett brett at det ikke blir mulig å få være i fred et øyeblikk. Det finnes alltid hoiende og støyende barn i store mengder i den umiddelbare nærhet. Situasjonen er heller ikke uproblematisk når denne unormalt store ansamling av barn plutselig en dag blir tenåringer.

Fordi drabantbyen med rette blir assosiert med en spesiell sosial struktur og med unge barnefamilier, kan det være vanskelig å få andre aldersgrupperinger og familietyper til å bosette seg der. Skal vi prøve å se noe positivt i den homogene alderssammensetningen,

Neste side:

60-åras hensynsløse masseproduksjon stoppet først opp med den økonomiske krisen på begynnelsen av 70-tallet. Mange feil er tilsynelatende uopprettelige, men i stedet for å sprengte blokkene i lufta (som man har gjort i USA) burde man vel ta vare på de fysiske og ikke minst menneskelige ressurser som etterhvert er etablert i disse miljøene. Opprusting og forbedring av 60-åras boligområder vil bli en av de viktigste oppgaver i 80-åra. Vestlia i Trondheim, fra 1973.

(Foto: T. Brantenberg)

kan den hevdes å ha en fordel: Folk i samme alder og samme generasjon, skulle i utgangspunktet ha større muligheter til å kunne samarbeide og forstå hverandres problemer. Dermed kan de minske eventuelle motsetninger. Sannsynligheten taler for at eldre, enslige og barnløse f.eks. har helt andre saker de er opptatt av å løse i sitt boligområde. Eldre lokalsamfunn som har skapt sin historie og etablert et miljø, trenger ikke i like stor grad å lete etter fellestrekk i befolkningen. Tvert imot vil jeg her se det som verdifullt å framheve variasjon og mangfold. I et nykonstruert samfunn derimot, er det viktig å bygge opp et fellesskap som ennå ikke eksisterer. Da er det fruktbart å betone likhetstrekk, kanskje t.o.m. likhet i alder og familietype, trass i de reservasjonene jeg tidligere har gjort.

Den ufullstendige byen

Drabantbyen er ingen selvstendig bydel. Den er en amputert by som ikke kan eksistere alene. Den er avhengig av moderbyen, og kan bare forstås fullt ut når den ses i sammenheng med den byen den er en del av. Drabantbyen er et rent boligområde med en del tilhørende fellesanlegg og service-institusjoner. Men den mangler nesten helt arbeidsplasser og offentlig forvaltning. Sonedelingsprinsippet ga ulike områder innen byen spesialiserte funksjoner. Det førte til en nesten total atskillelse mellom produksjon og reproduksjon eller mellom arbeidsplass og bolig. Befolkningen kan ikke oppfylle alle sine daglige behov uten å forlate drabantbyen. En forutsetning for dens eksistens er tilgjengelig kollektivtransport i rimelig gangavstand fra boligene. Om dagen består drabantbyen nesten utelukkende av kvinner, barn og enkelte gamle. Menn og utearbeidende kvinner transporteres daglig inn til sentrum eller til andre deler av byen, og de har relativt lange arbeidsreiser. Det er dette forhold som har gitt drabantbyene tilnavnet sovebyer.

Med utviklingen av privatbilismen og gode offentlige transportmidler er det ingen hindring for kontakten med slekt og venner at de bor på andre kanter av byen. Drabantbybeboere har altså mange tilknytningspunkter utenfor boligområdet. Drabantbyen er bare et av mange steder de oppholder seg. Dette forhold sammen med drabantbyens historieløshet svekker antakelig også beboernes tilhørighet til boligområdet. Vi kan si at et kjennetegn på drabant-

byer nettopp er at de er avhengige drabanter innenfor en bystruktur og at de derfor har en manglende institusjonell integrasjon.⁶

Atferdsmønsteret i et geografisk område betinges av de funksjoner eller virksomheter som finnes i området og de oppgaver som må løses i forbindelse med disse. Drabantbyen rommer først og fremst virksomheter i tilknytning til det å bo. Befolkningen har relativt få oppgaver de må løse i fellesskap. Det hjelper lite at drabantbybeboere bor nær hverandre når de mangler noe å etablere kontakt omkring og det er lite som binder dem sammen.

En hører av og til om sammenlikninger av miljøet i en drabantby med miljøet i en småby. Men en slik sammenlikning blir ikke riktig. Mindre byer og tettsteder er i langt sterkere grad basert på en blanding av boliger og næringsvirksomheter, og ikke på en oppdeling av byen i ulike soner. Her er selve byen en enhet, og befolkningen kan oppfylle alle sine gjøremål innenfor dette området. Denne sterkere blandingen av funksjonene har ført til en helt annen sosial struktur og gir befolkningen mer varierte kontaktyper. Det hevdes også at et slikt naturlig utviklet nærmiljø er langt rikere på hendelser enn det mer planlagte drabantbymiljøet.

Fysisk miljø

Et annet kjennetegn ved drabantbyen er det spesielle fysiske eller materielle miljøet som preger den. Med fysisk eller materielt miljø mener jeg utformingen av bebyggelsen, men også utformingen av rommet mellom og omkring bygningene. Det fysiske miljøets betydning for menneskelig livsførsel og for beboernes positive eller negative opplevelse av sitt nærmiljø er vanskelig å måle. Det er dessuten delte meninger om spørsmålet blant de som har arbeidet med emnet. Enkelte er av den oppfatning at den fysiske utformingen av et boligområde har liten betydning for folks trivsel og sosiale samvær på stedet. Andre mener at utformingen stimulerer eller hemmer trivsel. Jeg vil heller si det slik; det er mange forhold som påvirker menneskers bruk og opplevelse av sitt nærmiljø, og det fysiske eller materielle miljøet er et av dem. Til tross for drabantbybeboernes mange tilknytningspunkter utenfor boligområdet, danner dette området rammen om en vesentlig del av tilværel-

sen, og omgivelsene på stedet får derfor betydning for deres dagligliv.

Hva kjennetegner så drabantbyens spesielle fysiske miljø? For å begynne med bebyggelsen: Dimensjonene har en tendens til å bli svært store og ruvende, de vokser beboerne «over hodet». Menneskene reduseres til små brikker i forhold til de kompakte bygningsmassene, som kan virke mer frastøtende enn tiltrekkende. Det er ikke bare drabantbyens funksjoner som er lite varierte. Ensformigheten kommer også til uttrykk i bebyggelsen som synes svært regelmessig og uten store variasjoner i sin utforming. Det vanlige er at de ikke er særlig stimulerende og opplevelsesrike å se til. Selv om rene boligstrøk er skånet for en del forurensing og støy, og dessuten har store friarealer, er de ikke på noen måte fullkomne av den grunn. Rommet mellom eller rundt bygningene som burde gi de som oppholdt seg der en følelse av trygghet og intimitet, har snarere en motsatt virkning. Mange blokkområder har store grøntanlegg rundt bygningene, hvor menneskene lett vil få følelsen av å «forsvinne» på en tom åpen flate eller av å sitte på utstilling for det store antall vinduer som er vendt ut mot flata. Områdene er for store og uoversiktlige. De gir få muligheter til å kunne isolere seg fra det åpne rommets offentlighet. For at mennesker som bor sammen, skal få anledning til å treffes og bli kjent, må det finnes steder mellom bygningene der det er naturlig å møtes. Og disse stedene må ha en slik utforming at folk får lyst til å oppholde seg der. Feilen med mange drabantbyer er at de mangler varierte uteområder i mindre målestokk, hvor folk har lyst til å være. Opphold i friluft blir preget av at beboerne er på vei til eller fra steder. Møtene i gata eller i trappeoppgangen er for korte til at kontakt oppstår. Drabantbybeboere har relativt sjelden øyekontakt med hverandre. Nettopp fordi de har få oppgaver som må løses i fellesskap og lite som trekker dem ut, blir det viktig at uteområdene stimulerer til variert bruk og sosialt samvær.

Den lukkede kjernefamilien

Drabantbyens mest synlige funksjon er som nevnt, å bo. Den private boligen avskjermet fra fellesskapet har blitt beboernes viktigste oppholdssted. Den klare todelingen mellom «det private» og «det

offentlige» gjenspeiles i drabantbyens fysiske miljø, og i tillegg gjenspeiles den i vår tids familiemønster. Endringene i familiemønsteret som gradvis har utviklet seg siden industrialiseringens gjennombrudd, har hatt stor betydning for de sosiale forholdene og forbindelsene i et boligområde. Disse endringene gjelder ikke drabantbybeboere spesielt. Men de kommer særlig sterkt til uttrykk i storbykulturen, og virkningene av dem forsterkes i drabantbyen p.g.a. den særegne materielle strukturen.

I industrialiseringens fotspor fulgte atskillelsen mellom produksjon og arbeidskraftens reproduksjon. Produksjonen ble trukket ut av hjemmet. Samfunnet overtok stadig flere av de oppgavene som før lå på familien. Denne spesialiseringen har hele tida blitt sterkere under den kapitalistiske epoke. Familiens få gjenværende funksjoner i våre dager, foruten å være ramme omkring barna og slektens videreføring, er å tilfredsstille individets behov for kjærlighet, trygghet, samhold og intimitet. Vi snakker gjerne om en intimisering og privatisering av kjernefamilien omkring tilfredsstillelsen av de følelsesmessige behov. Den lille isolerte kjernefamilien står i sterk kontrast til samfunnets kjempemaskineri som er preget av byråkrati, konkurranse, prestisje, upersonlige relasjoner osv. Boligpolitikken har også fremmet privatiseringstendensene i kjernefamilien ved sine måte å bygge på.⁷ Flere forskere har vært inne på at privatiseringen av familien og den økende tendens til at hvert enkelt hushold skal være selvforsynt med alt utstyr, samtidig med funksjonstømmingen av familien, har ført til at folk ikke lenger trenger naboer i økonomisk forstand. Har de likevel problemer, kvier de seg for å vende seg til naboen med det; mottoet har blitt at man skal klare seg selv.⁸ Familien blir et uttrykk for det stabile, det uforanderlige, i en verden ellers så full av raske endringer som individet har liten kontroll over. Leiligheten er deres private celle som de lukker seg inne i.

Høy befolkningskonsentrasjon

Et kjennetegn på drabantby som også tydelig avsløres i bebyggelsen, er den høye befolkningskonsentrasjonen på et relativt begrenset geografisk område. Drabantbyer huser mange mennesker og de bor svært tett. Egentlig tror jeg ikke det er så ille å bo tett. Men når

det i tillegg blir så uendelig mange samlet på ett sted, får det konsekvenser for miljøet. Fordi storbyindividet til enhver tid, oppholder seg i fysisk nærhet av så mange fremmede som det ikke har noe forhold til, blir stadig overøst med blikk og nye ansikter, orker det ofte ikke tanken på å bli kjent med flere nye mennesker. For drabantbybeboere er det likedan i boligområdet. Det er for stort til å kunne overskue. Det finnes til enhver tid en mengde ukjente personer i de nærmeste omgivelsene. Det er vanskelig og anstrengende å utvikle nære bekjentskaper under disse omstendigheter. De forblir ofte ukjente for hverandre. Den lukkede kjernefamilien velger i stedet å orientere seg innad mot familien og noen få nære venner: den private sfæren. Naboene blir mennesker de har helt uforpliktende kontakter med, noen de hilser på og kanskje slår av en prat med, men som de for all del ikke ønsker å få for nær innpå seg og som de selv vil regulere omfanget av kontakt med.

Høy flyttehyppighet

Dessverre har det vist seg at de fleste drabantbyer har en relativt høy flyttehyppighet i befolkningen. Disse store uoversiktlige boligbyene hadde nettopp trengt en større kontinuitet i befolkningen. Den stadige utskiftingen av beboere betyr enda en minusfaktor for det allerede belastede drabantbymiljøet. Det er mange grunner til at folk flytter (som jeg ikke skal komme inn på her). Og ingen bomiljøer er skånet for en viss mobilitet i befolkningen. Men det er spesielt to forhold som gjør at drabantbyen er særlig utsatt for flytting. For det første består drabantbybefolkningen av en overvekt av unge barnefamilier i etableringsfasen. Ifølge norsk flyttestatistikk er dette det stadiet i livssyklusen folk er mest mobile.⁹ For det andre betraktes drabantbyer ofte som lite attraktive boligområder. Svært mange mennesker anser ikke blokkleilighet for å være den typen bolig de har som mål å ende opp i. Blokktilværelsen blir da et midlertidig oppholdssted, noe som snart skal forlates, den blir bare en holdeplass underveis til noe annet og «bedre». Drabantbyen er for disse et sted man ikke hører hjemme, en erkjennelse som selvsagt ikke gagner det sosiale fellesskapet.

Tidsaspektet

Når drabantbyens spesielle karaktertrekk tas opp til diskusjon og en vil prøve å finne ut hvordan det er å leve under slike materielle betingelser, er det ikke nok bare å se på den nye drabantbyen. Tidsaspektet er også vesentlig for å forstå sosialt liv. En drabantby er like lite som noe annet samfunn er det, et statisk tilfelle. Den endres stadig under påvirkning av en rekke ulike faktorer. Drabantbyens kanskje mest grunnleggende karakteristika, selve drabantbystrukturen, forandres forsåvidt ikke. Men med tida skjer likevel ting som fører til endrede levekår for beboerne. Disse endringene er knyttet til tre parallelt løpende prosesser: For det første gjennomgår drabantbyen en etableringsprosess, og skaper over tid sin egen historie. For det andre forandres den i forhold til befolkningssammensetningen i området og beboernes livssyklus. For det tredje er drabantbyen en del av og et produkt av storsamfunnet og gjennomgår endringer i takt med den generelle samfunnsutviklingen. Nå kan det innvendes at dette er almene endringer som ikke bare influerer drabantbybeboeres hverdag, samfunnsutviklingen f.eks. berører oss jo alle. Det er selvsagt riktig, men ikke desto mindre vil disse endringene få forskjellige konsekvenser i ulike miljøer, de vil bl.a. kunne svekke eller forsterke særegenheter i et miljø. Dessuten, hvis man er ute etter å beskrive det som er typisk for drabantbymiljøet, er det ikke dermed sagt at disse forhold ikke kan gjelde for andre lokalsamfunn også. Siden livet i drabantbyen ikke er statisk, vil det også ha betydning for miljøet når omtrent drabantbyen ble bygget og på hvilket tidspunkt i drabantbyens historie vi studerer den. Forholdene for beboere i de første drabantbyene her i landet var ikke de samme som forholdene i 1980-åra.

Med utgangspunkt i Lambertseter skal jeg nå omtale noen av de endringene som har funnet sted i løpet av en periode på drøye 25 år, fra 1952 til 1979 og som er et resultat av de tre parallelt løpende prosessene jeg har nevnt ovenfor.

Min undersøkelse er basert på intervju med 43 barnefamilier som flyttet inn på Lambertseter i 1950-åra da drabantbyen var ny, og som fremdeles bodde der i 1979 da feltarbeidet ble utført. Det innsamlete materialet ga meg et godt innblikk i hvordan det var å bosette seg i Oslos første totalplanlagte drabantby i 50-åra, og de

endringer i livsmønsteret som har funnet sted i perioden fram til slutten av 70-åra. Informantene bodde i to av OBOS'-borettslagene på Lambertseter; Marmorberget og Rabben. I disse borettslagene bodde henholdsvis 60 og 50 % av de opprinnelig beboerne fremdeles i samme leilighet i 1979, en ganske høy prosent. Jeg har ikke intervjuet familier som flyttet vekk fra drabantbyen og ikke familier som har kommet inn på et senere tidspunkt, og kan derfor ikke uttale meg om hvordan disse har opplevd hverdagen på Lambertseter. Intervju med disse ville antakelig ha gitt et noe annet bilde.

Først noen kommentarer til uferdigheten og historieløsheten i den nye drabantbyen. Det var stor boligmangel etter 2. verdenskrig, og boligene ble naturlig nok sett på som det vesentligste i et nytt boligområde. Skoler, diverse sosiale og kulturelle institusjoner, service-anlegg, kollektivtransporten, veier, grøntanlegg o.l. var imidlertid svært dårlig utbygget da de første beboerne flyttet inn. Det het seg at vi manglet erfaring med denne typen boligprosjekter her i landet og at tidligere erfaring fra boligbygging ikke lenger var aktuell for planlegging av en så stor boligby. Riktignok er alle disse tilhørende fellesanleggene beskrevet i planen for Lambertseter, og det tilføyes der at de bør bygges ut etter hvert som boligene befolkes.¹⁰ Først 10 – 20 år etter første innflytting er Lambertseter en fullt ferdig drabantby med tilhørende servicefunksjoner. Beboerne opplevde disse manglene som problematisk. De gjorde drabantbyens avhengighet av moderbyen enda mer påfallende. I dag satses det langt mer på å ha disse anleggene ferdige på et tidlig tidspunkt.

Noe av drabantbyens historieløshet vil også forsvinne etter som boligområdet gradvis etableres og begynner å utvikle lokale tradisjoner. Den ukjente sosiale strukturen blir etter hånden kjent og et visst fellesskap i normer og verdier er i ferd med å oppstå. Nye beboere som flytter inn i denne fasen, vil nok fort merke at bydelen de blir medlemmer av allerede har etablert visse regler for atferd. Miljøet setter seg, drabantbyen utvikler sin egen «stil» og områdets nyhet er et tilbakelagt stadium.

Hittil har det hørt ut som alle drabantbyer er mer eller mindre preget av kontaktløshet og mistrivsel, og at det i alle fall må gå en tid før lokale tradisjoner og fellesskap utvikles. Og som det har framgått av artikkelen preges drabantbystrukturen av forhold som ikke alltid er like gunstige for utviklingen av et godt nærmiljø. De

store drabantbyene fra 1960 og 1970 tallet, med mange høyhus på store åpne flater, faller antakelig spesielt dårlig ut i denne sammenheng. (Det er mulig at det begynner å bli noe bedre i dag.) Til tross for at drabantbystrukturen kanskje er et uheldig utgangspunkt for trivsel og sosialt samvær, er det ikke dermed sagt at dette ikke forekommer. Det er også riktig at det tar en tid før en drabantby har etablert seg, men det er ikke synonymt med at beboerne forblir ukjente for hverandre, den første tida. Tvert imot har det vist seg at det første åra i en ny drabantby ofte er fulle av liv og virksomhet, selv om den ikke har etablert noen historie enda, kanskje nettopp fordi ingen kjenner hverandre og området er nytt for alle. Dette vil variere fra drabantby til drabantby og også innen en drabantby. Dessuten vil det nok ha sammenheng med hvilken tidsperiode drabantbyen ble bygget.

På Lambertseter er det mulig å skille mellom ulike faser i perioden, med forskjellig forhold til fellesskapet.¹¹ Helt til å begynne med når alt var nytt og ukjent, var enkelte litt tilbakeholdende. Men de fleste var preget av spenning og nysgjerrighet på hva som skulle komme. Folk var kontaktsøkende. Etter ganske kort tid var mange i ferd med å opparbeide gode nabokontakter. På denne tida følte folk seg som spesielt utvalgte når de fikk tilbud om leilighet på Lambertseter og hadde økonomiske muligheter til å akseptere tilbudet. Det hadde vært krig, det var stor mangel på nye boliger, og leilighet på Lambertseter representerte en stor forbedring av boforholdene. Av denne grunn var mange ivrig opptatt av å få være med på å bygge opp et trivelig lokalmiljø og skape et godt samhold beboerne imellom, spesielt med tanke på barna. De mente at nybyggetida og den kontakten som ble skapt mellom folk som flyttet inn i et nytt boligområde var helt spesiell. De snakket om nybyggerånden, pionertida og de aktive åra i borettslaget. Dette mønsteret kom klarest til uttrykk i det ene av de to borettslagene jeg undersøkte, bl.a. fordi det fantes flere såkalte «ildsjeler» eller sentrale nøkkelpersoner her som tok initiativet til en mengde fellesarrangementer.

Etter noen år ble det gradvis slutt på mesteparten av disse fellesaktivitetene, noe av iveren og samholdet gikk i oppløsning og kontakten beboerne imellom ble betydelig redusert. Miljøet hadde satt seg, den viktigste etableringsfasen var over, og de trengte plutselig ikke å anstrenge seg for å bygge opp fellesskapet lenger. Det hadde

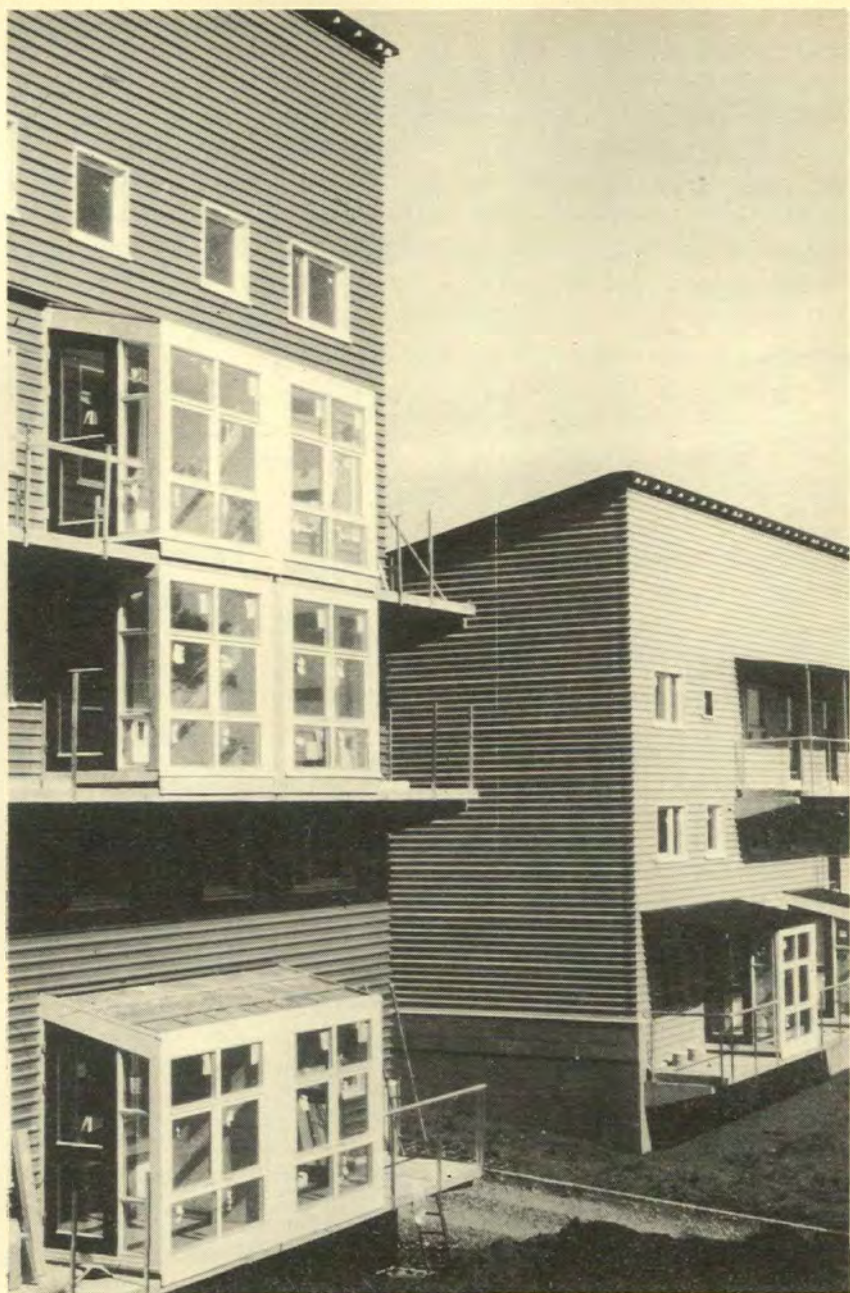
skjedd en overgang fra kollektivt samvær og deltakelse i fellesaktiviteter, til en sterkere privatisering og lukking av kontaktnettet, der noen får nære venner holdt sammen på bekostning av det mer åpne fellesskapet.

Denne utviklingen har sammenheng med tidsaspektet og de tre endringsprosessene jeg har nevnt. Særlig har endringer i beboernes livssyklus og den generelle samfunnsutvikling hatt stor betydning. Aktiviteter og nabokontakter i borettslaget er ofte knyttet til det å ha barn. Barn er i seg selv er kontaktskapende for hele familien. Dessuten er stadiet i familiens livssyklus hvor foreldrene er mest motivert for kontakt med naboer naturlig nok, den fasen de er minst mobile, nemlig når de har små barn. Da disse barna ble eldre, kom først en periode hvor de rev seg løs fra foreldregenerasjonen og var mer opptatt av hverandre. Senere da de ble voksne og flyttet vekk, førte de foreldrenes oppmerksomhet ut av drabantbyen mot barn og barnebarn på andre steder. Dermed ble foreldregenerasjonen mindre opptatt av forholdene i sitt eget lokalmiljø. De hevdet dessuten at de etter som de ble eldre verken orket eller hadde behov for så mye kontakt lenger, fordi sosialt samvær krevde en viss porsjon overskudd. Flere kvinner hadde også gått ut i arbeidslivet etter at barna var blitt større. Dermed var langt flere personer bort fra boligområdet om dagen. Det ble mindre tid og anledning til kontakt kvinner imellom.

Allerede relativt tidlig i Lambertseters korte historie kom to ting, som skulle forandre mye på miljøet, snikende inn i beboernes hverdag; nemlig TV og privatbilismen (og dessuten til dels hyttekulturen). Da Lambertseter var ny, hadde svært få av informantene bil, og transportforbindelsene med andre områder var relativt dårlig utbygget. Ved siden av at de hadde små barn, bandt dette dem også sterkere til boligområdet. Med bilen ble det lettvinnt å satse på fritid

Nye toner i boligbyggingen. Variasjon og beviste romdannelser sammen med et utradisjonelt formspråk vil forhåpentligvis danne motvekt mot 80-åras lammende nostalgiske tendenser og ferdighusindustriens uhemmede markedsføring av småhus for alle forhold. Småhuspendelen er svingt tilbake, som så ofte før, men boligområder som Hallagerbakken på Holmlia og Casinetto på Skøyen gir håp om nye muligheter. Interessante alternativer finnes også i andre byer, men vi må lære å ta vare på de kvaliteter som allerede finnes i byen, hvor mennesker møtes, kommuniserer, og hvor livet pulserer.

(Foto: T. Brantenberg)

andre steder, og folk ble trukket vekk fra nærmiljøet. «Jeg vil knytte et par bemerkninger til bilismen i denne forbindelse, et fenomen som har hatt kolossal innvirkning på tidligere, lokalitetsbundne livsformer. Mennesket har alltid vært bundet til sitt lokalmiljø. Bilen har løsnet disse bånd – for ikke å si: den har klippet dem over, og har derved skapt en helt ny situasjon. Bilen har ført til en endring i kontaktapparatet ved å styrke geografisk fjerne kontakter, og ved å skape isolasjon i nærmiljøet.»¹² Når det gjelder TV-apparatet innrømmet alle sin avhengighet av det. Men de framhevet likevel dette apparatets meget negative betydning for kontaktnettets i boligområdet. Det førte til at folk ikke lenger i like stor grad trengte noe å være sammen med i boligområdet, og det holdt dem inne i hver sin leilighet. Foran TV hadde de all den underholdning de ønsket seg, og i tillegg krevde den ingenting av dem. Både bilen og TVen var med på å bryte ned et aktivt fellesskap i borettslaget. Bilen førte folk bort fra Lambertseter, og TVen holdt dem inne i leiligheten.

Som alltid når man studerer et lokalmiljø vil forholdene endre seg over tid, og tidspunktet for perioden en studerer vil også ha stor betydning for de omstendigheter menneskene på stedet lever under. Bare fra 1950-åra og til i dag har mye forandret seg, bl.a. er bilen og TVen i drabantbyen allerede fra den første dagen.

Avslutning

Det er vanskelig å generalisere omkring drabantbymiljø. Innebygget i selve drabantbystrukturen finner vi en del karaktertrekk som kan være vanskelige og lite tilfredsstillende å leve under. Dessuten ser vi tendenser i tida som forsterker disse trekkene. Men i alle drabantbyer finnes det noen som har løst problemene og som stortrives i sitt nærmiljø, og så finnes det en god del som aldri greier dette og derfor heller aldri finner seg til rette. Av og til har en følelsen av at de nærmeste omgivelsene, både de fysiske og menneskene i dem har liten eller ingen betydning for den lukkede storbyfamilien. Da kan en jo spørre seg om det over hodet har noen verdi å prøve å komme fram til nye mer nabovennlige løsninger på boligplanleggingen. Jeg mener at det har verdi. Selv om planleggere har få reelle muligheter til å skape det ideelle boligområde, ville det være

galt å slutte å interessere seg for hvordan sosial boligbygging kan forbedres. En løsning ville kanskje være å stanse byggingen av drabantbyer og heller satse på mindre, mer sluttete enheter. Det hadde også vært en idé å ta beboerne med på råd om utformingen av boligområdet allerede på planleggingsstadiet. Det er flere ting som kan gjøres for å bedre på forholdene. Men alle slike forsøk på en heldigere planlegging blir egentlig bare å pynte på situasjonen. Forhold som ligger utenfor drabantbyen påvirker menneskelig livsførsel og oppfatning av tilværelsen i langt sterkere grad enn drabantbystrukturen i seg selv.

Noter

- 1 Kjersti Granum, *Lambertseter – Oslos første drabantby*. Magistergradsavhandling i etnologi, Universitetet i Oslo 1981 (stensil)
- 2 Bl.a.: Åke Daun, *Förortsliv*. En etnologisk studie av kulturell förändring, Lund 1974; H. Gordon, P. Molin: «*Man bara anpassar sig helt enkelt*». En forskningsrapport om människor i Skärholmen, Stockholm 1972; *NBI rapport 66/1971*. Grete Bull, Thorbjørn Hansen, Ragnhild Haug, Ammerud II. Å bo i drabantby. Intervjuundersøkelse 1968/69, Oslo 1971
- 3 Harald Engelstad, Randi Hjorthol, Inger Margrete Skogseid, *Byfornyelse*. Hvem bestemmer over byen? Oslo 1977, s. 54
- 4 Ibid., s. 58
- 5 Frode Rinnan (red.), *Lambertseter – en forstad til Oslo med 10 000 innbyggere*, Oslo 1950
- 6 Svein Einersen «Naboskapets vilkår i drabantbyer», i: *Sosiologi i dag*, 2/1978: Byen, s. 26
- 7 Harriet Holter, Hildur Ve Henriksen, Arild Gjertsen, Haldis Hjort. *Familien i klasse-samfunnet*, Oslo 1975, s. 42 – 55
- 8 Daun, op.cit.; Marianne Gullestad, *Livet i en gammel bydel*. Analyse av rekruttering og sosial organisasjon i et eldre boligstrøk. Magistergradsavhandling i sosialantropologi, Universitetet i Bergen 1975 (stensil); Börje Hassen. *Familj, hushåll, slekt*. En punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmsk förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturhistoriske studier, Stockholm 1978
- 9 Bente M. Holthe, Ingunn Stangeby. *Intraurban mobilitet*. En studie av hvem som flytter hvor innenfor Oslo. Årsaker og konsekvenser. Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo 1978 (stensil), s. 73
- 10 Frode Rinnan (red.), *Lambertseter – en forstad til Oslo med 10 000 innbyggere*, Oslo 1950
- 11 Svein Einersen, «Naboskapets vilkår i drabantbyer», i: *Sosiologi i dag* 2/1978: Byen, s. 26 – 40
- 12 Anette Vasstrøm, Commentary. *Etnologia Scandinavica* 1979, s. 134 – 138
- 12 Anne Louise Gjestdal Christensen, *Livet i og mellom husene*. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1972, s. 91

LABOR HISTORY

Published by The Tamiment Institute

Original research in American labor history, studies of specific unions and of the impact labor problems have upon ethnic and minority groups, theory of labor history, biographical portraits or important trade union figures, comparative studies and analyses of foreign labor movements which shed light on American labor developments, studies of radical groups or of radical history related to American labor history.

LABOR HISTORY is published four times a year: in winter, spring, summer, and fall. Annual subscription: individuals, \$19.50; institutions, \$24.50; students, \$12.00; single copy, \$7.50. Add \$3.50 additional per year for foreign postage.

LABOR HISTORY

Bobst Library, Tamiment Institute
New York University
70 Washington Square South
New York, New York 10012

Dokumentasjon

En streik på Spitsbergen i 1907

En dagbok om kamp – et brukbart redskap for arbeiderbevegelsen Av Dag Skogheim

For noen år siden fikk jeg en gammel, slitt dagbok i foræring. Den var funnet på et uthusloft i Narvik, og Harry Westrheim – den gang leder av NRK i Bodø – tok vare på den.

Harry og jeg hadde arbeidet sammen i mange forbindelser og kjente hverandre svært godt. Han så seg ikke tid til å begynne å undersøke omstendighetene omkring dagboka og ga den til meg.

Dagboka har svart perm, shirting, og er skrevet med blyant, tydelig svært hastig opptegnede notater under mange stormende møter.

I dag er det klart at stedet er Spitzbergen, at året er 1907, at det er utpå vårvinteren dette året begivenhetene finner sted.

Dagboka har ingen egentlig begynnelse eller slutt. Vi kastes rett inn i en storkonflikt med så mange detaljer, så mange personer, så mange hendelser at det antar scenisk karakter – dramatisk i innhold og utvikling. Betraktet ut fra vår egen tid, i dag, er den lille uanselige dagboka et skakende konsentrat av tiden selv – som den må ha fortonet seg for arbeidsfolk i norden i tiden omkring 1910.

For dette er ingen metodisk rekonstruksjon, dette er ingen subtil betraktning eller analyse omkring drivkrefter bak menneskers handlinger, men en rå og pågående dokumentarisk beretning nødtørftig skrevet ned under tilspissete situasjoner der en dryg flokk gruvearbeidere oppe i isødet på Spitzbergen står i kamp – mot hensynløs bedriftsledelse, mot kamerater som arbeider i det mest foraktfulle – streikebryteriet.

I denne sammenheng er den tidstypisk, reell.

Til overmål aner vi ikke ennå hvem som skrev dagboka, for verken navn eller noen antydende opplysninger har vi – om DET. Dermed blir den også i den sammenheng unik, for anonymitet i navn og i gavn går som en rød tråd gjennom de første decennier i vår arbeiderbevegelses historie.

Erindrer vi til slutt at dagboka ble funnet og tatt vare på ved ren og skjær tilfeldighet får vi et mønster – og DET er ikke særlig oppmuntrende, for det konstituerer en nokså vesentlig del av årsaken til at en massebevegelse – arbeiderbevegelsen – ikke har nedfelt seg med mer viten og holdning i folk. For historieløsheten åpner for unnfallenhet og likegyldighet med alt som har med identitet og kultur å gjøre, deformerer arbeiderbevegelsen rett ut sagt.

1907 – hva er det for et år i norden?

Den industrielle ekspansjon pågår med voldsom aktivitet. En særdeles mobil arbeidermasse vandrer fra anlegg til anlegg over dette svære geografiske området fra Spitzbergen mot Sibir – fra Sør-Varanger til Skåne.

Kampen for organisering eller kampen for å opprettholde organisering og organisasjon hersker overalt. I sin tilspissete form avleser vi dette i klartekst i dagboka.

I videre perspektiv står Sulitjelmaarbeiderne bokstavelig talt på isen i januar 1907 og tvinger sine organisasjoner på verket mens den nystiftete «Nordens Klippe» i Sør-Varanger står i strid for å overleve – med dikt (Ellisif Wessel) og med faglige konfrontasjoner med bedriftsledelsen. Mange industriforetak går overende eller har alt gått overende – eksempler er Salangsverket og flere forsøk på Spitzbergen – men felles for dem er MÅTEN det drives på: hensynsløshet, vold og svik.

Dagboka fra Spitzbergen beretter om en direktør som omgir seg med bevopnede vakter (Huskies) og trekker revolver ved første anledning. Om dette var unntaket ville det vært bra, men saken er at det dagboka beretter om er regelen. I Sulitjelma hadde de det samme, personifisert i en ingeniør (en svenske med erfaring fra den vide, store verden) som for omkring og svingte og truet med revolver. I Malmø ble streikende havnearbeidere truet og skutt mot av en gjeng på 80 mann som arbeidsgiverne hadde importert fra England, medlemmer av en internasjonal streikebryterliga. Det endte med at

to svenske arbeidere regelrett ble stukket ned av englendere og i huj og hast operert på sykehus da tarmene var skåret over.

Men de svenske arbeidsgiverne stilte øyeblikkelig en fremragende jurist til disposisjon for de engelske streikebryterne i Malmø, og han som notorisk hadde forvoldt udåden ble etter meget formildende omstendigheter tillat å forlate landet da den svenske regjering grep inn. Slike storslagne politiske manøvrer danner absolutt grunnlag for begripelsen når spørsmålet pånytt og pånytt stilles: Hvorfor fikk vi en arbeiderbevegelse?

En tid etter søkte tre unge, svenske arbeidere å skremme de engelske streikebryterne vekk fra Malmø ved å kaste en dynamittpatron ombord i det utrangerte seilskipet Amalthea. (Engelskmennene var innkvartert på mellomdekket ombord og svensk politi gikk kontinuerlig vakt på kaia så dynamittpatronen ble kastet ombord fra en liten robåt).

I eksplosjonen som rev store stykker av luka mistet en engelskmann livet. Dette kom som bestilt! Hele det borgerlige Sverige kastet seg halsende over arbeiderbevegelsen, selveste kongen besøkte noen kvestede av de engelske streikebryterne på sykehus, skolebarna sto i tette rekker for å se kongen i anledningen – og hetsen fikk gigantiske dimensjoner der syndebukken og det virkelig store jaktoffer var – arbeiderbevegelsen. To av de tre unge svenske arbeiderne ble dømt til døden, men dommen ble senere omgjort til livsvarig tukthus.

For nå – arbeidet rettsvesenet på spreng, fort, og uten å skule til formildende omstendigheter.

Arbeiderbevegelsen var nemlig vokst til makt, til innflytelse og det tåltes ikke lenger! Med alle til rådighet stående midler søkte det borgerlige Sverige å stanse den, og det skal neimen ikke stor leteaktivitet til i de gamle aviser og tidsskrifter før hele svineriet, hele det voldsomme forsøket på virkelig å «destabilisere» arbeiderbevegelsen kommer for dagen. Alle disse hendelser, alle disse erfaringer kunne være til uvurderlig hjelp for begripelsen når vi igjen og igjen stilles overfor kriser og fenomener som behendig utpeker arbeiderbevegelsen som syndebukk. Men at arbeiderbevegelsens viten og erfaringer skulle bli tatt med, få normgivende karakter, når barn og unge læres historie og begreper som frihet og rett skal fylles med innhold, nei, det var vel for mye å forvente.

For historie og viten om egen bakgrunn er så mangt det.

Men om tilstrekkelig mange tar ansvar for både historien og vet-tet hos barn og unge kan utrolig mye beinkes til noe bra.

Denne lille dagboka er et brukbart redskap i slik sammenheng.

Dagboka fra Spitsbergen gjengis i sin opprinnelige rettskrivning. Bare i noen tilfeller har vi tilføyet enkelte bokstaver eller ord for å lette forståelsen. Alle tilføyelser er satt i kantede parenteser []. Sidetallene i originalen har vi satt mellom skråstreker //.

I dagboka møter vi navn og hendelser som krever en kort forklaring:

Selskapet som sto for kullutvinning, The Spitzbergen Coal and Trading Co., var britisk og arbeidet ble ledet av engelskmenn. «Skjæfen» vi møter i teksten var en tidligere offiser i den britiske armé, Muschamp. Han hadde deltatt i Boerkrigen. Spitsbergen var et Ingenmannsland hvor lov og rett ikke eksisterte. Muschamp praktiserte sin egen rett med hjelp av trusler og våpen. Martin Brøttem, en Spitsbergen-veteran, som opplevde den dramatiske overvintringen 1906/07, fortalte i «Arbeidsmanden» (nr. 12, 1951) om «en våpensamling som jeg ikke har sett maken til. Foran seg på bordet, i en stor halvcirkel, hadde han stilt opp våpenene – håndvåpen fra de største til de minste.»

Blant arbeiderne møter vi i dagboka bl.a. Oskar (?) Alnes, Svensen, Gulliksen, Søderberg, Fransen, Petter Rossing, Joachim Evanger, Nødtvedt, stuert Johansen. Evanger fikk siden ledende tillitsverv i fagforeningene på Stord og på Løkken. Rossing ble arbeidernes talsmann under voldgiftsretten i Tromsø i juli 1907. Maksinist Nødtvedt hadde vært med på Sverdrups Grønlands-ekspedisjon i 1898 – 1902 og ble siden med i Amundsens ekspedisjon til Sydpolen 1910 – 1912.

Forut for den konflikten denne dagboka handler om, gikk to andre konflikter som hadde forverret forholdene. Den første, i november, gjaldt lønnsforhold, den andre var blitt utløst av en feide mellom Muschamp og bakeren. Den tredje konflikten begynte i april da Muschamp ga ordre om at matrasjonene skulle settes ned.

Streiken fikk et etterspill på norsk jord. Etter hjemkomsten ble arbeiderne stevnet for retten. Det ble fastslått at arbeiderne ikke hadde overholdt de inngåtte kontrakter og at selskapet derfor ikke skyldte dem noe. Tvertimot ble de fradømt sitt tilgodehavende og retten slo fast at de streikende skyldte selskapet godtgjørelse for underhold i vinterseongen. Igjen sto arbeiderne uten penger og uten jobb – men med befolkningens sympati. Til slutt stormet de politikammeret og krevde billetter og reisepenger – som de også fikk.

E.L.

/1/ P[unkt]. 3 Skal vi nækte at utlevere bøgerne

P. 5 Skal vi jøre krav paa at reis med første baat

/2/ P. 2 Kasseregnskab fra første mai komiten.

Den kunde enda ikke rikti levere den og derfor blev de[t] utsat

/3/ P. 3

Spørsmaal om vi skulde nækte at lever kontrabøgerne.

Svensen trodde at vi ikke behøvede og levere den. Guliksen holt og paa de. Søderberg uttalte at skjæfen kom til at trække os for rei-

ATTEST

FRA

THE SPITZBERGEN COAL AND TRADING CO., Ltd.

Arbeider:

Joachim Koanger

antaget den

21 July 1906 i Bergen

som

Arbeider

sluttet

3de April 1907

Arbeidsdygtighed:

good

Opførsel:

fair

The Spitzbergen Coal and Trading Co., Ltd.

FOR THE SPITZBERGEN COAL & TRADING CO. LTD.

Muschamp

GENERAL MANAGER

sen baade hit og tilbage og saa matte vi væl betale fult for den kost vi har fot dærfør, saa trodde søderberg og at vi kunde beholde dem

/4/ Fransen foreslog at denne sag angaaendes bøgerne blev som de nu var intil senere

fjære punkt.

Angaaende dem som har got paa arbeide.

Søderberg trodde at de var ikke var noget videre at jøre med dem nu men vi matte søge at faa deres fulde navn for at vi kunde raportere den naar vi kom hæri fra.

/5/ Fransen støttet søderbergs uttalelse og at alle vilde jælpe til at faa deres riktige navn.

P. 5

Skal vi jøre krav paa at faa reise med første baat[.] Svensen sa at han for sin del vilde reise med første baat men de kunde /6/ ikke riktig bestemmes noe for de kunde hænde at de kunde komme en liten baat som bare de halle manskab kunde komme med.

Søderberg

trodde at de kunde komme nogen slaks orde til skjæfen med første baat som kunde være os noget til gavn eller /7/ moske kunde vi ikke komme med valbaaten kunde hænde at skjæfen ikke vilde skaffe os nogen mat med den og han mente at de var de beste at vi var alle samen i et følge [.] Alnes støttet Søderberg [.] Alnes trodde at de var værre at faa bøgerne opgjort i Norge en hær vis at bestyrelsen kom med første baat

/8/ Meier

trodde at de var de beste at vi sente en kommite med den første baat

Fransen

trodde at vi ikke hadde noget videre at jøre i Norge vis vi ikke kunde træffe kompaniets dirigent strakst og derfor var de ikke vært og forhaste sig med at reise med første baat.

/9/ Om vi kom dit med bøgerne uopjort saa motte vi vente dær aligevæl til dem fik underrætning hærfra.

Søderberg

mente at vi kunde sende en kommite in til skjæfen og spørge om han vilde jøre op bøgerne og paa vilken maade altsaa naar baaten kom /10/ og saa faa høre vad tid næste baat kom

Fransen foreslog de emnet utsæt til et senere møde og de blev

enstæmmigt vedtat.

Stuvert Johansen oplyste at Haugen skulde gaa paa arbeide i morgen for skjæfen tog han i fra kjøkenet.

O Johansen trodde at vi kunde faa fat paa Haugen og snakke med ham.

/11/ Stuverten vilde slutte paa kjøkenet da skjæfen vilde ha en man fra han og saa naar han ikke vilde jøre noget med bogen hans eller jøre den op. O Johansen trodde at skjæfen dirækte skattet ham.

Fransen

Vi ser nu at skjæfen jør alt vad han kan for at sætte alt paa spit- sen for at faa os til at jøre nogen bommet

/12/ Rise

naar nu Jakobp skulde fra kjøkenet og lige dan at Johansen slut- tet saa motte vi gaa og ta os til

Søderberg

trodde at de var ingen ting at risikere ved at gaa og spise andre steder.

Stuverten

trodde at vi kunde sende ned kommiten for og /13/ spørge om han vilde ta folket fra kjøkenet.

Søderberg støttet Johansen for at gaa ned.

Svensen støttet Johansen for da skjæfen engang ha godkjænt stuverten og godkjænt at vi sælv ha valt han.

Forsamlingen var for at stuverten skulde ha et par mand og gaa ned og snakke med han

/14/ Svensen og Alnes blev nu med ned til ham for at tale med ham.

Fransen

Opfordred jakob om vad han nu tænkte paa enten at gaa paa ar- beide en at slaa sig i samén med os. Jakob trodde at han ikke kunde ha nogen grund for at streike.

Rus trodde at skjæfen ha sæt ham i same stilling som Stuverten /15/ og da naar han slaar sig til os saa kunde han og jøre de same.

Søderberg

syntes at de var rart at naar dem ikke kunde faa sine bøger i or- den til vær tid saa var de rart at han nu vilde gaa ut.

Johansen kom nu i[g] jænn skjæfen ha sak at han skulde fræm-

lægge hans sag for direktionen

/16/ skjæfen sa han vilde ikke han noget snak med dem som kom ind. forresten trodde han at dem var kokker allesamen.

Fransen

foreslog at vi skulde utsætte dætte spørsmåal intil vi fik se vad de egentlig blev til.

Fransen

spurte om at vi skulde ta en bestemt dag i ugen til at halde møde
/17/ de blev enstemmig vedtat at de skulde være møte vær mandag kl tre.

/19/ Mødet aabnet 7/5 kl 3/4 12.

Ekstramøde blev holt i anledning av den skrivelse som vi fik fra skjæffen.

Formanden læste den op.

O Johansen trodde at vi skulde sende en skrivelse ned til skjæfen

/20/ Søderberg

stod paa at vi ikke kunde gaa og lage maten sælv og at vi ikke risikerte noget om vi tog mat dær den var.

Svensen og rossing slog paa at en komite skulde gaa og spørge ham om vi skulde gaa ned og spørge om at vi skulde betale kosten om vi sælv laved den.

/21/ Søderberg

fant ingen grund til at lave maten sælv

Kjelogren Evanger og Guliksen blev valt til at gaa ned.

Skjæfen vilde ikke trække nogen for kosten de fik staa til kompaniet

Guliksen trodde at de blev ikke nok mat de som var kokt til dem som staar i arbeide

/22/ Søderberg

fant ikke at de var nogen lovstridig hanling at ta maten dær vor han var.

Fransen var lit i mak at gaa og ta mat

Søderberg

vilde tro at han var plikte til at tage [koge?] til os.

Afstemningen for om vi skulde gaa og ta mat. 30 stemte for og 5 i mot.

/23/ Mødet hævet 12 1/2

/24/ Skjæfen

kom nu ind og vilde skytte os Skjæfen vil ikke skaffe os nogen kok, jeværet er i fra ham [eller: han] tat. Skjæfen forreslaar Knutsen men han vilde ikke. Svensen foreslog den gamle stuverten og at han faar sine gamle folk. Skjæfen vil ikke ha Johansen.

Henderson

/25/ forreslog at Nilsen kunde gaa dit paa de gamle kjøkenet i jæn og at vi spiser i samers med dem som arbeider.

De oplystes at Sæter var den værste som hædersmand.

Dem som arbeider er villig til at spise dær ned

skjæfen siger at vis vi anfalter han saa vil han forsvare [seg mot] os han paastaar [at] vi i dag har anfalt ham

/26/ Svensen

vil at dem som har tilgode skal faa vad vi trænger paa butikken

Han S siger at han ikke noget har at gi bort

Skj[æfen] Di har brut kontrakten nu faar vi tobak som har tilgode den som ikke har tilgode skal bruge kontant.

/27/ Spørsmal om at den gamle Stu skal faa sin betaling. Skj siger at han har varskud ham om at han ikke faar nogen betaling.

Mødet slut.

/28/ Nyt møde kl. to.

Om hvordan vi skal jære med Skjæfen.

Søderberg

fortalte at vi trak lod og de falt paa Spillum.

Meier afgav forklaring om vordan de gik for sig

Søderberg

fortalte at skjæfen hadde slat øiet mod Døren. Fransen vilde at alle skulde være tyst om, vad som forregik i dag.

/29/ Søderberg

Da jeg fik fat paa jæværet var de skarpladet med fæm skud i magasinet. Palis Anklov vilde jælpe han

Frank og Maks stod med færdig gevær utenfor døren og indenfor døren. Pedersen og Tasker

Olafsen

Spurte frank om de var dæres tanke og skjute os ned. ja sa frank dem jorde æfter ordre.

/30/ Skjæfen holdt jeværet mot Søderberg men da fik dem fat paa de .

Maks stod færdig og skulde skytte paa Rossing.

Anklov sa til Hansen at han han [d] let æfter ordre.

to krag jørgensen geværer og to andre magasingeværer (og en del af den som er paa arbeide var de uddelt vaaben for at beskjytte sig mod oss.)

/31/ Dem som var i arbeide slutted sig til os i dag for de jik for vit de saa dem

Søderberg

Foreslog at fire mand skulde gaa og snakke med dem som var i arbeide om dem vilde slutte sig til os

Søderberg Olafsen Svensen Fransen blev valt til at gaa og snakke med dem

/32/ Komiten fik den beskjed fra de andre at dem kan skulde sende os et bud i æftermidag men stemningen var for at slutte sig til os

forslag ang at Pedersen skulde møte hær og afgi en forklaring vorfor han var møt op med skjydevaaben de blev forkastet.

Mødet ophævet.

/34/ Nyt møte kl [?]

Fra [nsen?]

Opfordring til dem som arbeider at [to ord uleselig] uttale sig om dem [eller: den] har bestemt sig til at slutte arbeide.

Kviksta uttalte at dem var bestemt paa og nedlægge arbeide og slutte sig til os

Enstemmig vedtat at Sæter skulde suspanderes fra vores møter.

Paa dæres møte blev de enstæmmig /35/ vedtat om at lægge ned arbeidet.

Nilsen

Spørsmaal om vi var blet enig med skjæfen om at han skulde bli stuvert hær nu. Svensen trodde at de blev hans egen sag vi var blet enig med skjæfen om at han skulde skaffe væm han vilde[.] Søderberg støttet svensen og Fransen ligedan.

Nilsen vilde gaa dærsom han blev komandert dærtil /36/ og hvis folket vilde det

O Johansen Vis Nilsen vilde optage arbeidet ja!

Stuverten uttalte at de var ikke han i mot at Nilsen jik paa kjøke-net de blev bestemt æfter hans egen sag.

tregange tre hurra blev utbrak for dem som kom i vore rækker i jæn og saa for dem som afvæbnet skjæfen saa at ingen kom til-

skade i gag [= dag]

Mødet hæved

/40/41/ P 1. Valg paa deputation til Tromsø instillingen lyder paa fire mand.

Nødvet Rossing

Olafsen Svensen

De fire blev da tilspurt om nogen af dem hadde nogen i mot at blive valt til deputation. Formanden oplyste om at de var anledning til at forreslaa flere, men da ingen flere blev forreslat blev de fire enstæmmig valt. Nødvet kom til at tænke paa at muligens kunde skjæfen finde paa noget for at hindre ham fra at reise til Tromsø i alle fald med første baat. Rossing svarte at skjæfen kunde egenlig ikke nækte de men man kunde da vælge en supleant ved side i paa-kommende tilfælde at ikke Nødvet kom i vei.

Søderberg blev valgt til Supleant.

/42/43 P 2.

Søderberg

uttalte sig om at de var de beste om man fik dem til at skrive ut en sædel til vær mand for de dage i april som man skulde ha betalt for, men i tilfælde at dem ikke vilde ha de bryderi saa kunde man ja skrive ut en liste vor alle mand opførte sin tid for April og fik dem til at godkjænde den.

Da der ikke var flere uttalelser desangaaende blev de vedtaget at man skulde faa dem til at skrive ut en /44/ vær enkelt Person gaa /45/ P.1.

Formanden hans personlige mening var at nogen forhandling næppe kom i stand og han ønsket at alle jærne matte udtale sig

Nødvet

Vilde at vi skulde utsætte dætte punkt til baaten kom og saa holde et møte han trodde at dem som kom til at reise til Tromsø kom til at bli staaende utenfor /46/ om nogen forhandling i stan

Søderber

Min tanke den gang var at de var ene kommitens særegne Punkter udsat

Fransen

de beste var at kommiten slap at reise men da de var bare et ønske saa motte man aligevæl ha de paa de rene i paakommende tilfælde.

/47/

Nødvet

de var ikke min mening at klandre dem som blev tilbag, men bare saa meget naar baaten var kommen men kunde man faa lit bedre anledning til at jøre de retteste

Søderberg

min tanke var at vi motte faa høre med valbaat om den bestyrelsen snart kom og vis dem æfter baaten saa kunde man bli hær til dem kom /48/ i modsat fald kunde ja kommiten snakke med dem i tromsø en del af underhandlingene skulde vi vinde og faa i stan

Hansen

de er et vanskelig spørsmaal og stille fræm nu og at man kunde vænte med de til at bestyrelsen kom hit

hansen stilte forslag om utsæddelse

/49/ Søderberg hævdet at de var kommen lid utenfor P. 1.

Fransen

Deputation som er valt faar underhandle hær om de ikke blev nogen reise til Tromsø

Antonsen

vordan skal vi forholde os vi som blir i jæn vis vi ikke skal ha fulmakt til at underhandle

Fransen

den kommiten som blev valt /50/ matte forsøge og inrømme saa meget som mulig.

Olafsen

trodde at dem matte ha fulmakt bægge komiteerne

Antonsen

foreslog at de blev valt en kommite som jik i samen med den kommiten og underhandle før dem reiste til Tromsø underhandlingskommitte hær paa stedet.

/51/ Nøtvet.

P.1.

Forreslog dette spørsmaal utsat til baaten kom.

Rossing

skulde redejøre sagen fra først til sist og jøre sit beste for at resultatet blir til arbeidernes forde[]

Fransen

de var de beste om alle dem som reiste til tromsø samlet samen

alle de punkter som er.

/52/ Søderberg

trodde at da de ikke var Nogen gangn i og utsatte de
Rossing

trodde at dem matte ha en konferanse med præssen i tromsø og
naar autoriteterne ha præssen i mod sig saa var de lit bedre for os
Antonsen

syntes at dem vilde ungaa at lade dem som blev i jæn faa fulmagt
til at underhandle.

/53/ Fransen trodde at nordlys var de bæste for os de andre tror
jeg ikke noget paa

P 1

Forhandli[n]gsfulmakt[f]er jit komiten med 35 ja og to nei
/54/ P.2.

Formanden

læste op de Punkter som blev sænt ned til skjæfen den 3 – 4
Nøtvæt

mente at vi ingen ting hadde og jøre i Tromsø efter desse Punk-
ter bare og vænte til Bestyrelsen kom hit og saa underhandle med
dem.

Fransen

naar vi faar vore P opfylt saa har vi ikke noget mere at streike
for

/55/ Nøtvæt

vad har vi da og jøre i Tromsø

Fransen

vi har ligemeget at jøre i tromsø

Nøtvæt

mente at dem reiste til Tromsø for at anklage og da kunde ikke
dem som blev i jæn hær bejynde og arbeide

/56/ Rossing

mente at naar de var kommet i rætten saa vilde dem ikke jøre
nogen inrømmelse til arbeiderne før dem fik høre dærfra.

Antonsen

Trodde at vi matte inskjibe os og reise hæfra saa fort som mulig

Fransen

mente at vis dem betalte for den tid vi hadde gat saa syntes han
at vi matte gaa i arbeide i jæn

/57/ Hansen

den kommite som reiser til Tromsø træffer direksjonen og da fik dem høre vordan de jik og vi fik vide *de*

Rossing

for direksjonen vilde ikke betale fult ut for de dage vi hadde got ligesnart [ville] anvænt rættten [til] afsigelse.

Fransen

de jælder ikke bare skjæffen men selskabet sælv vis ingen underhandling kom i stan

/58/

Søderberg

jeg er ikke videre glad i at arbeide hæ men vis vi kan komme til et midels forlig saa kunde han stande i rætshan[d]ling blir doktoren nok saa afjørende vis vi faa dagløn for den tid vi har got kan vi ikke forlange at reise.

Nødvet

mente at dem som reiste blev sat fast og straffet vis dem underhanled hær

/59/ Søderberg

han jik ut fra at kommiten skulde forhandle med dem før K reiste

Antonsen

er de skjæfen eller Selskabet vi skal anklage

Nøtvet

jeg tar ikke min hand i arbeide saalænge den hær skjæfen er hær eller alle de andre.

Fransen

Betryggende vilkaar vis vi arbeider

/60/ Søderberg

mente at skjæfen ikke kom til at bli hær i saafald vilde han ikke arbeide under han.

Svensen

mente at Kompaniets repræsænter ikke kunde underhanle før dem ha vært hær men vis dem skulde komme med første baat eller strakst æfter og at vi har forhastet os lit med at vælge den kommite til Tromsø

/61/ Søderberg

underhanling før kommiten reiser til Tromsø.

Fransen

er mødet enig i at vi skal opta afstæmning af P 2

Holte mente at de var kompaniet som motte bestemme vad er-statning

Bodal

/62/ Svensen

ikke min menin at kommiten var valt lit forhastet men at naar baaten er kommen kan de bli knap tid

Kjelgren

en ny skjæf vis vi skal arbeide

Antonsen

mente at vi var lige matlaus for de om vi kom til enighed. for baaten kunde ikke ha meget proviant og fa reise dem som vilde

/63/ Svensen

mente at vis dem ikke ha utsik[t]il at dem fik mat hit kunde dem ikke beholde folket hær.

Søderberg

vi slipper væl at ha noget braak med skjæfen for kompaniet kunde vist ikke ha han hær

/64/ P tre

Svensen

stiller utslagsforslag

vedtaget til Næste møte

slut 5 1/4

/65/ P.1. Ja Nei

[Strekliste]

35 2

P 2.

Ja Nei 0

[Strekliste]

27 6 2 blank

Einar A. Terjesen

Marxisme og historievitenskap

Rapport fra minnekonferansen
om Marx i Linz

I begynnelsen av januar fant i Linz, Østerrike, den første minnekonferansen i Marx-jubileumsåret 1983, sted. Temaet var «marxisme og historievitenskap». Ca. 100 historikere med spesialfelt arbeiderbevegelse var møtt fram, i hovedsak fra Øst- og Vesteuropa.

Det var ikke å vente at deltagerne skulle komme fram til noen enhetlig vurdering av Marx og marxismens betydning for historievitenskapen. Bl.a. fordi, som hovedinnlederen Eric Hobsbawm påpekte, kongressdeltagerne hadde hatt helt ulike erfaringer med marxismen. Spesielt for eldre marxister som hadde en felles erfaringsbakgrunn i kampen mot fascismen (ca. 1/3 av kongressdeltagerne) var dette et praktisk problem. Enkelte hadde oppnådd akademiske posisjoner som hoff-forvaltere av Marx-arven, andre hadde sittet i fangeleirer i Sovjet.

Seminaret kom til å dreie seg mindre om marxisme og desto mer om Marx. Det klassiske spørsmål: «Hva mente Marx?», var det sentrale, selv om omtrent samtlige debatanter hevdet at vi måtte komme lenger. Anderledes kunne det også vanskelig bli når russere og øst-tyskere, men *ikke* polakker og ungare, tok Marx-kritikk mer eller mindre som personlige fornærmelser. Bare på ytterst få punkter var Marx-kritikk legitim, bl.a. det han (og Engels) hadde skrevet om «de historieløse folkene» i Østeuropa og på Balkan. Dette tjente på sin side selvfølgelig igjen til at russere og øst-tyskere kunne framstille seg selv som kritiske marxister.

«Ill-legitim Marx-kritikk» ble møtt på tre måter. For det første, og vanligst, møtte man kritikken, som ofte var satt fram i en pole-

misk, for ikke å si provokatorisk, form med taushet. For det andre kunne autoritetene svare med motbevis i form av velvalgte Marx-sitater og egne positive vurderinger. For det tredje holdt man politiske innlegg.

Jeg vil nevne de to viktigste konfliktpunktene som førte til debatt og ikke bare taushet.

Hobsbawm hevdet i sin hovedinnledning at Marx ikke hadde skrevet et eneste historisk verk. Han argumenterte for at de tre verkene som er kjent som historiske bevisst ikke var skrevet som historiske avhandlinger, men som politiske. På den andre siden mente Hobsbawm at de i dag hadde verdi som historiske analyser.

Heinz Heitzer (DDR) angrep dette synspunktet. Han framførte et kraftig forsvar for samtidshistorie generelt og for Marx som samtidshistoriker spesielt. Argumentene for samtidshistorie kunne vært framført av en hvilken som helst engasjert forsker i Norge. Marx' verker ble på sin side framhevet som «inntil idag modell for samtidshistoriske analyser». Forholdet mellom Marx som historiker og Marx som politiker ble sett på som innlysende uproblematisk og positiv. Til dette repliserte Schlomo Avineri (Jerusalem) at Marx skrev «Borgerkrigen i Frankrike» på et tidspunkt hvor Pariserkommunen allerede var blitt et symbol innen arbeiderbevegelsen.

Det andre åpne konfliktpunktet gjaldt den nye MEGA (Marx/Engels Gesamtausgabe) og tolkninger av Marx' kladdebøker. Jürgen Rojahn, forsker ved IISG (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam), presenterte en inngående analyse av Marx' «Parisermanuskripter» og notathefter fra 1840 – 45. Problemet med disse manuskriptene er at de er usammenhengende notater: Marx noterte på flere ark samtidig, for deretter å binde dem sammen, rive dem fra hverandre og sette dem sammen på en ny måte. Marx-forskningens store problem er her å finne den originale rekkefølgen Marx noterte i og å finne den rekkefølgen på notatene som gir mest mulig fornuftig mening. En løsning finnes i den gamle MEGA fra 1932, som er den versjonen vi kjenner manuskriptene i. Den nye MEGA bygger på dette, med enkelte endringer.

Originalene til de aktuelle Marx-notatene finnes i IISG. Etter en detaljert analyse konkluderte Rojahn med at den publiserte rekke-

følgen av notatene er feilaktig og at følgelig den meningen som kan leses ut av dem (evt. tillegges dem!) også må bli feilaktig. Offentliggjørelsen av «Parisermanuskriptene» i 1932 ga som kjent støtet til helt nye Marx-tolkninger og egne retninger innen marxismen, mens russerne på sin side hevder i den nye MEGA at manuskriptene inneholder kimen til Marx' senere produksjon.

Rojahns innlegg og det på forhånd utsendte manus ga støtet til seminarets mest indignerte og krasse innlegg. Alexander Malysch (Inst. for marxismen-leninismen, Moskva) en av hovedredaktørene for MEGA, brettet ut de dagsaktuelle internasjonale konfliktene: Det går ikke an å komme her å kritisere Marx når USA truer Sovjetunionen. I den Grad Rojahns manus ble berørt var det i form av påstander.

Det som likevel sto mer sentralt i innleggene var periodiserings-spørsmålet (og den asiatiske produksjonsmåtenes plass i dette spørsmålet) og i hvilken grad marxismen var egnet som metode/teori for å forstå utviklingen av før-kapitalistiske samfunn. Hobsbawm hevdet her at Marx' «ideer i stor grad har omformet historieskrivningen om ikke-europeiske, spesielt orientalske samfunn». Dette ble ikke presisert nærmere. Generelt mente Hobsbawm at det ikke var Marx' feil at han beskjeftiget seg såpass lite med ikke-europeiske samfunn. I forrige århundre *var* verdenshistorien i det vesentlige eurosentrisk.

Avineri berømmet Marx for at «få tenkere og sosialteoretikere i det nittende århundre hadde forstått de vidtrekkende følgene av europeisk koloniale ekspansjon på de sosioøkonomiske strukturene i utenomeuropeiske samfunn så godt som han». Likevel førte klassifiseringen av enkelte av disse samfunnene under begrepet «asiatisk produksjonsmåte» til en statisk modell, hvor endring bare kunne skje som resultat av ytre inngripen, dvs. europeisk imperialisme. Marx var eurosentrisk i flg. Avineri, i den forstand at hans innsikter i det indiske og det kinesiske samfunnet ikke kunne forenes med hans allmene historiefilosofi.

Jens Rahbek Rasmussen (Danmark) tok for seg debatten i DDR om den asiatiske produksjonsmåten. Debatten hadde blomstret fra ca. 1964 – 74 for så å stoppe opp uten at noen konklusjoner ble trukket. Rasmussens hovedargument for debattens fiasko var at den dreide seg mer om tolkninger av Marx enn om studier i asi-

atisk historie. To motsatte posisjoner ble trukket ut av Marx' tekster: Den ene hevdet eksistensen av en asiatisk produksjonsmåte, den andre hevdet at alle før-kapitalistiske samfunn var feudalistiske.

Wolfgang Küttler (DDR) hørte til dem som forsvarte eksistensen av den asiatiske produksjonsmåten ut fra Marx' skrifter. Dette var likevel ikke hovedpoenget i periodiseringsspørsmålet. Det viktige var eksistensen av «objektive struktur- og utviklingssammenhenger i historien i trinnvis framskritt fra lavere til høyere nivåer». Alle samfunn behøvde ikke å gå gjennom alle trinnene, men det verdenshistoriske tyngdepunkt beveget seg fra samfunn med asiatisk produksjonsmåte, til samfunn med antikk produksjonsmåte, osv.

Følgende skriftlige bidrag ble lagt fram:

Shlomo Avineri (Israel): Hat Marx eine einheitliche Theorie der Weltgeschichte?

Frank Deppe (Forbundsrepublikken Tyskland): Marxismus und Geschichte der Arbeiterbewegung (Thesen)

Velitschko Dobrianov (Bulgaria): Marx's sociological paradigm and historiology

Dick Geary (Storbritannia): Marx and the Natural Sciences: the Case of Karl Kautsky

Ernst Glaser (Østerrike): Geschichtswissenschaft im Austromarxismus

Abdalla Hanna (Syria): Die Verbreitung des Marxismus im ostarabischen Raum

Heinz Heitzer (DDR): Karl Marx und die Zeitgeschichte

Eric Hobsbawm (Storbritannia): Karl Marx und die Geschichtswissenschaft. Thesen

János Jemnitz (Ungarn): Der 100. Geburtstag von Karl Marx im Spiegel der sozialistischen Presse

Francè Klopčic (Jugoslavia): Friedrich Engels und Karl Marx über die «geschichtslosen» slawischen Nationen

Wolfgang Küttler (DDR): Formationstheorie und Geschichte im Werk von Karl Marx

Sadao Ohno (Japan): Die drei Stufen der Vorgeschichte der Menschheit bei Marx

Jens Rahbek Rasmussen (Danmark): Doomed to stagnation? The inadequacy of some current Marxist notions of pre-capitalist history outside Europe

Jürgen Rojahn (Nederland): Marxismus – Marx – Geschichtswissenschaft. Der Fall der sog. «Ökonomisch-philosophischen Manuskripte aus dem Jahre 1844»

Péter Sipos (Ungarn): Einige Fragen der Entwicklung der Marxistischen Geschichtswissenschaft in Ungarn

Lajos Varga (Ungarn): Über die Marx-Interpretationen der Sozialdemokraten des Jahrhundertbeginns i Ungarn

James D. Young (Storbritannia): Class consciousness. The class struggle and international labour history

Forskningsprosjekteter og -meldinger

Tore Brantenberg
Norske arbeiderboliger

Bakgrunn

Strukturendringer i produksjon og næringsliv medfører at veletablerte industribedrifter ryker over ende eller nedlegges. Brukbare boliger fraflyttes, misligholdes og rives. Samtidig brytes menneskelige miljøer opp, tragedier som ikke gir utslag hverken i statsbudsjett eller bruttonasjonalprodukt. En felles kulturarv er i ferd med å forsvinne fordi det er så få som har omtanke for den nære historie. Men vi trenger å dokumentere denne del av industrialismen som har gitt oss grunnlaget for vår vekst og velferd. Uten forståelse for de prosesser og mekanismer som har ført oss dit vi er i dag ender vi med å bli historieløse, uten kraft og innsikt til å gripe inn i dagens situasjon for å bygge et bedre samfunn.

Selv om vi nå har fått vår første doktor i industriarkelogi, *Kari Hoel Malmstrøm*, med sin uhyre interessante avhandling «Fabrikk og bolig ved Akerselva», er bøker om norsk arkitektur en sjeldenhet. Bolighistorie, særlig når det gjelder sosial boligbygging, er sterkt forsømt i vår utdanning, både den almene og den videregående. Boka tar derfor sikte på å vise et bredt utvalg av norske arbeiderboliger, fra den tidlige industrialismes bruksboliger til filantropiske, almennyttige boliger og spekulasjonsbyggeriets leiekaserner under industrialismens gjennombrudd via kommunal boligbygging til boligkooperasjonens og Husbankens rolle i nyere tid, og med boligplattformene i Nordsjøen som dagens eksempler. Derved vil ulike bygningsmiljøer kunne illustrere det sosiale, det kulturhistoriske og det arkitektoniske aspekt under skiftende samfunnsmessige vilkår.

Definisjon

Arbeiderboliger er nær knyttet til *industrialismen* og kan defineres som permanente boliger bygget av en arbeidsgiver for arbeidere i tilknytning til arbeidsstedet og med husleie som del av lønnsbetingelsene. Dette er den såkalt *patriarkalske* urtypen. Dessuten har vi boliger bygget av personer eller organisasjoner med *filantropiske* siktemål, og vi har boliger bygget med *spekulasjon* for øye. En videre utvikling, etter hvert som samfunnet overtar ansvaret, er boliger bygget i *kommunal* eller *statlig* regi og i vår tid, særlig etter annen verdenskrig, boliger basert på en *kooperativ* organisasjon.

Grensetilfeller er husmannsplasser, tømmerkoier, rorbuer o.l., men da disse ikke er basert direkte på en industriell vareproduksjon vil ikke hovedvekten legges på slike anlegg, selv om de er interessante nok som fenomener i seg selv. Felles for dem alle er at boligene er *planlagt, utformet og bygget av andre enn dem de er bestemt for*.

Et grensetilfelle for studieområdet er også de mange boliger som er resultatet av egeninnsats og selvbygging, delvis med offentlig eller halvoffentlig støtte. Ett av siktemålene med prosjektet er derfor å klarlegge hvor mye *organisering, finansiering* og ikke minst *produksjon* har å si for plassering, utforming og husleiefastsetting.

Formål

Arbeiderboligens historie er industrialismens historie og samtidig historien om sosial boligbygging i to hundreår. Boka om norske arbeiderboliger pretenderer ikke å gi et fulldekkende kunsthistorisk bilde av utviklingen, like lite som det bare dreier seg om en nøytral registrering av fenomenet.

Ingen historisk fremstilling er objektiv, fordi den farves av forfatterens eget verdisyn. Jeg aksepterer denne motsetning som en inspirerende ledetråd og er fullt klar over at mitt eget erfaringsgrunnlag vil komme til å prege vurderingene. Men sett gjennom øynene til en som selv er aktiv i planlegging, undervisning og samfunnsdebatt vil forhåpentligvis resultatet kunne provosere frem en høyst nødvendig diskusjon:

* Hvordan skal våre fremtidige boliger formes og organiseres?

- * Skal vi bo tett, lavt, høyt, spredt?
- * Skal vi bo i byen eller på landet?
- * Hvordan skal vi ta vare på og videreutvikle våre eksisterende boligmiljøer?

Boka bør kunne leses som et sosialhistorisk dokument, som en lærebok i boligutforming, men også som et polemisk innlegg med spesiell adresse til arkitekter og samfunnsplanleggere, til skoler og undervisningsinstitusjoner, til saksbehandlere, politikere, boligformidlere og -forvaltere, entreprenører og konsulenter, men også til alle som interesserer seg for boligspørsmål og for boligpolitikkenes fysiske og sosiale konsekvenser.

Ambisiøst? Selvsagt, men også som en nødvendig motvekt mot de mange skråsikre bedrevitere som bare representerer en del av sannheten, men som stadig fremmer sine lettvinte patentløsninger på kompliserte smfunnsproblemer som angår oss alle, og som vi bør engasjere oss i. Det er å håpe at boka kan medvirke til en mer aktiv debatt om disse problemene.

Bli med!

Derfor denne oppfordring til alle interesserte om å bidra med råd og forslag. Arbeidet er nå inne i en registreringsfase, og allerede etter kort tid er det helt overveldende å oppdage hvor mye som finnes av ulike anlegg, og som ennå kan tas vare på. Flere anlegg må måles opp, til dette trenges støtte fra flere hold, og arbeidet kan utføres av interesserte arkitektstudenter som sommerjobber. Men mye er forsvunnet og mye forsvinner mens dette skrives. Gamle tegninger, fotografier og annen dokumentasjon av de gamle anleggene er derfor også viktig, selv om hovedvekten i første omgang vil bli lagt på de eksisterende anlegg og deres mulige gjenbruk.

Min adresse er:

Tore Brantenberg, Arkitektthøgskolen i Oslo, St. Olavs gt. 4, Oslo 1,
Tlf. (02) 20 83 16.

Lettlest litteratur for interesserte

Odd Brochmann, *By og bolig*, Oslo 1958 (Oslo Bys Vels boligundersøkelser, nr. 1)

Jan Carlsen m.fl., *Arbeiderboliger i Oslo 1850 – 1972*, Oslo 1972

Kari Hoel Malmstrøm, *Fabrikk og bolig ved Akerselva*, Oslo 1982

Per Sæther, «Arbeiderboliger», i *Byggekunst* 2/1979

Tidsskriftet *Byggekunst* har en serie om norske arbeiderboliger. Se heftene 1/1979, 2/1979, 5/1979, 6/1979, 1/1980, 6/1980, 5/1981.

Heftene 2/1979 og 6/1982 er i sin helhet viet tema sosial boligbygging.

Film/videoopptak av arbeiderveteraner

Erling Ottesen og Tor Inge Berger er i ferd med å planlegge en serie film/videoopptak av arbeiderbevegelsens veteraner. I første omgang vil man konsentrere seg om Østfold, senere står resten av landet for tur.

Erling Ottesen har i sin virksomhet som filmregisor/produsent vært spesielt opptatt av arbeidsfolks liv og virke, f.eks. i filmer som «Lensepakk» og «Glomma, elva som lever». Erling Ottesen har hatt oppdrag for AOF og Landsorganisasjonen.

Tor Inge Berger er lektor i historie. Han har i en rekke artikler i lokalavisene, fagforbundsblader og andre tidskrifter behandlet arbeiderbevegelsens historie i Nedre Glomma-regionen. Han har i stor utstrekning arbeidet med muntlig kildemateriale.

Film/videoarbeidet har to siktemål. For det første det pedagogiske: å gjøre opptak som kan brukes som undervisningsmateriale i arbeiderbevegelsens historie. Intervjuene vil bli redigert sammen med eksisterende dokumentaropptak, stillbilder av arbeidsplasser, arbeiderboliger, dokumenter osv. til kortfilmer som kan benyttes i skoleverket, i fagbevegelsen, av AOF, av TV. Målet er å skape en økt interesse for arbeiderbevegelsens historie, spesielt hos den oppvoksende generasjon.

For det andre vil selve video/filmopptakene av veteraner, hvor en kan se fortelleren, være et viktig historisk kildemateriale. Mimikken og bevegelsene hos den intervjuede vil gi en økt forståelse for kildens egenart.

Det uredigerte materiale vil derfor i sin helhet bli deponert i arbeiderbevegelsens arkiver, lokalt eller sentralt og stå til disposisjon for forskere i arbeiderbevegelsens historie.

Prosjektet reiser problemer av både teoretisk og praktisk art: Utvalget av intervjuobjektene bør såvidt mulig være representativt med en best mulig spredning yrkesmessig, geografisk, politisk. Både grasrota og arbeiderbevegelsens tillitsmenn lokalt og sentralt bør være med. Selve den muntlige intervjuformen, knyttet til filmopptak, reiser problemer som vi i denne forbindelse skal la ligge.

Hovedanstøtstenen vil være *økonomien*. Gjennomført på landsbasis vil hele prosjektet koste 2 – 3 millioner kroner.

Initiativtakerne er i ferd med å ta kontakt med LO sentralt, for-

bundene, AOF, Kirke- og undervisningsdepartementet og kulturinstitusjoner på lokalplan for økonomisk støtte til prosjektet som beregnes å være fullført i løpet av et par år.

Kontaktadresse:

Tor Inge Berger, Nabbetorpveien 19, 1600 Fredrikstad

Hovedoppgaver

med emner fra arbeiderklassens og arbeiderbevegelsens historie. Oversikten inneholder hovedoppgavene i historie som ble innlevert høsten 1981 og våren 1982.

TFAH har tidligere offentliggjort oversikter over hovedoppgaver om arbeiderbevegelsens historie i heftene 1/1977, 1/1978 og 2/1982.

Alnæs, Arne: *Solkjerringer og fiskbærere. Om arbeiderne på klipp-fiskbærgan i Kristiansund på 1930-tallet,*

Universitetet i Trondheim, våren 1982

Devig, Thor N.: *Organiseringen av hvalfangerne 1913 – 1936,*

Universitetet i Oslo, våren 1982

Eggen, Sven Asle: *Arbeiderbevegelsen i Melhus og Flå 1899 – 1940,*

Universitetet i Trondheim, våren 1982

Elvestad, Tor: *Bakerloven og bakerkonflikten i 1906,*

Universitetet i Oslo, høsten 1981

Frogg, Sissel: *«Marseille-socialiste» 1936. Une étude d'un parti et de son journal,*

Universitetet i Oslo, høsten 1981

Goksøyr, Matti: *Fra tjener til arbeider? En undersøkelse av Alvøen-arbeidernes rekruttering og lønnsforhold, 1801 – 1865,*

Universitetet i Bergen, våren 1981

Halvorsen, Solveig: *Skandinavisk steinhoggerforbund og faglig organisering blant steinhoggerne i 1890-åra,*

Universitetet i Oslo, våren 1982

- Hernes, Marit: *Bedriftsutvalg og lokalsamfunn. Arbeidet i bedriftsutvalget ved Glomfjord fabrikk i perioden 1951 – 1978*, Universitetet i Tromsø, høsten 1981
- Holmquist, Grete M.: *Konflikten ved Fosdalen bruk i Malm 1925*, Universitetet i Trondheim, våren 1982
- Høyheim, Kjell Jarle: *Fagrørsla i Høyanger 1916 – 1930*, Universitetet i Bergen, høsten 1981
- Kirkbakk, John: *Arbeidsløshet i Rørosdistriktet i mellomkrigstida*, Universitetet i Trondheim, våren 1982
- Krogsrud, Åse: *Industri i bondebygd, Aadals Brug – en arbeidskoloni på Oplandene 1840 – 1890*, Universitetet i Bergen, høsten 1981
- Kvalnes, Arvid M.: *Enhetsskolens utvikling i Norge fra 1840 til 1950, med hovedvekt på etterkrigstiden og Det norske Arbeiderparti*, Universitetet i Tromsø, høsten 1981
- Meiring, Torstein: *Ny tid i emning – eller kaos og anarki? Reaksjoner i norsk arbeiderbevegelse på revolusjonen og borgerkrigen i Finland*, Universitetet i Oslo, våren 1982
- Tjelmeland, Hallvard: *Avradikaliseringa av Det norske Arbeiderparti i mellomkrigstida. Ei historiografisk drøfting*, Universitetet i Tromsø, våren 1982
- Træen, Jan: *Splittelsen innen arbeiderbevegelsen i Buskerud. Diskusjon, kamp og partisplittelse i 20-åra*, Universitetet i Oslo, våren 1982
- Tømmernes, Reidar: *Titoismen og norsk arbeiderbevegelse*, Universitetet i Trondheim, våren 1982
- Vestheim, Øivind: *Russlandfarten. Ei arbeidsvandring fra norske skogsbygder til Sovjetunionen i 1930-åra*, Universitetet i Oslo, høsten 1981
- Aarvold, Ivar Rumohr: *De tariffstridige arbeidskonfliktene i 1936*, Universitetet i Oslo, høsten 1981
- Asheim, Jon: *Kirken og arbeidsløsheten. Omkring ungdomshjelpen 1932*, Universitetet i Trondheim, våren 1982

Summaries/Zusammenfassungen

Knut Einar Larsen:

Das Arbeiterwohnungsproblem in Trondheim 1850 – 1920: Einige Beispiele aus der Geschichte des sozialen Wohnungsbaus

Das Arbeiterwohnungsproblem hatte im 19. Jahrhundert zwei Seiten. Erstens lebten Familien der Arbeiterklasse in kleinen und oft überfüllten Wohnungen, die in sanitärer und baulicher Hinsicht überall einen ausgesprochen unzureichenden Standard hatten. Zweitens äusserte sich das Problem in einem fast konstanten Wohnungsmangel.

Die Lösung dieses ernststen gesellschaftlichen Problems war völlig der «Privatinitiative» überlassen. Ein Vorschlag des Ingenieurhauptmanns Carl Bonaparte Roosen, der 1851 vorschlug, dass die Stadt Trondheim selbst Musterwohnungen für Arbeiterfamilien bauen solle, wurde von den kommunalen Behörden überhaupt nicht diskutiert. Wie auch andernorts in Europa, so wurden auch in Trondheim die ersten Initiativen zur Lösung des Problems von privaten Wohnungsbaugesellschaften auf philanthropischer Grundlage ergriffen.

In Trondheim wurden im philanthropischen Rahmen zwei äusserst unterschiedliche Vorhaben realisiert. Das erste waren die «Arbeiterwohnungen auf Kalvskinn», die 1858 gebaut wurden. Es handelte sich hier um ein zentral gelegenes dreistöckiges Steinhäus mit 24 Wohnungen a 30 m². Sowohl in bezug auf die generelle Disposition der Anlage als auch in seiner Planlösung und Konstruktion war dies ein sehr avanciertes Projekt.

1873 baute die «Gesellschaft zur Beschaffung von Arbeiterwohnungen» 7 kleine Häuser mit je 2 Wohnungen. Die Häuser befanden sich ausserhalb der Stadtgrenze, waren deshalb nicht den Bauvorschriften Trondheims aus dem Jahre 1869 unterworfen, die gemauerte Steinhäuser forderten, und deshalb als traditionelle Holzhäuser gebaut. Die «Gesellschaft zur Beschaffung von Arbeiterwohnungen» kaufte nach und nach ein grösseres, bisher landwirtschaftlich genutztes Gebiet in der gleichen Gegend. Dieses Areal wurde im Laufe weniger Jahre als Baugrund an Arbeiter verpachtet und es bildete sich unmittelbar vor der Stadtgrenze eine neue «Vorstadt». Bautechnisch war die Bebauung oft von schlechter Qualität.

Ein ernster Nachteil für die Arbeiter, die in den «Vorstädten» lebten, war der lange Weg zu den Arbeitsplätzen in der Stadt. Dies wurde auch von gewerkschaftlicher Seite, von «Trøndernes Fagforbund», 1885 gegenüber der Stadt Trondheim unterstrichen. In einem Ersuchen wurde die Forderung erhoben, dass sich die Stadt aktiv engagieren müsse, um der Wohnungsnot der Arbeiterklasse durch den Bau zentral gelegener Arbeiterwohnungen abzuhelpen. Erst 1913 stellte der Stadtrat von Trondheim Mittel zur Er-

richtung von Arbeiterwohnungen zur Verfügung. Im drauffolgenden Jahrzehnt wurden in kommunaler Regie und unter Leitung des Stadtarchitekten, des späteren Professors Sverre Pedersen, eine Reihe schöner Arbeiterviertel gebaut.

Kjell Håve: **Die Mietervereinigung in Bergen und der Kampf gegen die Wohnungsnot um 1920**

Der Grossbrand in Bergen im Jahre 1916 spitzte die Wohnraumsituation, die bereits vorher prekär war, zu. Die Arbeiterbewegung der Stadt führte 1919 und 1920 Aktionen gegen die Wohnungsnot durch. Zu diesem Zeitpunkt trat die Arbeiterbewegung landesweit für die Zerschlagung der kapitalistischen Klassengesellschaft durch direkte Aktionen ein.

Innerhalb der Arbeiterbewegung wurde Bergens Mietervereinigung gegründet. Diese Organisation begann ab Ende Oktober 1919, leerstehende Häuser für Obdachlose zu okkupieren. Diese Aktionen hingen mit der Hauptforderung der Arbeiterbewegung auf wohnungspolitischem Gebiet zusammen, nämlich einer Rationierung von Wohnraum. Diese Forderung eignete sich gut für Aktionen und sie war ausserdem mit taktischen Vorteilen verbunden. Das Sprachrohr der Arbeiterbewegung, die Zeitung «Arbeidet» (Die Arbeit), begründete die Aktionen weitgehend mit allgemeinen humanitären Prinzipien.

Vor Weihnachten 1919 fasste der Stadtrat von Bergen einen prinzipiellen Beschluss über die Rationierung von Wohnraum und kaufte einen Villenkomplex, den die Mietervereinigung besetzt hatte. Doch ging die Arbeiterbewegung geschwächt aus den Gemeindevahlen hervor, die im gleichen Monat stattfanden.

Nach dem Jahreswechsel vermochte die Führung der Arbeiterbewegung nicht, einen geplanten Generalstreik für die Rationierung von Wohnraum durchzuführen. Ein kommunaler Beschluss, Baracken für Obdachlose zu errichten, konnte dagegen durch die Agitation in «Arbeidet» gegen die gesundheits- und existenzgefährdenden Verhältnisse in bereits existierenden Baracken und durch die Blockade der Bauarbeiter gegen den Barackenbau verhindert werden. Weitere Vorstösse gegenüber der Gemeinde mit dem Ziel, den Wohnungsbau zu sozialisieren, scheiterten. Die Versuche, in weitere leerstehende Wohnungen und Häuser zu ziehen, stiessen 1920 häufig auf den Widerstand der Polizei und im Sommer wurden Vorstandsmitglieder der Mietervereinigung verurteilt. Während des gesamten Jahres war Bergen von starken politischen Gegensätzen geprägt.

Im September beschloss der Stadtrat, keine Wohnraumrationierung durchzuführen. Am 5.10. wurde der Vorsitzende der Mietervereinigung, eine Däne, des Landes verwiesen – eine Massnahme, die dazu führte, dass der konservative Bürgermeister von demonstrierenden Arbeitern tätlich angegriffen wurde. Die Arbeiterpresse distanzierte sich politisch von den Tätlichkeiten, zeigte aber auch Verständnis für sie. Obwohl es der Arbeiterbewegung gelang, den Ausweisungsbeschluss zu unterlaufen und den dänischen Vorsitzenden wieder nach Norwegen zu schleusen, ebte der Aktivismus in der Wohnraumfrage nach und nach aus.

Erling Berg:

The Tenants' Movement – from militant pressure group to information service

The organised tenants' movement grew up in this country during the inter-war years as a direct result of the labour movement's engagement in the tenants' cause. From the point of view of the labour movement the conflict between tenants and landlords on the housing market was a clear parallel to the conflict between the working class and the bourgeoisie on the labour market. The connection between the tenants' movement and the labour movement has never since been broken, but during the history of the tenants' movement it has varied in strength and character.

Before the war the tenants' movement functioned as a militant pressure group, and in Oslo it organised tenants in extensive housing battles against landlords in which collective weapons such as strikes and blockades were used. In connection with the passing of the Rent Act and the founding of the Oslo Rent Tribunal in 1939, the tasks facing the tenants' movement changed, and from this point on the main emphasis was concentrated on legal advice and legal aid. During the first years after the war the tenants' movement played a major role in the establishment of a nationwide housing cooperative, and the Norwegian Tenants' Association took the initiative in founding the Norwegian National Association of House Building Cooperatives (NBBL) in 1946.

The tenants' organisations were greatly weakened by internal strife around 1950, and as a result of this debility their outgoing activities dropped to a low level in the 50s and 60s. The Tenants' Association in Oslo (LBFO) concentrated on work connected with legal aid and also functioned as a consultative body for the authorities in connection with committee reports on housing policy, etc. The tenants' movement never spread significantly outside the Oslo area, even though it maintained its own nationwide organisation for roughly 30 years.

In the 70s a new task gradually emerged as the most important issue for LBFO: the organisation now functions as a provider on information for the Oslo local authority in matters of urban renewal. Cooperation with the local authority has strengthened the tenants' movement economically and organisationally, but at the same time it has taken it further away from its original purpose of representing the interests of tenants. What was to start with an active association of members has developed into a more or less semi-municipal information service.

Lars Gulbrandsen:

The political distributional price of popularity

On changes in the social composition of the membership of OBOS in the post-war years.

Oslo Housing and Savings Association (OBOS) appears both before and just after the war to have been dominated by members from the lower social strata. This article shows how the influx of new social strata in OBOS gradually changed the social composition of the membership in the opposite direction of its original social basis. The article also shows how laws and rules for allocations and, not least, the lack of the ability and will to change such regulations, have had the effect of changing the social distribution of the resource which has meant most in this system of allocation, namely the dates on which members joined OBOS.

At the conclusion of peace in 1945 there were no OBOS queues. Those seeking homes were at that time registered with the Oslo local authority. Compared with those who became members of OBOS, the people registered with the local authority were far more clearly in desperate need of a place to live. In 1949 the local authority queue was transferred to OBOS, and in the next few years OBOS flats were almost exclusively offered to those who had previously applied to the local authority for a home. When OBOS was later able to start offering home to those who had themselves become members, the amount of interest in an OBOS flat was pretty small. However, in the House Building Co-operatives Act of 1960 the right was introduced to transfer membership to other members of the family, and those membership certificates which holders had not needed to use were now passed over to members of the family whose need was greater. In this way the possibility was introduced of inheriting good places in the queue or favourable dates for seniority.

Since the war there has been a clear change in the demographic profile of new OBOS membership. First it was almost only married couples who joined, in the 50s engaged couples were the largest civil status category, and subsequently single persons represented the majority. Gradually within this group the dominant age-bracket has been shifted downwards all the time. With the mass of new members people from the higher strata came forward in full force, but at the same time the art of getting a good place in the queue at an early point of time seems to have been more widespread in the higher social strata than in the lower. Precisely because OBOS became extremely popular, the inequality found in society in general gradually became characteristic of OBOS too.

Finally the article shows how changes in housing policy, such as lower loans from the National Housing Bank and higher maximum prices, have surprisingly swiftly swept away the ground from under a supposedly very rigid system of allocation, so that this has now become a suitable subject for a historical journal.

Reidun Wilhelmsen: Why was Vålerenga to be condemned?

Vålerenga is an old part of Oslo east side, mainly populated by working class people. In the nineteen thirties official plans for town regulations were passed, which presupposed a total condemnation and urban renewal of old Vålerenga. The old wooden buildings and many aof the brickbuilt house were to go, modern dwellings to be built.

Several goals were to be achieved through this process of urban renewal:

1. To harbour more people in the area,
2. to extend the streets in order to cope with the expanding traffic,
3. to change the nature of the area from a mixture of flats and small industry to a zone exclusively for dwellings,
4. to get new lodgings for the residents. The authorities found the existing bulidings very unsatisfactory.

Those who worked on town-planing judged condemnation to be an important measure of social policy in the interests of the inhabitants. They however protested heatedly, and denied that their part of town and their flats were fit to be condemned. nevertheless there was a broad political unanimity on the plans.

the town planners wanted to put an end to a haphazard city development. They wished to direct the future city growth and house building. But in spite of extensive planningeconomy and conjunctural conditions were decisive to the fate of Vålerenga. Muni-

cipal finances were too weak to undertake expropriation and condemnation with the ground for private enterprise. In the 1930'ies there was some interest in these plans, but this interest ceased when the extension of Oslo town in 1948 once more gave access to sites hitherto not covered with buildings.

Therefore Vålerenga was not condemned, but still exists today. But the plans have not been explicitly repealed. The municipality has bought some houses, torn them down or let them decay waiting for times more favourable to total condemnation. The traffic through the area has become increasingly heavy.

In stead for obtaining new dwellings the plans lead to stagnation and slum development. Today the cultural value of the district has been recognized. But still no decision has been reached whether to rehabilitate or condemn this part of Oslo town.

Kjersti Granum: Trabantenstadtproblematik

Was ist ein Trabantenstadt, wie wohnt man dort und welche Verhältnisse haben Einwirkung auf Wohlergehen und Kontaktmuster in einer Trabantenstadt? Um auf diese Fragen antworten zu können, ist es notwendig, die immanenten Eigenschaften der Trabantenstadtstruktur zu untersuchen und weiter danach zu fragen, welche Konsequenzen diese Eigenschaften für die Bewohner haben. Eine Trabantenstadt kann aber nicht allein per se verstanden werden, sondern muss als Produkt der modernen Urbanisierung und als unlösbar mit einer Grosstadt verbunden gesehen werden. Sie wird von einer Reihe äusserer Faktoren beeinflusst, die wiederum für das Verhaltensmuster der Einwohner und deren Beziehung zum Nahmilieu von Bedeutung sind. Um etwas darüber aussagen zu können, wie man in einer Trabantenstadt wohnt, behandelt der Artikel die wichtigsten Charakteristika der Trabantenstadt und diskutiert am Beispiel der Osloer Trabantenstadt Lambertseter einige der äusseren Faktoren, die das Lebensmuster in einer Wohnstadt beeinflussen.

Einleitend wird darauf eingegangen, dass der Wohnungsbau ein Ergebnis der politischen und ökonomischen Verhältnisse in der Gesellschaft ist und die Stadtplanung letztlich Resultat der gesellschaftlichen Produktionsweise ist. Gleichwohl ist die Trabantenstadt an eine bestimmte Planungsideologie gebunden, die mit den Stichworten funktionalen und zonengeteilte Städte verbunden ist.

Eine Trabantenstadt ist eine geschichtslose Gesellschaft. Sie hat gewöhnlich die Grösse einer mittleren norwegischen Stadt, ist aber im Gegensatz zu diesen Städten auf dem Reissbrett geplant und in kurzer Zeit gebaut. Die Menschen, die in sie einziehen, haben keine Beziehung zu dem Ort oder zu den Mitbewohnern und ihr Hintergrund ist von sozialen und kulturellen Unterschieden geprägt. Eine neue Trabantenstadt besteht ausschliesslich aus jüngeren Familien in der Etablierungsphase und diese einseitige Altersstruktur kann in mehrerer Hinsicht problematisch sein. Eine Trabantenstadt ist kein selbständiger Stadtteil, sondern ein reines Wohngebiet, dass von der Grosstadt abhängig ist. Das Prinzip der Zonenteilung gab den verschiedenen Gebieten der Stadt spezialisierte Funktionen, was eine totale Trennung von Arbeit und Wohnung, Produktion und Reproduktion zur Folge hat. Die Bewohner haben einen langen Weg zur Arbeit und sind den grössten Teil des Tages nicht in der Wohnstadt. Sie haben viele Verbindungen, die ausserhalb der Trabantenstadt liegen, aber wenige Aufgaben, die gemeinsam zu lösen sind und es fehlen die Möglichkeiten, innerhalb der Trabantenstadt Kontakte zu knüpfen, was eine losere Verbindung zum Wohngebiet schafft.

Das spezielle physische oder materielle Milieu der Trabantenstädte stimuliert den Aufenthalt im Freien nicht. Die Freigeiete, die das Gefühl der Sicherheit und Intimität vermitteln sollten, erzielen eher eine gegenteilige Wirkung. Typisch für Trabantenstädte ist die hohe Bevölkerungskonzentration auf einen relativ begrenzten geographischen Gebiet. Zu jeder Zeit befinden sich viele Unbekannte in unmittelbarer Nähe und es ist schwer und anstrengend, nahe Bekanntschaften zu entwickeln. Die isolierte private Wohnung ist der wichtigste Aufenthaltsort. Dieser Dualismus zwischen «dem Privaten» und «dem Öffentlichen» spiegelt sich im heutigen Familienmuster wider. Die hohe Umzugsfrequenz, die wir häufig in Trabantenstädten finden, trägt nicht dazu bei, diese Verhältnisse zu bessern. Trabantenstädte werden häufig als wenig attraktive Wohngebiete betrachtet und oft sind sie nur eine Durchgangsstation auf dem Wege zu etwas «Besserem».

Eine Trabantenstadt ist aber keine statische Gesellschaft, sondern ändert sich unter Einwirkung verschiedener Faktoren. Die Lebensbedingungen der Bewohner ändert sich im Laufe der Zeit. Erstens durchläuft die Trabantenstadt einen Etablierungsprozess und schafft ihre eigene Geschichte. Zweitens ändern sich die Verhältnisse mit dem Lebenszyklus der Bewohner und drittens ist die Trabantenstadt ein Produkt der Gesamtgesellschaft, die sich verändert.

In allen Trabantenstädten gibt es Menschen, die ihre eventuellen Probleme in der Wohnsituation gelöst haben und denen es dort ausgezeichnet gefällt, während andere sich nie zurecht finden. Zuweilen kann man sich fragen, ob die nächste Umgebung, d.h. die physische und die Menschen in ihr, überhaupt einen Einfluss auf das Wohlergehen der Grosstadtfamilie hat. In dem Fall kann man sich auch fragen, ob überhaupt nach neuen und besseren Lösungen der Wohnungsplanung gesucht werden soll. Obwohl Planer wenige reelle Möglichkeiten haben, ideale Wohngebiete zu schaffen, wäre es falsch, kein Interesse an einer Verbesserung des sozialen Wohnungsbaus zu haben.

Medarbeidere i dette heftet:

Erling Berg (1952): Cand.polit. med statsvitenskap hovedfag. Var driftssekretær i forvaltningsavdelingen i Oslo Bolig- og Sparelag (OBOS) fra 1980 til 1983, og er nå ansatt som konsulent i Sosialdepartementet, plan- og utredningsavdelingen.

Tore Brantenberg (1934): Førsteamanuensis ved Arkitektthøyskolen i Oslo. Har skrevet og forelest om boligspørsmål og boligplanlegging i en årrekke. Tidligere medredaktør av arkitektenes fagblad «Byggekunst». Arbeider med en bok om norske arbeiderboliger fra industrialismens framvekst til dagens situasjon.

Kjersti Granum (1951): Magister i etnologi. Har skrevet avhandlingen «*Lambertseter – Oslos første drabantby*» (1981) og artikler i *Nord Nytt*, *St. Halvard* og et bidrag i *Bygd og by i forvandling* (utg. av Fokets Brevskole/AOF).

Lars Gulbrandsen (1946): Dr.philos., forsker ved Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning (INAS). Har bl.a. skrevet avhandlingen «*Fra marked til administrasjon? Boligmarked og boligpolitikk i Oslo i det tjuende århundre, Boligmarked og boligpolitikk – Eksemplet Oslo* og – sammen med prof. Ulf Torgersen – flere arbeider om boligpolitiske spørsmål.

Kjell Håve (1950): Cand.philol. med historie hovedfag. Har skrevet hovedoppgaven «*Den nye retning' i kamp. Bergens Leieboerforening og den kampen arbeidarrørsla i Bergen førte mot bustadsnau-da i byen omkring 1920*» (1979). Arbeider som lektor i Levanger.

Knut Einar Larsen (1946): Eksamen ved Arkitektavdelingen, NTH., amanuensis ved Institutt for arkitekturhistorie, NTH Trondheim. Har bl.a. skrevet hovedoppgaven «*Lemmehusene*» på *Kristianstensletta, Solhaug og Marinevold i Trondheim* (1971) og artikler om arbeiderboliger i Trondheim.

Dag Skogheim (1928): Forfatter. Har utgitt en rekke skjønnlitterære verker, bl.a. *Sulis* (1980) og *Kafe Iris* (1982), samt bøker og

antologier om arbeiderbevegelsen i Nord-Norge, bl.a. *Klassekampen under nordlysflammer* (1973), *Vi vil tænde* (1975), *Ellisif Wessel* (1977), *Kathrine Bugge* (1978), *Gitte Jønsson* (1978).

Einar A. Terjesen (1949): Cand.philol. med historie hovedfag, historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo. har bl.a. skrevet «*De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse* (hovedoppgave 1978) og *Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre* (ITH-rapport 1980).

Reidun Wilhelmsen (1952): Cand.philol. med historie hovedfag. har skrevet hovedoppgaven «*Vålerenga – 50 års saneringstrusel. Årsaker til og virkninger av reguleringsplanene for bydelen*» (1980).

Innkomne bøker

Trond Hegna, *Min versjon*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1983

Jens Arup Seip, *Problemer og metode i historieforskningen*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1983.

Per Selle, *Norges Kommunistiske parti 1945 – 1950*, Oslo – Bergen – Stavanger – Tromsø: Universitetsforlaget 1983.

Therkel Stræde, *Rolf Hammer. Anarchistischer Arzt in Kopenhagen*, København: Københavns Universitet, Historisk Institut 1983.

Einhart Lorenz

Det er ingen sak å få partiet lite NKP 1923 – 1931

«Det er ingen sak å få partiet lite. Men Gud bevares for et arbeide det er å få det stort.» Med disse ord kommenterte den senere partisekretæren Ottar Lie stridighetene innen Norges Kommunistiske Parti i 1925. Fem år senere forsvant NKP ut av rikspolitikken.

Emnet for denne boka er NKPs historie fram til lederskiftet i 1931. I løpet av få år hadde NKP utviklet seg fra å være et livskraftig parti som mange steder utkonkurrerte Arbeiderpartiet, til en liten og isolert sekt. Det er en historie om ødeleggende fraksjonskamper, politiske rundkast og inngrep utenfra.

På grunnlag av helt nytt kildemateriale – protokoller fra NKPs politiske byrå, sekretariat, sentralstyre, partikonferanser m.m. – blir det for første gang mulig å få et nærbilde av kampene i NKP-ledelsen og å følge partiets nedgang i detalj.

Men det finnes også en annen NKP-historie. Den forteller om et sterkt engasjement i lokalmiljøet og i arbeidskamper, om offerviljen, og om forsøkene på å føre en politikk med forankring i norske forhold. Denne boka kaster også nytt lys over hvordan NKP fungerte innad. Den gir et nytt og differensiert bilde av forholdet mellom sentralledelsen og distrikts- og lokalorganisasjonene, pressen og de tillitsvalgte, og av forholdet mellom partiet og dets kvinnebevegelse. Ved hjelp av dette bilde blir det mulig å finne forklaringer på hvorfor enkelte lokalorganisasjoner også holdt stillingen i en periode med generell tilbakegang for NKP.

300 sider, kr. 165

PAX FORLAG A/S

TFAH 1983

ARBEIDSLØSHET

Introduksjon: Arbeidsløshet

Svein Syversen

Ung og arbeidsløs. Arbeidsløse i Sarpsborg og deres reaksjoner

Odd Olsen

«Vi gikk nesten hver dag og spurte om arbeid.»
Ungdomsår og arbeidsløshet i tredveårene. (Intervju)

Ingar Kaldal

Foreiningar av arbeidslause i mellomkrigstida

Einhart Lorenz

Hungermarsjen i 1932

Oscar Birkenes

»...når dom virkelig setter seg inn for å gjøre noe,
så kan det bli lavd a' det minste.»
Minner fra Hungermarsjen i 1932. (Intervju)

Einhart Lorenz

Arbeidsløse som revolusjonær kraft?

Jorunn Bjørgum

**Arbeidsløshet og fascisme. Et perspektiv på Quisling og
Nasjonal Samlings politikk i begynnelsen av 1930-årene**

John A. Garraty

Arbeidsløshet under den store depresjonen.

Hovedoppgaver om arbeidsløshet

Einhart Lorenz

Linz-konferansen i 1982

Innkommne bøker og tidsskrifter

Summaries/Zusammenfassungen

TFAH-innholdsliste 1976—1982

TEFAH ² 1983

BOLIGPOLITIKK OG BOFORHOLD

Introduksjon: Boligpolitikk og boforhold

Knut Einar Larsen

Arbeiderboligspørsmålet i Trondheim 1850–1920.

Noen eksempler fra den sosiale boligbyggingens historie

Kjell Håve

Bergen Leieboerforening og kampen mot bustadnauda rundt 1920

Erling Berg

Leieboerbevegelsen: Fra kamporganisasjon til informasjonsorgan

Lars Gulbrandsen

Popularitetens fordelingspolitiske pris.

Om endringer i den sosiale sammensetningen av medlemsmassen i
OBOS i etterkrigstida

Reidun Wilhelmsen

Hvorfor skulle Vålerenga saneres?

Kjersti Granum

Drabantymiljø

Dokumentasjon:

En streik på Spitsbergen i 1907

Med en innledning av Dag Skogheim

Rapport:

Einar A. Terjesen

Marxisme og historievitenskap. Rapport fra minnekonferansen om
Marx i Linz

Forskningsprosjekter og -meldinger:

Tore Brantenberg: Norske arbeiderboliger

Film/videoopptak av arbeiderveteraner

Nye hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen

Summaries/Zusammenfassungen

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1292-6